

Poldernederlands

Waardoor het ABN verdwijnt

Jan Stroop

bron

J. Stroop, *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam
1998

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/stro008pold01_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / J. Stroop

 i.s.m.

Woord vooraf

Het Nederlands waar dit boek over gaat, is een gesproken taal. Dat betekent dat je er in geschreven taal nooit iets van zult merken. Het heeft ook geen specifieke woorden zoals jongerentaal, turbotaal, hedenlands en noem maar op, dat wel hebben. Feitelijk zijn dat ook geen aparte taalvariëteiten maar jargons. Het typische dáárvan zit hem in afwijkende woorden of uitdrukkingen, of in gewone woorden met een afwijkende betekenis. *Poldernederlands* is een soort Nederlands dat gekenmerkt wordt door een opvallende afwaaikende *autspraak*. Het is een manier van praten die bovendien de aandacht trekt door zijn snelle opmars en door de sprekers ervan: jongere, goed opgeleide, ambitieuze, succesvolle vrouwen. Als de ontwikkeling doorgaat, wordt dit Nederlands onze toekomstige algemene omgangstaal.

Verschillende factoren zijn verantwoordelijk voor het ontstaan en het succes van dit Nederlands: sociologische - zoals ingrijpende veranderingen in de maatschappij en daarmee samenhangend de positie van vrouwen -, culturele - zoals het afnemende belang dat gehecht wordt aan het aloude ABN -, en taalkundige - in het bijzonder articulatorische factoren, die de typische klinkers van dit Nederlands hebben voortgebracht.

En niet te vergeten het onderwijs, want dat is in laatste instantie verantwoordelijk voor het Nederlands dat schoolverlaters spreken en meestal ook hun hele verdere leven blijven spreken. Doordat het onderwijs zich te weinig teweerstelt tegenover het opkomende *Poldernederlands*, lijkt dat Nederlands zich te ontwikkelen tot de meest voorkomende vorm van gesproken Nederlands. Of die passiviteit laakbaar is, daar mag een taalkundige

zich niet over uitspreken. Die beperkt zich tot beschrijven en verklaren. In dit opzicht is zijn positie sterk verschillend van die van zijn collega's in het verleden, van wie verwacht werd dat ze de taalgemeenschap duidelijk maakten wat goed of fout was. Dat doet een taalkundige tegenwoordig niet meer, maar hij is tegelijk zelf ook taalgebruiker met een mening. Die twee kanten botsen soms met elkaar, zoals misschien hier en daar in dit boek te merken is.

Ik ben tot het schrijven van dit boek aangemoedigd, doordat zo veel instanties, journalisten in het bijzonder, gereageerd hebben op mijn artikel 'Wordt het Poldernederlands model?' (*Noordzee*, maart-april 1998). Die reacties bewijzen dat het onderwerp belangrijk gevonden wordt en dat de aard van het gesproken Nederlands veel mensen ter harte gaat.

René van Stipriaan, van wie het plan afkomstig is en die zich een voortreffelijk begeleider betoond heeft, en Renée van Bezooijen, Jo Daan en Ton Goeman, kritische lezers van het manuscript, zeg ik hierbij hartelijk dank. Ik heb ook erg kunnen profiteren van de opmerkingen van Vincent van Heuven over de fonetische aspecten van het Poldernederlands.

Hulp is me ook geboden door Ludo Beheydt en Wim Peeters. Jan van Bakel heeft me zijn computerprogramma CARTO bezorgd, waarmee ik de twee kaartjes getekend heb. Verder ontving ik van diverse personen inlichtingen, maar ook observaties.

Voor alle medewerking betuig ik graag mijn hartelijke dank.

Jan Stroop

8 september 1998

1**De ‘ontdekking’ van het Poldernederlands**

Het was in de laatste weken van april 1997. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei bleek een nieuwe manier te hebben bedacht om de Dodenherdenking onder de aandacht van jongeren te brengen. Op gezette tijden was namelijk op de radio een spotje te horen waarin een vrouw zei: ‘Op de vierde mei is het twee minuten stil in Nederland, om ons te realiseren dat we hier in vrijheid stil kunnen en mogen zijn.’ Van wie die stem was, wist ik toen nog niet.

Ik luisterde niet zozeer naar de inhoud van de boodschap, maar naar het spraakgebruik en de stem. Het lag er dik bovenop: de bedoeling was dat jonge mensen zich door deze stijl, deze taal en deze stem, aangesproken zouden voelen. Zo praten onze jongeren, moet er gedacht zijn.

Tijdens de Dodenherdenking werd alles duidelijk: er zat een hele strategie achter, want daar verscheen op het podium, ten overstaan van het ganse volk, Trijntje Oosterhuis van de popgroep Total Touch, die iets zou voorlezen. Het was een gedicht waarvan de belangrijkste gedachte was dat de verleden tijd van oorlog vrede is, en omgekeerd. Ik herkende de stem van het radiospotje.

Vanaf die dag heb ik Trijntje beschouwd als de kroongetuige van wat later het Poldernederlands zou gaan heten. In de eerste plaats omdat ze sprak van de vierde *maai*, en alle andere *ei*'s en *ij*'s dezelfde behandeling gaf, maar ook om het interessante aspect dat haar spraak door het Nationaal Comité kennelijk officieel geaccepteerd werd. Misschien hadden ze Trijntje wel nooit horen praten - in het Nederlands dan, want ze zingt in het Engels -

maar is er gewoon gezegd: die Trijntje is zo populair onder jongeren, die moeten we nemen. In elk geval ben ik van mening dat het respectabele Nationaal Comité 4 en 5 mei bewezen heeft de tekenen des tijds goed te verstaan. En de volgende dag mocht Trijntje zelfs per helikopter haar boodschap overal in den lande gaan uitdragen.

Een prachtige bijkomstigheid is dat zeer velen mijn kroongetuige op die vierde mei gehoord hebben en dus een idee hebben van wat ik onder Poldernederlands versta. Ik moet wel opmerken dat wat we toen hoorden een spreekster was die voorlas en zorg besteedde aan haar spraak. Zelf zegt ze daarover: 'Ik dacht dat ik het heel netjes had gedaan.' (*Het Parool*, 9 mei 1998)

In spontane spreesituaties worden bepaalde aspecten van een taalvariëteit ofwel prominenter of ze verdwijnen juist. Dat heeft alles te maken met de vraag of een bepaalde taalvariëteit prestige heeft of als minderwaardig beschouwd wordt. Nu ik ook wat interviews met Trijntje Oosterhuis heb beluisterd, stel ik vast dat er weinig verschil te horen is tussen haar bestudeerde en haar spontane spreken en dat ze haar spraak niet als verbeterbaar ziet. Ze zei het ook: 'Ik praat een beetje plat. Dat ben ik, weet je. Dit is Trijntje. Ik kom uit Amsterdam.' (*Studio*, nr. 23, 6-12 juni 1998) Of ze daar ondertussen nog zo over denkt, weet ik niet. Ze heeft nogal wat kritiek te horen gekregen, waar ze van baalde, zoals ze zegt in het al genoemde *Studio*. Maar ze is niet de enige die zo praat en ze is bovendien in goed gezelschap.

Taalverandering - niet in de betekenis dat er woorden bij komen of af gaan, maar in de betekenis dat onze spraakklanken veranderen - is een verschijnsel dat iedereen kan waarnemen. Maar sommige verschijnselen merk je pas op als ze er al een poosje zijn, zeker als ze zich geleidelijk aan voordoen. Je hoeft maar naar oude opnames van het Nederlands te luisteren - en dat hoeven nog niet eens heel oude te zijn - om te horen dat het anders klinkt dan het Nederlands van nu.

Bij het beluisteren van ouder Nederlands, bijvoorbeeld in het radioprogramma *OVT (Onvoltooid Verleden Tijd*, bij de VPRO op zondagochtend), moet er wel rekening mee gehouden worden

dat de sprekers van toen meestal iets voorlezen en dat in vroeger jaren een microfoonsituatie alleen al voor een verheven sfeer zorgde. Maar er is ook nog wel spontane spraak te beluisteren, zelfs uit de periode vóór de oorlog. Dat zijn reportages van onder andere voetbalwedstrijden, gebeurtenissen rond het Koninklijk Huis en oorlogsreportages.¹ Na de oorlog wordt het aandeel van spontane spraak in het bewaard gebleven gesproken Nederlands gaandeweg groter. Wat dan opvalt is dat ook daar de slot-*n* aan het eind van werkwoordsvormen en van zelfstandige naamwoorden nog zo nadrukkelijk werd uitgesproken: lopen, werken, boeken. Zo ongeveer als Frits Bolkestein het als een van de weinigen nog steeds doet. Maar die moest dat waarschijnlijk van zijn grootvader, die voorzitter was van de commissie die in 1939 aanbevelingen deed 'ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik'. 'Door het laten horen van *n*'s geeft de spreker aan zijn taal een cachet van verzorgdheid,' aldus Bolkestein senior cum suis.² Kleinzoon Frits was toen zes en hij was vast erg gehoorzaam.

Naast het verdwijnen van de slot-*n* vinden we ook andere veranderingen in het gesproken Nederlands terug in het rapport van de commissie-Bolkestein. Het waren nieuwe verschijnselen die toen nog werden afgekeurd en waarvan men vond dat ze gecorrigeerd moesten worden. De taalgemeenschap heeft er zich niet veel van aangetrokken, want de afgekeurde veranderingen hebben later toch doorgezet. Voorbeeld is 'de dikwijls "Amsterdams" genoemde gewoonte om geen onderscheid te maken tussen *s/z*, *f/v*, *ch/g*', aldus het rapport van voornoemde commissie. Dat onderscheid bestaat in het algemeen Nederlands tegenwoordig nauwelijks meer en bijna niemand lijkt er zich aan te storen.

Zo'n verschijnsel als het verdwijnen van dat onderscheid tussen paren van medeklinkers is zo'n taalverandering die in het verleden maar moeilijk te onderzoeken was. Taalkundigen zijn daar vaak heel mistroostig van geworden. Je hoorde dat er iets veranderd was, maar je kon nooit vaststellen wanneer dat begonnen was, hoe het veranderingsproces verliep, maar vooral wat de oorzaak ervan was. Er was een variant A en later een variant B,

maar hoe A tot B geworden was, daar viel niets over te zeggen.

Tegenwoordig beschikken taalkundigen over nieuwe onderzoeksmethodes waarmee het proces van taalverandering behoorlijk goed te beschrijven valt. Ze gebruiken daarvoor opnames van personen uit verschillende leeftijdsgroepen en kunnen dan bijvoorbeeld vaststellen hoe een verschijnsel van generatie op generatie steeds vaker voorkomt. Zo'n patroon wordt gebruikt om een situatie uit het verleden te reconstrueren. Deze methode heet die van de 'schijnbare tijd' (*apparent time*).

Nog mooier en ook betrouwbaarder is het als je over oude opnames kunt beschikken, die dan bovendien nog een behoorlijk lange periode beslaan. Dat overkwam Hans van de Velde, die voor zijn proefschrift het Nederlands van radioreportages uit de periode 1935-1993 kon vergelijken (Van de Velde 1996). De opnames worden in het Omroepmuseum bewaard.

Toen ik het Poldernederlands ontdekte en het zijn naam gaf, bestond het natuurlijk al enige tijd. Bij herlezing van mijn vroegere publicaties merkte ik zelfs dat ik al eerder op een paar verschijnselen heb gewezen die als een soort voorbode van de latere 'ontdekking' beschouwd kunnen worden. Zo constateerde ik op 21 november 1991 tijdens een congres van de Landelijke Vereniging van Neerlandici bijvoorbeeld: 'Een andere vocaal die aan het veranderen is in de taal van beschaafden, is de diftong die uit de lange hoge vocaal /i:/ is voortgekomen. In het echte Standaardnederlands is [ɛi] er de representant van: *blijven, tijd, kijken*, enzovoort. Steeds vaker is tegenwoordig een duidelijke verlaagde diftong te horen die in de buurt komt van de Engelse en Duitse *aai* (*blaiven, taid, kaiken*).' (Stroop 1991:44)

Twee jaar later, op 15 september 1993, vond in De Melkweg te Amsterdam het taalfestival Let's Go Dutch plaats. Dat was in dezelfde tijd dat Paul de Leeuw veel succes had met zijn liedje *Blaaif baai maai*, althans zo klonk het in mijn oren. Ik gebruikte dat liedje als illustratie van mijn observatie dat de *ei* van het ABN steeds vaker als *aai* werd uitgesproken. Ik had daarbij nog geen bepaalde categorieën sprekers op het oog.

De *aai*-uitspraak begon ook anderen op te vallen. In 1992

merkte Harrie Scholtmeijer, in zijn dissertatie over de taal in de IJsselmeerpolders, op dat de [ai]-uitspraak van de diftong *ei* bij jongeren steeds meer voorkomt. Op grond daarvan waagt hij de voorzichtige voorspelling dat de [ai] de variant van de toekomst wordt (Scholtmeijer 1992:53). Voor de goede orde: de fonetische notatie [ai] is gelijk aan de gewone schrijfwijze *aai*, zoals in *fraai*. Ik geef aan deze schrijfwijze de voorkeur (boven *ai*), omdat hij het best weergeeft wat ik meen te horen.

Nog eerder was de opkomst van diezelfde *aai* bij jonge Hagenaars (tussen 20 en 30 jaar) gesignaleerd door Elias (1980) en bij jonge Rotterdammers door Van den Ende (1985; aangehaald bij Scholtmeijer 1992:53), maar of dat precies hetzelfde verschijnsel is, staat nog te bezien. Als het daar bijvoorbeeld vooral in de lagere klasse voorkomt, is er sociolinguïstisch gezien een wezenlijk verschil met het Poldernederlands, dat de taal is van een hogere klasse. Het is dus jammer dat deze onderzoeken zich beperkt hebben tot jongens en tot de lagere klasse. Dat is des te meer te betreuren aangezien de jongeren die bij het onderzoek betrokken waren, ondertussen veertigers zijn geworden. De meisjes uit die leeftijdscategorie spelen namelijk een belangrijke rol in de beginperiode van het Poldernederlands. Maar hoe die in de jaren zeventig spraken, weten we niet en kunnen we alleen maar reconstrueren, volgens de al genoemde methode van de 'schijnbare tijd' dus.

In september 1993 vestigde dialectoloog Siemon Reker in zijn radioprogramma AHA, op Radio Noord (Groningen) de aandacht op de verandering *ei* > *ai* (in de spelling van Reker!) in de Nederlandse taal, die hij aantrof-en dat is heel opmerkelijk - bij 'jongere, vrouwelijke vertegenwoordigers uit de wereld van kunst, wetenschap en politiek'. (zie bijlage 1, Persbericht Radio Noord) De ether- en kabelfrequenties van die Groningse zender sluiten uit dat ik Reker zijn programma gehoord heb. Hij heeft er mij naar aanleiding van mijn artikel in *Noordzee* (1998) van op de hoogte gebracht. Onze observaties en bevindingen zijn dus onafhankelijk van elkaar ontstaan. Ze frapperen door hun overeenkomst, vooral wat de omschrijving van de groep spreeksters be-

treft. Ik schreef in *Noordzee* namelijk: 'Jonge vrouwen...Vrouwen die het gemaakt hebben: een grafisch ontwerpster, een componiste, een schrijfster, een filmmaakster, een historica, een politica, een radiopresentatrice.' De waarnemingen van Reker en mijzelf versterken elkaar in hoge mate, iets wat in dit prille stadium van onderzoek niet onbelangrijk is.³

Mijn oren gingen pas echt open toen ik geregelde kijker werd van het programma *De Plantage* van Hanneke Groenteman, dat de afgelopen jaren elke zondag om 17.00 uur rechtstreeks werd uitgezonden vanuit studio De Plantage in Amsterdam. In elke uitzending voerde Groenteman gesprekken naar aanleiding van een actuele gebeurtenis op het terrein van de cultuur, zoals een nieuw boek, een film, een compositieprijs, een toneelstuk of een opdracht op het terrein van de beeldende kunst.

De uitgenodigde gasten spelen op hun gebied een belangrijke rol. Je kunt ze met een groot woord 'cultuurdragers' noemen. Maar zoals ze praatten dat was geen ABN en ook geen Standaardnederlands.⁴ Het was ook anders dan het taalgebruik van de gastvrouw. Het leek waarachtig wel op de spraak van Trijntje Oosterhuis, maar die is jonger dan de gemiddelde gast van *De Plantage*. Er zaten in die spraak elementen die ik associeerde met 'plat' praten, maar het geheel was dat bepaald weer niet, want er werd wel degelijk op niveau gesproken en goed geformuleerd. Wat me ook erg opviel was de grote onderlinge overeenkomst tussen de sprekers, vooral door de al eerder genoemde *aai*. Maar ook dat het vrouwen waren die dit taalgebruik tentoonspreidden. De mannen die aan dat programma meewerkten, deden het niet of veel minder.

Toen mijn oren eenmaal gevoelig waren geworden voor deze manier van spreken, begon ik het zo ongeveer overal te horen, en bijna altijd bij vrouwen: in actualiteitenprogramma's op de radio, in nieuwsrubrieken, sportuitzendingen en talkshows. Verder bij de presentatrices van discussieprogramma's op tv, van alle zenders overigens, publiek en commercieel. Het noemen waard zijn ook de presentatrices van de deels Nederlandstalige muziekzender (The Music Factory), die elke dag op tv is.

Nu had ik eindelijk ook een onderwerp voor een lezing die ik zou houden tijdens het symposium van het tijdschrift *Taal en Tongval* op 12 december 1997 te Gent, over de standaardisering van het Nederlands. In oktober had ik een titel: 'Wordt het Poldernederlands model?' Daarmee was mijn 'ontdekking' een feit geworden: ik kon het fenomeen definiëren en had het een naam gegeven. En toen een paar maanden later mijn artikel in *Noordzee* verschenen was, begon iedereen het te horen, zo leek het wel.

Eindnoten:

- 1 Er is een 6-cd-box uitgebracht 'Stemmen des tijds 1936-1945' samengesteld door het Omroepmuseum, waarop ook veel Nederlands. Gedistribueerd door Records Marketing Benelux, Nieuwegein.
- 2 De commissie-Bolkestein was benoemd door het hoofdbestuur van de Vereniging van Leraren in Levende Talen. Het Rapport is in extenso afgedrukt in *Levende Talen* april 1939, blz. 84-99. Wat een tijden: een rapport over verzorgd mondeling taalgebruik! En een commissie waarvan de voorzitter, misschien wel mede op grond van dit rapport, minister van Onderwijs werd!
- 3 De bedoeling is het Poldernederlands tot onderwerp van een onderzoeksproject te maken. Daartoe zal een aanvraag voor financiering worden ingediend. De opzet zal zijn die van een min of meer klassiek fonetisch-sociolinguïstisch onderzoek: groepen vrouwelijke sprekers, een groep mannelijke sprekers, verschillende stijlen, enzovoort. Een belangrijk onderdeel van het beoogde onderzoeksproject 'Poldernederlands' zal bestaan uit een fonetisch onderzoek. Dat zal duidelijkheid moeten verschaffen over de precieze fonetische kwaliteit van de klinkers van het Poldernederlands.
- 4 Ik gebruik in dit boek de term 'ABN' voor 'min of meer accentloos Nederlands', zoals gesproken door o.a. Hanneke Groenteman, Harmen Siezen, Frits Spits, Henny Stoel en Paul Witteman. Met 'Standaardnederlands' bedoel ik keurig en algemeen geaccepteerd Nederlands, maar met bijvoorbeeld wat regionale eigenaardigheden, zoals dat van oud-minister Hans van den Broek, minister Tineke Netelenbos, oud-staatssecretaris Marcel van Dam, burgemeester en oud-politicus Thijs Wöltgens en mijzelf. Het verschil tussen beide soorten Nederlands is een kwestie van graad. 'Algemeen Nederlands' of '(Algemene) Omgangstaal' gebruik ik als verzamelnaam voor al het Nederlands dat je in het openbare leven hoort gebruiken, dus inclusief ABN en Standaardnederlands, maar ook minder 'verzorgde' variëteiten.

2

Wie spreken Poldernederlands?

Mijn onderzoek ben ik begonnen met het aanleggen van een verzameling van opnames van spontane spraak van spreeksters van het Poldernederlands. Dat was niet zo moeilijk. Ten eerste behoort het gesproken woord op radio en tv tegenwoordig, anders dan vroeger, grotendeels tot de categorie 'spontaan taalgebruik' en ten tweede bleken van de vier spreeksters beneden de veertig die zich in nieuwsprogramma's, actualiteitenrubrieken en discussieprogramma's over serieuze onderwerpen op radio of tv laten horen, er gemiddeld drie Poldernederlands te spreken.

Een belangrijke bron voor de registratie van het Poldernederlands bleef het programma *De Plantage*. Dat is daarom zo opvallend omdat het Poldernederlands niet lijkt te passen bij de gasten die in het programma optreden. Die oefenen namelijk een artistiek of cultureel beroep uit en komen uit een milieu dat doorgaans geassocieerd wordt met ABN. Het zijn toneelspelers, schrijvers, filmmakers en dergelijke. Ongeveer de helft van hen zijn - naar mijn schatting - jongere vrouwen en het zijn juist deze vrouwen die dat aparte soort Nederlands spreken. Ze zijn doorgaans zo tussen de 25 en 40 jaar oud.

Hieronder presenteer ik een kleine galerij van personen om een indruk te geven van het soort vrouwen dat zich in meer of mindere mate van het Poldernederlands bedient. Enkelen van hen heb ik inderdaad in *De Plantage* voor het eerst gehoord, anderen meestal via de radio. Ze zijn naar leeftijd gerangschikt, de oudste het eerst. Bij wijze van illustratie heb ik van elk een spraakfragment gekozen, dat ik alleen op de punten die voor het Poldernederlands relevant zijn, gespeld heb zoals ik het hoor; dat

zijn de vetgedrukte klanken. De overige klanken zijn volgens de normale spelling weergegeven.

Ook is aangegeven wat het beroep of de opleiding van de ouders van de spreeksters is, om ze te kunnen onderverdelen in de door de sociologie gedefinieerde klassen. Ik onderscheid er maar drie: de hoge middenklasse (*hmk*), dat is de hoogste beroepsgroep; dan de lage middenklasse (*lmk*), waartoe onder anderen kleine zelfstandigen gerekend worden, en ten slotte de lage klasse (*lk*). Uit deze laatste klasse heb ik geen spreeksters. De afkortingen gebruik ik om de ouders van de spreeksters te classificeren. Daaruit is tegelijk af te leiden welke beroepen ik bij welke klasse reken.

Femke

43 jaar, geboren in Boekelo (Overijssel); heeft vanaf haar dertiende jaar in Utrecht gewoond; heeft daar ook gestudeerd; daarna in Eindhoven gewoond, nu in Amsterdam; (gepromoveerd) universitair docent.

Beroep vader predikant, moeder kantoorfunctie en werk als kleine zelfstandige (*hmk*).

Gehoord in *Bonnefooi* (IKON), 8-10-1993:

*[Als je d'r grammaticaal naar **kaaikt** zeg maar; je kunt gewoon zeggen de vrouwefiguur is de ik-figuur in 't lied. De **vraauw** is vaker ik dan jaaj en **baaina** nooit **zaaj**, hè. De man is meestal hij en heel af en toe **jaaj**.]*

Marijke

40 jaar, geboren in Leidschendam; heeft gewoond in Den Bosch en gestudeerd in Wageningen; woont nu in Amsterdam; landbouwkundig ingenieur; lid Tweede-Kamerfractie Groen Links.

Beroep vader rechter, moeder lerares scheikunde (*hmk*). Gehoord in het *Radio-1-Journaal*, 16-12-1997:

*[En wat natuurlijk heel belang**raaik** is, is dat we weer eens met onze neuzen op de **faaiten** gedrukt zijn, namelijk dat **waai** hier dieren houden op een manier en in een massalita**aait** die **aaigelijk** met een leven voor de dieren niks te maken heeft.]*

Liesbeth

40 jaar, geboren in Schaesberg; heeft onder andere gewoond in Utrecht en Groningen, woont nu weer in Utrecht; gepromoveerd; hoogleraar.
Beroep vader arts, beroep moeder lerares (*hmk*).
Gehoord in het tv-programma *Het Blauwe Licht* 15-4-1998:
[*Schamen gaat volgens **maai** in dit programma, waar je veel van dit soort schaamtefragmenten **kraaigt**, gaat over een conflict tussen de ene groep waar je **baai** hoort, jefamilie, en de andere groep waar je **baai** hoort, je vrienden en vriendinnen.*]

Dieneke

40 jaar, geboren in Maarsbergen; heeft gewoond in Groningen en Diemen; woont nu in Utrecht; gepromoveerd historica. Ouders hebben universitaire studie gedaan (*hmk*).
Gehoord in *OVT (Onvoltooid Verleden Tijd*, VPRO-radio), 19-4-1998:
[*Op 't moment dat de werk**taide** een beetje beschaafder waren, zoals dat heette, was er natuurlijk ook iets meer **taaid** om samen gezellig**haaid** te beleven.*]

Stella

35 jaar, geboren in Groningen; woont al 17 jaar in Amsterdam; grafisch ontwerpster.
Beroep vader hoogleraar, moeder arts (*hmk*).
Gehoord in *De Plantage*, 16-11-1997:
[*Drie opl**aa**idingen in de **authof** dus ook in een soort **authoek** van Utrecht voor **maai** althans, voor m'n gevoel; 't zijn alle drie opl**aa**idingen die als centraal begrip communicatie hebben.*]

Karin

35 jaar, geboren in Utrecht; studeerde algemene literatuurwetenschap; schrijfster (o.a. Libris-nominatie) en lerares Nederlands.
Klasse ouders: *lmk*
Gehoord in *De Plantage*, 30-11-1997:

[*'Mag 't ietsje meer **zaain**' en 'Kroegverhalen'. En wat **maai**, wat **maai** stoorde was, ja, een zekere **aaubollighaaid** in, ja, in woordkeuze, hier en daar, niet altijd overal maar wel heel storend voor **maai**.]*

Mirjam

35 jaar, geboren in Amsterdam, maar op haar tweede jaar daar weg gegaan. Heeft (tot haar dertiende jaar) gewoond in Suriname en Kenia. Daarna in Bilthoven, Deventer en Groningen (daar gedurende 7 jaar). Woont sedert 8 jaar in Amsterdam; journaliste. Beroep vader arts, moeder docente (*hmk*). Gehoord in *Forum*, Radio 1, 23-11-1997:

[*Als het inderdaad een kunstenaar is dan moet **haai** eerst die **blauwe** vlakken maken en dan zijn **aaigen blauwe** vlakken kapot **snaaien**.]*

Margreet

34 jaar, geboren in Den Haag maar kindertijd en jeugd doorgebracht in Veendam en Nijkerk; daar ook scholen bezocht; rechten gestudeerd in Utrecht; verslaggeefster. Opleiding vader HBO (Hogere Zeevaartschool, belangrijke functie), moeder geen beroep (*hmk*). Gehoord in het *Radio-1-Journaal*, 23-7-1998:

[***Haai** wil wel **kwaait** hoe een en ander in zen werk is gegaan. De **faaut** ligt **aaigelijk baai** de SFOR-troepen. Die broers **zaain** opgepakt in hun **haus**.]*

Suzanne

33 jaar, geboren in Zandvoort; heeft gewoond in Eindhoven en Utrecht; studeerde journalistiek in Utrecht; woont nu in Hilversum; presentatrice. Beroep vader burgemeester, beroep moeder internationaal secretaresse (*hmk*). Gehoord in het *Radio-1-Journaal*, voorjaar 1998:

*[Is dit nou 't **aa**inde van een **taaid**perk of
is dat **taaid**perk **aa**igenlijk al voor**baai**?]*

Margreet

32 jaar, geboren in Zwolle; heeft gewoond in Bilthoven, rechten gestudeerd in Amsterdam; juriste. klasse ouders: *hmk*
 Gehoord in *Vroege Vogels*, 26-7-1998:
 [...aan de tillefoon nu Mathieu **Kaauters** namens de vogelwacht Limburg een van de organisaties die d'r voor vecht dat die oehoe-biotoop beha**auden blaai**ft.]

Mirjam

28 jaar, geboren in Alphen aan den Rijn; heeft daar altijd gewoond en woont er nog; afgestudeerd neerlandica (Leiden); presentatrice *Langs de Lijn* (Radio 1). Beroep vader filiaalhouder bank, beroep moeder salarisadministratrice (*hmk*). Gehoord in *Met het oog op morgen*, 6-8-1998:
 [de *Volkskrant* **ou**pent met de bea**ain**diging van de samenwerking van Irak met 't VN-inspectieteam... 't Land **aa**ist dat de invloed van Amerika op 't inspectieteam drastisch wordt verminderd.]

Sharon

27 jaar, geboren in Groningen; daar rechtenstudie, in Enschede bestuurskunde, niet voltooid; woont nu in Enschede; politica. Beroep vader eigenaar van klein bedrijf, moeder geen beroep (*lmk*). Gehoord op VPRO-radio, 27-4-1998:
 [Ik denk dat als je **kaa**ikt naar wat daar geschetst wordt dat het heil belang**aa**ik is dat je daar **ouk** over**ee**instemming **ou**ver hebt.]

Olga

26 jaar, geboren in Haarlem; heeft in Rotterdam gewoond, woont nu 8 jaar in Amsterdam; gepromoveerd historica. Beroep vader leraar Nederlands, moeder ook leraar; beiden academisch gevormd (*hmk*). Gehoord in *OVT*, 20-4-1997:
 ['t Had gewoon te maken met het **fa**ait dat je mensen niet

*moest verwaarlozen; dat was **aaigenlijk**
't belang**raaikste**; ze moesten **bezig**
blaaiven.]*

Trijntje

25 jaar, geboren in Amsterdam; heeft
daar altijd gewoond en schoolgegaan;
popzangeres.
Beroep vader schrijver, directeur,
enzovoort, beroep moeder violiste (*hmk*).

Gehoord op *Nederland 1*, 4-5-1997:
[*Ik heb daar heel veel **affinitaait** mee; d'r
is voor **maai** nooit een vierde **maai** aan
ons voor**baai** gegaan dat we daar niet
bewust mee bezig waren.*]

Het zal de lezer misschien opgevallen zijn dat er in de weergegeven spraakfragmenten inconsequenties lijken te zitten: soms wordt een *ei* wel *aai*, soms weer niet. Voor *oo* wordt soms *ou* gezegd, maar ook *oo*, en de *ou* wordt als *aau* uitgesproken. En dikwijls betreft het nog hetzelfde woord ook. Dat inconsequente is niet mijn fout: zo is er gesproken. Het kan verband houden met de nadruk die een woord krijgt; het kan ook een aanwijzing zijn dat het Poldernederlands nog niet zijn vaste normen heeft, maar zoekende is.

Wat de sociale klasse betreft, valt op dat van deze veertien vrouwen er twaalf afkomstig zijn uit de hoge middenklasse, die van de hoogste beroepsgroep, dat wil zeggen uit een milieu waarvan we veilig kunnen aannemen dat er ABN gesproken werd. Dat geldt ook voor de dochters van mijn collega's, die niet in dit rijtje staan. Dat zijn twintigers en dertigers, hun ouders zijn academici en ik heb vastgesteld dat die ABN spreken, maar de dochters spreken Poldernederlands (zie ook de bijlagen 2 en 3). Sommigen van de spreeksters wezen me erop dat hun ouders, die zelf uit een lagere klasse afkomstig waren, zich hebben opgewerkt en daarom ook veel zorg besteedden aan het cultiveren van hun ABN-uitspraak. Dat blijken hun dochters niet meer nodig te vinden.

Hoezeer het Poldernederlands vooral bij de ouderen, de dertigers en veertigers een vrouwenaangelegenheid is, merk je pas als je probeert om bij de oudste vrouwen uit mijn 'collectie' een man

te vinden met vergelijkbare achtergrond en bezigheden, die ook zo praat. Bijvoorbeeld een politicus van rond de veertig, of een filosoof, een gepromoveerd historicus, een universitair docent, een hoogleraar, enzovoort. Het is mij niet gelukt.

Toen het mij begon op te vallen dat juist steeds meer (ontwikkelde) vrouwen een niet-standaardtalige klinker als de *aai* begonnen te praktiseren, was dat al gesignaleerd door Siemon Reker (zie het vorige hoofdstuk). Dat is één. Het simpele feit dát het ons beiden, onafhankelijk van elkaar, opviel, bewijst ook al dat het behoorlijk uitzonderlijk is. Het fenomeen dat ons opviel, was in feite een afwijking van het ABN of het Standaardnederlands bij vrouwen. Als we bij mannen die toenemende *aai*-uitspraak hadden geconstateerd, zouden we dat beschouwd hebben als iets wat te verwachten was en er waarschijnlijk geen melding van gemaakt hebben. Maar dat het bij vrouwen gebeurt, is iets totaal nieuws.

De beste manier om het verschil tussen mannen- en vrouwenspraak waar te nemen is te luisteren naar programma's waaraan zowel mannen als vrouwen meewerken, in dezelfde hoedanigheid, hetzij als presentator hetzij als geïnterviewde. Op een zeker moment dringt het zich vanzelf aan de luisteraar op: er zijn meer vrouwen die Poldernederlands spreken dan vergelijkbare mannen en vrouwen doen het ook meer. Dat geldt nu al voor Nederlands op alle niveaus. Geschikte programma's voor zo'n luistertest zijn: *Langs de Lijn*, het *Radio-1-Journaal*; het weerpraatje van Meteoconsult te Wageningen, de fileberichten van de Politieverkeerscentrale te Driebergen (maar dit laatste is voltooid verleden tijd) en alle mogelijke actualiteiten- en discussieprogramma's, zoals *Dingen die gebeuren* (van de KRO) en *Rood gloeiend* (van de VARA). Vergelijk ook de spraak van vrouwen en mannen bij de commerciële tv-zenders. En luister naar de Nederlandstalige jongelui van The Music Factory. Ook in reclameboodschappen met een man en een vrouw, spreekt zij vaak Poldernederlands, hij zelden of nooit, en zeker niet omgekeerd. De nieuwe programmering van de omroepen, vooral die van de commerciële tv-zenders, vormt een garantie dat het gehalte Poldernederlands in het

nieuwe seizoenen nog aanzienlijk zal toenemen. Wie even de tijd neemt voor bijvoorbeeld het Veronica-tv-programma *Tatum en Jennifer*, op zaterdag om 19-55 (prime time!), dat gepresenteerd wordt door twee 'brutale meiden', zal dat zelf kunnen vaststellen.

Waar ik dit verschil in taalgebruik tussen mannen en vrouwen trouwens niet heb kunnen vaststellen, is bij het *NOS-Radionieuws*, dat de hele dag wordt uitgezonden, telkens op het hele en halve uur; de oorzaak is dat er geen Poldernederlands te horen is. Ook in het *NOS-Journaal* op de tv hoorde ik het niet, maar ik heb de indruk dat daar sinds kort een soepeler toelatingsbeleid gevoerd wordt.

Er zijn voor de opvallende vrouw-mantegenstelling ook bewijzen dichterbij huis te vinden. Een collega-taalkundige die zich beroepshalve met spraakklanken bezighoudt, heeft een dochter en een zoon, beiden twintigers. Die jongen praat gewoon ABN of Standaardnederlands, net als zijn ouders. Maar de dochter, die huisarts is, die 'poldert'⁵ bij het leven, zoals mijn collega moest toegeven toen ik haar voor het eerst van het fenomeen Poldernederlands vertelde. 'Ze praat inderdaad precies zoals je beschrijft, en verbeteren helpt niet, want het interesseert haar niet.'

Een andere collega heeft een dochter en twee zoons, en hij constateert precies hetzelfde: de dochter spreekt Poldernederlands en die zoons praten gewoon (zie bijlage 2, brief van de vader).

Een soortgelijk verhaal deed weer een andere collega, die er nog aan kon toevoegen dat zijn dochter en haar vriendinnen het Poldernederlands *welbewust* hanteren en het naar verkiezing ook kunnen nalaten. Ze stoeien er een beetje mee, tot ergernis van pa en ma (bijlage 3, brief van de vader).

Ten slotte citeer ik uit een brief van een voortreffelijk taalwaarnemer, die mij schrijft: 'Mijn eigen dochter van 32 jaar, lerares aardrijkskunde en vakdidactica aan de Hogeschool Midden-Nederland, praat verdorie ook zo! Ik kan dat nu beter plaatsen en zie af van mijn voornemen om daar toch iets over te zeggen.'

De tegenstelling ouders-dochter(s) wordt ook aardig geïllustreerd door Trijntje Oosterhuis, die in het interview in *Het Pa-*

rool constateert dat haar vader zelf zo beschaafd spreekt.

De tegenstelling tussen de spraak van de spreeksters van het Poldernederlands en die van andere categorieën sprekers is eigenlijk heel bijzonder en uniek. Het is bijvoorbeeld nog nooit eerder voorgekomen - voor zover onze kennis reikt dan - dat broers en zusters zo opvallend anders spreken. Ook het grote verschil tussen ouders en dochters is opmerkelijk. Verder blijkt het Poldernederlands een variëteit van het Nederlands te zijn die niet aan een bepaalde plaats of streek gebonden is. Het heeft geen bepaalde geografische herkomst, maar is voornamelijk maatschappelijk geconditioneerd.

Eindnoten:

- 5 Ik heb voor het gemak een nieuw werkwoord in het leven geroepen: *polderen*, dat betekent 'Poldernederlands spreken'. Voorbeeld: 'Heb je 't gehoord, zij poldert ook al.'

3

De kenmerken van het Poldernederlands

Het materiaal waarop ik mijn beschrijving van het Poldernederlands baseer, bestaat voor het grootste deel uit opnames van radio en tv die ik het afgelopen jaar gemaakt heb. Mijn eigen waarnemingen heb ik overigens getoetst aan het oordeel van collega-taalkundigen.

Het opvallendste kenmerk van het Poldernederlands is - zoals gezegd - de uitspraak van de tweeklank (diftong) die als *ei* of *ij* gespeld wordt, namelijk: *aai* [a:i]. Ik noteer deze tweeklank, zoals gezegd, met als eerste element de *aa* van *baat* en niet met de *a* van *pad*, omdat dat beter strookt met mijn waarneming. Enkele van de vele voorbeelden die ik ontleen aan eigen geluidsopnames zijn: *opzaai*, *vraaihaaid*, *taaid*, *twaafelen*, *verwaaiten*, *aaigenlijk*.

Het gaat er nu eerst om dat we vaststellen wat het verschil is tussen de articulatie van *ei* en *aai*. Daarvoor moeten we bedenken dat we de verschillende klinkers van onze taal 'maken' door onze mondholte van vorm te veranderen, onder andere door de onderkaak te verlagen of te verhogen en door de tong van plaats en vorm te veranderen. Dat kunnen kleine veranderingen zijn, maar ze zijn wel wezenlijk.

De *aai* van het Poldernederlands verschilt van de *ei* van het ABN door de lagere stand van onderkaak en tong. Het eerste deel van deze tweeklank *aai* is de breedste spraakklank die we kunnen maken. Onze huisarts weet dat ook; als hij in onze mond of keel wil kijken, vraagt hij ons om eens *aa* te zeggen.

Het Poldernederlands heeft, behalve de wijde (lage) uitspraak van de *ei*, van beide *ei*'s natuurlijk, nog meer opmerkelijke kenmerken. Er is nog een tweeklank, die al vanaf de oudste tijden als

een soort partner van de *ei* optreedt, de *ui*. Oorspronkelijk waren dat twee lange eenklanken (monoftongen), *ii* en *uu*. Wie zich het Middelnederlands herinnert, weet nog van *bliven*, *miin*, *bruun* en *uut* en vele meer.

In dezelfde periode dat die *ii* begon te diftongeren, dat wil zeggen zich tot een tweeklank begon te ontwikkelen (in de vijftiende eeuw), voltrok zich dat verschijnsel ook bij de *uu*: *bliven* werd *blijven*, en *bruun* werd *bruin*. En dat gebeurde bij (bijna) alle woorden waarin diezelfde klinkers voorkwamen. Er wordt in de taalkunde dan ook van uitgegaan dat we hier met één en hetzelfde proces te maken hebben. In het Poldernederlands zien we weer zo'n parallelle ontwikkeling, want terwijl de *ei* daar als *aai* verschijnt, klinkt de *ui* er als *au*. Met andere woorden, dezelfde soort verlaging die de *ei* vertoont, is te horen bij de andere tweeklank, de *ui* van *huis*, *buiten*, *uit*, enzovoort. De uitspraak die in het Poldernederlands terrein wint, is die van een lage, geronde achterdiftong: in fonetisch schrift [ɑy] of gewoon gespeld: *au*. Voorbeelden uit mijn collectie: *Authof* (de Uithof te Utrecht), *Mauden* (Muiden), *haus*, *bauten*. Deze tweeklank lijkt sterk op de *ou* van het ABN (bijvoorbeeld in *kous*), maar misschien nog wel meer op die van het Engels (*house*) en het Duits (*Haus*).

We worden hier overigens door de spelling van het Nederlands op een dwaalspoor gebracht. Het ABN spelt de tweeklank in *huis*, *buiten*, *uit*, enzovoort namelijk met een *ui*, met als tweede element een *i*. Als dit de correcte fonetische notatie was, zouden we bij verlaging uitkomen bij *aai* en zo liggen de feiten niet. Wie even de moeite neemt om te luisteren, zal constateren dat het tweede element van de tweeklank in *huis* helemaal geen *i* is, maar een *uu*. Om vergissingen uit te sluiten schrijven fonetici die diftong aldus: [ʌy]. Wie deze combinatie verlaagd uitspreekt, komt inderdaad uit bij [ɑy], ofwel *au*. Merk op dat bij verlaging van diftongen feitelijk alleen het eerste element een verandering ondergaat.

Het is een proces van het voortdurend meer ongelijk worden van de twee elementen. Het tweede element is altijd een hoge klinker en die blijft dat meestal gedurende de hele ontwikke-

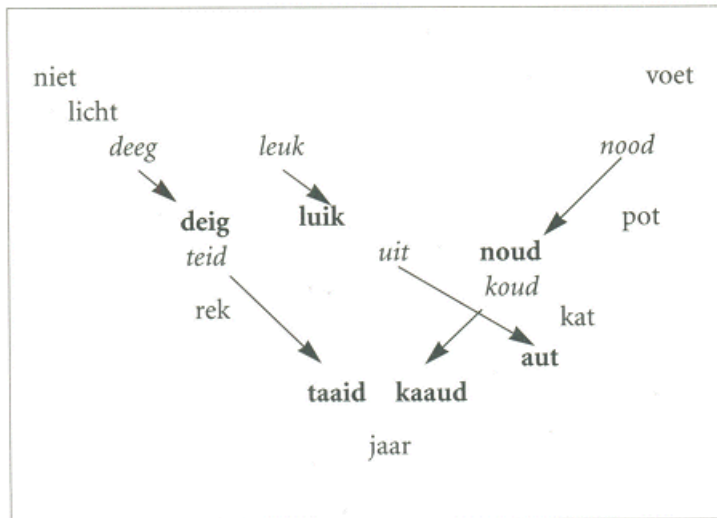
lingsgeschiedenis, maar het eerste element wordt steeds lager; de twee elementen dissimileren ten opzichte van elkaar, al denken niet alle fonetici er zo over. Sommigen zijn namelijk van mening dat bij verlaging van een diftong zowel het eerste als het tweede element lager wordt.

Opmerkelijk is verder dat de *au* van het Poldernederlands (*haus, Authof*) in de Hollandse dialecten totaal afwezig is (Daan-Francken 1977: kaart 12, *UIT*). Daar is namelijk uit wat toen *ui* geweest moet zijn, een *oi* ontstaan. Dit is alweer een aanwijzing dat het Poldernederlands niet uit de Hollandse dialecten is voortgekomen, maar een op zichzelf staande variëteit van het Nederlands is.

Ook de derde tweeklank die het Nederlands heeft, de *ou* van *vrouw, koud*, enzovoort, heeft in het Poldernederlands een wijziging ondergaan; hij moest dat feitelijk wel want de *ui* [ʏ] kwam hem in de weg te zitten, toen die *au* begon te worden, zoals hiervoor beschreven is. De oorspronkelijke *ou* wordt opvallend wijder en lager en klinkt nu als *aa* [a:u]. Hij verschilt van de veranderde *ui* (zie hiervoor) doordat hij meer midden, lager en (dus) niet gerond is; bovendien lijkt hij langer: *jaauw* (*jou*), *vraauw* (*vrouw*), *Paaul* (*Paul*).

Zoals Marc van Oostendorp in zijn boek *Tongval*, over de spraakklanken van het Nederlands, al heeft aangegeven (Van Oostendorp 1996:167), komen de eerste delen van de tweeklanken bij een zeer sterke verlaging steeds dicht bij elkaar. Ze verschillen uiteindelijk alleen nog wat hun tweede deel betreft. Vandaar mijn noteringswijze: *aai, au, aa* (*kaaik aut, Paaul!*).

Om al deze veranderingen zichtbaar te maken heb ik hier een klinkerdriehoek opgenomen. Zo'n driehoek is een schematische voorstelling van het menselijk spraakkanaal, de mondholte dus eigenlijk. De linkerkant van de driehoek stelt de voorkant van de mond voor, de rechterkant is de achterkant. De woorden in de driehoek hier bevatten de klinkers waar het ons om gaat. Die woorden zijn alleen maar bedoeld als voorbeeld. De plaats waar de woorden staan, is dus de articulatieplaats van de klinker die in het voorbeeldwoord voorkomt (zie figuur 1).

Figuur 1. Klinkerdriehoek van het Poldernederlands

Schematische klinkerdriehoek van de uitspraak van de klinkers, gebaseerd op de articulatieposities in de mondholte. Bij *aa* is de mond het verst geopend, bij *ie* en *oe* het meest gesloten. Links is vóór in de mond, rechts achter. De gebruikte woorden in de driehoek zijn alleen een voorbeeld, het gaat telkens om de klinker in alle voorkomende gevallen. Cursief = klinkers van het ABN die veranderen. Vet = hun representanten in het Poldernederlands. De pijlen geven de verandering van de positie aan. Het betreft dus steeds een verlaging.

Hoe hoger een woord-met-klinker in de driehoek genoteerd staat, hoe meer de mond gesloten is. Hoe lager de notatie, hoe lager de onderkaakpositie is en dus hoe wijder de mond, in combinatie nog eens met een laag liggende tong. Iedereen die voor de spiegel gaat staan, kan dat bij zichzelf vaststellen.

Wie *biet* zegt, ziet dat zijn mond daarbij behoorlijk gesloten is; wie daarbij ook nog zijn vinger in zijn mond steekt, zal constateren dat die vinger niet ver komt. De articulatieplaats - de plek waar de mondholte door de tong in tweeën verdeeld wordt - ligt namelijk helemaal voorin. Vergelijk dat eens met de uitspraak van een woord als *boek*. Ook dan een gesloten mond, maar nu gaat die vinger wel erg ver naar binnen. De conclusie ligt voor de

hand: de articulatieplaats van de *oe* bevindt zich achter in de mond.

Het verschil tussen de posities in de klinkerdriehoek van de drie tweeklanken in het ABN en die in het Poldernederlands is dat de laatste allemaal lager liggen. Met andere woorden, de drie tweeklanken zijn allemaal verlaagd. Die verplaatsing heb ik aangegeven met de omlaag gerichte pijlen. De cursief gezette vorm geeft de articulatieplaats aan van het ABN, de vetgedrukte vorm die van het Poldernederlands.

Deze verlaging van de tweeklanken, hét kenmerk van het Poldernederlands, heeft overigens wel de nodige consequenties voor de andere klinkers. We herkennen een klinker namelijk bij de gratie van zijn collega-klinkers. Een klinker is voor ons gehoor pas wat hij bedoelt te zijn als we hem hebben kunnen 'ijken'. Daarom hebben we bij sommige sprekers vaak enige tijd nodig voordat we ze verstaan. Wie van iemand alleen nog maar het woord *bout* gehoord heeft, zal dat woord niet voor honderd procent zeker kunnen interpreteren. Pas als onze gesprekspartner ook nog eens gezegd heeft dat het *kaaoud* is, of beter nog *'t is kaaoud op de bout*, zullen we begrijpen dat hij met het laatste woord het algemeen Nederlandse *boot* bedoeld heeft. Beide klinkers staan blijkbaar in oppositie tot elkaar, wat vooral wil zeggen, dat ze de nodige afstand bewaren om als verschillende klinkers herkenbaar te blijven. Maar dat betekent ook dat als er bij de een iets verandert waardoor hij te dicht in de buurt van de ander komt en daar te veel op zou gaan lijken, die tweede klinker bedreigd wordt. Die zal dan in de regel proberen afstand te bewaren door zelf ook op te schuiven. In feite duwt de eerste klinker, die met dat veranderen (= verschuiven) is begonnen, zijn buurman weg. Zo'n kleine reeks veranderingen heet een *push-chain*: een ketting van spraakveranderingen waarin het duwen de beslissende factor is.

De collectieve verlagingen van het Poldernederlands, waar we het zo-even over hadden, zijn bijzonder ingrijpend, want ze halen het hele netwerk van betrekkingen in de klinkerdriehoek overhoop. De belangrijkste consequentie is dat de drie verlaagde

diftongen een lege plek achterlaten. ‘Zouden achterlaten’ is misschien een betere formulering, want van verlaging van een klinker kan ook een aanzuigende werking uitgaan, waardoor een andere hogere klinker naar omlaag gehaald wordt. Dat is dan een *drag-chain* (*to drag* = trekken): een ketting van spraakveranderingen waarin het trekken de beslissende factor is.

Maar natuurlijk kan ook het omgekeerde kan zich hier voorgedaan hebben, namelijk dat eerst een hoge klinker verlaagd werd, waardoor een lage werd weggedrukt, nog verder naar omlaag. Hoe dan ook, de veranderingen van de *ei* tot *aai* staan in verband met die van de *ee*. Zoals *teid taaid* geworden is, wordt *geven geiven*, en *beet beit*.

Waarom het niet zomaar uit te maken is of de veranderingen van het Poldernederlands te wijten zijn aan een duw- of trekbeweging, komt doordat lange klinkers als die in *beet* en *boot* zelf al de neiging hebben om een beetje tweeklank te worden. Dat is het duidelijkst te merken als die klinkers op het eind van een woord staan: *zee* en *zo* (al wordt de lange *oo* hier met één letterteken geschreven). Er zijn weinig Nederlanders die in zulke gevallen respectievelijk een zuivere *ee* of *oo* spreken. Een uitzondering is misschien de voorzitter van de Tweede Kamer, Jeltje van Nieuwenhoven, maar die komt uit de Stellingwerven en daar doen ze dat allemaal *zoo*. Andere Nederlanders spreken toch algauw van *zeej* en *zoow* en ook - maar minder duidelijk - van *beejt* en *boowt*.

Als die *ee* en die *oo* dat doen, schuiven ze als het ware al een beetje op in de richting van *ei* en *ou*. Het gevolg daarvan zou kunnen zijn dat die laatste twee zich uit de voeten maken. Het hangt er dus maar van af, wat er eerst was, de *aai* of de *ei* (ontstaan uit *ee*).

We zijn er overigens nog niet wat de verschuivingen binnen de klinkerdriehoek betreft. Er is namelijk nóg een verschijnsel dat gedeeltelijk verband houdt met de geconstateerde algehele verlaging, dat van de ontronding of delabialisering van de klinkers. In het Nederlands zijn alle achterklinkers en een deel van de voorklinkers gerond. Dat wil zeggen dat de spreker bij het produceren van die klinkers zijn lippen tuit, ofwel naar voren steekt. Dat is al-

weer heel gemakkelijk zelf te constateren, door bijvoorbeeld voor de spiegel na elkaar uit te spreken: *leek-leuk; leven-Leuven; pit-put; bier-buur*. De klinkers in deze woorden zijn voorklinkers; ze staan dan ook links in de klinkerdriehoek. Bij de achterklinkers is de ronding van de lippen redundant of fonetisch gesproken iets extra's. Achterklinkers, als *oe, oo, o* en in zekere mate de *a* van *pad*, worden altijd gerond, maar ze zouden omgekeerd met weinig of geen liprondding geproduceerd kunnen worden zonder dat ze hun identiteit verliezen.

Bij de geronde voorklinkers, *uu, eu, u*, is dat niet zo. Ronding is hier een kenmerk dat noodzakelijk is voor de identificatie. Bij weglating van de ronding bij deze klinkers ontstaat een andere klinker: *beuk* wordt *beek*; *kuur* wordt *kier*; *put* wordt *pit*. Door zulke ontronding zouden twee klinkers 'identiek' worden, die alle twee functioneel flink belast zijn, dat wil zeggen dat ze in veel woorden voorkomen. Te veel woorden met een verschillende betekenis zouden door ontronding homofoon (gelijkluidend) worden. Een ontronding in deze gevallen is daardoor feitelijk 'ontoelaatbaar', in elk geval minder gewenst.⁶

Liprondding vereist uiteraard extra activiteit en aandacht. Anderzijds is liprondding (labialisering) bij een aantal voorklinkers noodzakelijk, wil je niet misverstaan worden; verschil moet er blijven. Die extra activiteit van de ronding is maar op één manier te vermijden, namelijk door de geronde klinker te verlagen. Als de geronde *eu* verlaagd wordt, komt hij in de buurt van de plaats van de *ui*, en dan is liprondding voor identificatie niet meer essentieel. De verlaging van de *eu* is ook mogelijk doordat de 'oorspronkelijke' *ui* verlaagd wordt of is tot [au]: *leuk* wordt dan *luik* en dat kan doordat de *ui* al *au* geworden was: *bauten, Authof, aut*. Zo is er toch verschil tussen die twee klanken blijven bestaan, zij het op een andere manier.

Het natuurlijke gevolg van verlaging is feitelijk altijd een toenemende ontronding. Dat is niet aan de orde bij de *ei > aai*-ontwikkeling, omdat de *ei* niet gerond is, maar wel bij de twee andere diftongen. De ontronding van *ui* en *ou* is dan wel niet spectaculair omdat de ronding hier weinig pertinent is, maar de ontronding is

er zeer zeker en maakt deel uit van een algemeen kenmerk van het Poldernederlands, namelijk collectieve ontronding van lange klinkers en diftongen, naast of in samenhang met de al geconstateerde collectieve verlaging van dezelfde categorieën. Dat leidt dus tot uitspraken als: *luike universitaait!, zaai lag bauten in een duik*.

Ik heb in mijn klinkerdriehoek geprobeerd de verschillende veranderingen en hun onderlinge relaties in beeld te brengen, met de kanttekening dat deze voorlopig voornamelijk nog gebaseerd zijn op persoonlijke observaties, die overigens ondertussen wel door vakgenoten zijn bevestigd. De belangrijke vraag, namelijk of al die aan elkaar gerelateerde veranderingen het gevolg zijn van een push-chain of een drag-chain is nog niet beantwoord. Het laatste woord zal ik er hier ook niet over zeggen. Maar op grond van de opmerkelijke mate van verlaging van de diftongen ben ik geneigd aan te nemen dat de ontwikkeling daarmee begonnen is en dat de veranderingen van de hoger gelegen klinkers een gevolg van aanzuiging zijn, van *drag* dus.

Verwijding van een al bestaande diftong is bovendien natuurlijker dan diftongering van een monoftong als *ee*. Een Nederlandse diftong heeft fonetisch gezien een dynamisch karakter, dat wil zeggen dat hun resonantiefrequenties gedurende het spreken (de productie) voortdurend verglijden (Rietveld-van Heuven 1997:153). Dit in tegenstelling tot een monoftong, die in wezen een constant karakter heeft. De overgang van de ene diftong in een andere diftong (*ei > aai*) is minder ingrijpend dan de verandering van een monoftong in een diftong (*ee > ei*). In het laatste geval ontstaat er immers een ander type spraakklank. Maar zeker dit aspect moet nader onderzocht worden (zie ook Goeman 1994:32vv.).

Om het allemaal nog ingewikkelder te maken is er ten slotte in het Poldernederlands ook iets aan de hand met sommige korte klinkers, in het bijzonder de *e* vóór *l*, een verhoging namelijk: *opbillen, vertillen* (= vertellen). Dit verschijnsel is naar mijn indruk inderdaad alweer uitsluitend bij jongere vrouwen waar te nemen. Ook voor *n* is deze verhoging of vernauwing merkbaar, maar lang niet zo vaak als bij *e* vóór *l*. Wel hoorde ik op een zaterdagmorgen een radiopresentatrice een boektitel noemen: *Sinten graaien*, waar bedoeld was *Centen graaien*.

Als H.J.A. Hofland gelijk heeft (*NRC Handelsblad* 23 maart 1997), en waarom zou hij niet, treedt de verhoging van de *e* op voor alle sonorante medeklinkers die het Nederlands heeft: *r, l, n* en *m*. Hofland schrijft het volgende door hem bedachte zinnetje op: 'Ik ontwirp voor werkgevers en werknemers nieuwe inbilprojekten.' Heel geloofwaardig, alleen de *i* in *projekten* wantrouw ik een beetje; in deze positie heb ik hem nog niet gehoord.

Ook de *a* vertoont sporen van verhoging (en palatalisering, dat wil zeggen een opschuiven naar voor in de mond): *dakloos* wordt zo bijna *dekloos*: *de dekloouze krant*. Het zou me niet verbazen als de verhoging van korte klinkers verband houdt met de verlaging van de tweeklanken (die lang zijn). Dan zouden we hier met een soort spiegelbeeldreactie te maken hebben, die een polarisering teweegbrengt of zelfs tot doel heeft: lange klinkers en diftongen worden verlaagd, korte klinkers worden (deels) verhoogd.

De ene beweging is dus die van de verlaging van drie reeksen lange klinkers/diftongen:

- I *ee > ei > aai* (*teken > teiken; keiken > kaaiken*)
- II *eu > ui > au* (*leuk > luik; buik > bauk*)
- III *oo > ou > au* (*boot > bout; getrouwd > getraauwd*)

De andere, tegengestelde beweging is die van de verhoging van de korte klinkers: *a > e > i* (*dak > dek; opbellen > opbillen*).

In het extreme geval zou deze polarisering tot de volgende situatie kunnen leiden: alle korte klinkers worden hoog en alle diftongen en lange klinkers worden laag.

Zo'n proces van polarisering kan op gang komen doordat er in de taalsystematiek de neiging ontstaat om de fonologische ruimte, dat is de klinkerdriehoek, wat overzichtelijker te organiseren, bijvoorbeeld in twee groepen klinkers. Of dat in het Poldernederlands uiteindelijk gaat gebeuren, is niet te voorspellen.

Voor de taalbeschouwer mag dit allemaal tamelijk ingewikkeld lijken, maar uiteindelijk dient alles aan het Poldernederlands, ook deze twee bewegingen, het gemak van de taalgebruiker, spreker én luisteraar.

Eindnoten:

- 6 Dat wil niet zeggen dat zo'n ontronding van vóorklinkers nooit voorkomt. In de zuidelijke Nederlandse dialecten is hij zelfs nog steeds aanwezig: *Leuven* heet er *Lèven*.

4

Een paar algemene kenmerken

Als het om specifieke kenmerken van het Nederlands gaat dat je voor radio en tv hoort spreken, denken velen aan die bijzondere *r*, die wel Gooise *r* genoemd wordt. Zeker komt die ook in het Poldernederlands voor, maar daar niet alleen, en ook weer niet bij alle spreeksters van het Poldernederlands. Die *r* is nu nog een typisch randstedelijk verschijnsel, maar dat kan veranderen.

In weerwil van het advies van de hiervoor al genoemde commissie-Bolkestein uit 1939 om het onderscheid tussen stemhebbende en stemloze medeklinkers zorgvuldig in acht te nemen, is de randstedelijke stemloze uitspraak van de fricatieven tot de algemene kenmerken van het Standaardnederlands gaan behoren. Fricatieven zijn, populair gezegd, medeklinkers die je aan kunt houden, kunt continueren. Bij veel randstedelingen zijn alle fricatieven aan het begin van een woord stemloos, of bijna, dat wil zeggen: ze worden gesproken zonder dat de stembanden meedoen. *Zee* klinkt dan bijna als *see*, *zuinig* als *suinig*, *veel* als *feel*, *goed* als *choed* en zo vele meer. Er wordt geen verschil gemaakt tussen *fier* en *vier*, tussen *faal* en *vaal*, tussen *sinds* en *(van) zins*. In elk geval is het verschil vaak niet te horen. Vrouwen uit de Randstad die Poldernederlands spreken, hebben dit ook. Bij vrouwen die niet uit de Randstad komen, is het daarentegen meestal afwezig, ook al spreken ze Poldernederlands.

De verstemlozing is een al veelbesproken verschijnsel. Het is ook goed onderzocht in de taal van (mannelijke) radioreporters in Hilversum en Brussel, van 1935 tot 1993. Dat onderzoek wees uit dat de verstemlozing in de onderzochte groep Nederlandse reporters langzaam en geleidelijk is toegenomen. Het begon met

de *g*; vanaf 1950 is het bijna uitsluitend nog *ch*: *choed* (goed). Na 1980 wordt ook de *v* steeds vaker stemloos uitgesproken: *feel*. Pas vanaf 1993 doet hetzelfde verschijnsel zich bij de *z* voor: *see* (Van de Velde 1994:215-216). Onderzoek van andere categorieën sprekers en spreeksters lijkt me dringend gewenst.

Er bestaan in het Nederlands tien soorten *r*. Geen enkele medeklinker heeft zo veel varianten. Alleen de *l* heeft er nog een paar, en de *s* en de *t* misschien, maar dan houdt het wel op. Niet dat al die *r*'en evenveel voorkomen; sommige zijn zelfs erg zeldzaam. De meest voorkomende was vroeger de tongpunt-*r*. De naam zegt het al: hij wordt geproduceerd door de tongpunt te laten ratelen. Het is de duidelijkste van allemaal. Vandaar dat hij altijd gepropageerd werd door logopedisten en zangleraren. Misschien nog wel. We horen hem ook vaak in het Spaans én in het Amsterdams van onder anderen Johnny Jorrrdaan.

De verschillende soorten *r* die het Nederlands kent, maken deze medeklinker ook tot een dankbaar middel voor een spreker om zich te onderscheiden of op te vallen. Vroeger vervulde de huig- of brouw-*r* die functie. Misschien kwam dat wel omdat hij uit het Frans afkomstig heette te zijn. Of dat zo is, wordt tegenwoordig betwijfeld, maar in het Frans is hij in elk geval normaal. Dan is er nog zoiets als een *j*-achtige *r*. Hajmen Joelands van het *Nos-Journaal* is er de kampioen van, vooral als hij een reportage doet vanuit *hajtje stad* (hartje stad). Zo zijn er nog wel een paar schilderachtige variëteiten van de *r*.

De opvallendste variant is de *r* die tegenwoordig bij jongeren of oudere jongeren populair is. Deze *r* heeft speciale beperkingen, want hij kan alleen optreden ná een klinker. Hij heet dan ook de postvocalische *r*, in de volksmond ook wel de Gooise *r*. In het fonetische alfabet van de International Phonetic Association (IPA) wordt er het volgende teken voor gebruikt: [ɾ].

Voorbeelden van woorden met zo'n *r*: *spreker*, *kamer*, *zeke*, *we*k. Het klinkt een beetje alsof de tong bij het spreken vastloopt.

Deze [ɾ] heeft voor de spreker die distinctie nastreeft, een bepaald voordeel: hij heeft namelijk door zijn retroflexie articulatie

(je krult je tong zowat achterover) een voor het Nederlands opvallend en ongebruikelijk karakter, iets exclusiefs. Misschien wekt hij ook daardoor wel de indruk dat hij niet dan met de grootste inspanning te realiseren is. Vóór een klinker gaat het al helemaal niet. Wie deze wonderlijke *r* op zijn repertoire heeft, heeft daarnaast nog een andere nodig, namelijk voor alle andere posities dan die ná een klinker. Dat kan een huig-*r* zijn of zelfs de ouderwetse tongpunt-*r*. Sommige mensen beschikken wel over drie soorten *r*. Maar alleen die ene, de retroflexe [r̥], is een middel om te distingueren, die klinkt chic.

Dat karakter van chic heeft deze *r* niet aan zichzelf te danken. Een spraakklank heeft geen intrinsieke waarde. Hij krijgt die toegekend door de taalgemeenschap. Het is eigenlijk een soort afgeleid prestige, want het prestige geldt de sprekers van die spraakklank. Als een gewone Nederlander *we motten* zegt, wordt dat een beetje plat gevonden, maar als het uit de mond van Bolkestein of Wiegel rolt, is het ineens andere koek.

Wanneer de *r* in kwestie, de retroflexe *r* dus, voor het eerst gesproken is, valt net als bij alle taalveranderingen moeilijk te zeggen. Wel is na te gaan wanneer hij de aandacht van taalkundigen begon te trekken. Dat is nog niet eens zo lang geleden. Van den Toorn (1992:6): 'Zo moet het iedereen die onze audiovisuele media beluistert, opvallen dat de laatste jaren de uitspraak van de *r* bij jongere Nederlanders, vooral vrouwen, verandert: de velare en uvulaire *r* wijkt voor een variant die men het beste als "retroflex" zou kunnen omschrijven: de articulatie geschiedt met een tamelijk gespannen, teruggetrokken tong. Televisieomroepsters en boodschapsters van reclameteksten kan men deze klank veelvuldig horen bezigen in woorden als *heerlijk*, *meer*, *super* en dergelijke. Het verschijnsel staat bekend als de Gooise *r*.'

Wie voor het eerst de benaming 'Gooise *r*' gebruikt heeft, weet ik niet. Wel blijkt hij algemeen bekend te zijn en ingeburgerd, zoals een snelle zoekactie (Gooise & *r*) op Internet algauw (binnen veertig seconden) duidelijk maakt. Het blijft daar bij een (meestal negatieve) signalering van deze *r*. De naam Gooise *r* is onjuist als men ermee wil zeggen dat die *r* uit het Gooi afkomstig is. Er

zijn genoeg aanwijzingen om de stelling te wagen dat de retroflexe *r* afkomstig is uit Amsterdam-Zuid. Er zijn daar lagere scholen waar die *r* gecultiveerd wordt, tot verbazing van de onderwijzers die er werken en die hem zelf niet spreken, laat staan propageren. Een van mijn informanten, die geboren is in Indonesië, kwam op haar vijfde in Zuid te wonen en nam die *r* van klasgenootjes over. We spreken dan over het begin van de jaren vijftig. De *r* in kwestie komt in Amsterdam-Zuid dus al heel lang (minstens vijftig jaar) voor.⁷

Onlangs hoorde ik zelfs de bekende Athenaeum-boekhandel op het Spui in Amsterdam noemen als een van de haarden van de bekakte *r*, door iemand die daar een aantal jaren gewerkt heeft en nu in dienst is bij de VPRO-radio. De persoon in kwestie is geboren en opgegroeid in Velzen, waar de bewuste *r* volstrekt onbekend is. Nu spreekt hij hem bijna dagelijks ten aanhoren van tienduizenden radioluisteraars. En hij is niet de enige.

De omroepen zijn er dus beslist niet mee begonnen, al dragen ze wel bij aan de bekendheid van die *r*. In de jaren vijftig was Hilversum zeker nog niet spraakmakend, eerder spraakvolgend. In 1983 betreurt omroeper Coen Serrée nog de ondergang van de tongpunt-*r*, een aanwijzing dat de retroflexe *r* in Hilversum toen pas begon door te dringen (Serrée 1983). Het meest waarschijnlijk is dat die *r* uit Amsterdam is komen overwaaien, deels door toedoen van mensen die daadwerkelijk in het Gooi zijn gaan wonen, bijvoorbeeld omdat ze een baan bij de omroep kregen. Andere radiomedewerkers wonen nog steeds in Amsterdam, zoals de VPRO-presentator. En van de ene komt de andere, want vergeet niet, de bekakte *r* heeft prestige, eerst vanwege de buurt waar hij vandaan komt en die hem in elk geval cultiveerde, en nu vanwege de omroep.

Van de verbreiding door de media zelf van taalverschijnselen moet men zich trouwens geen al te grote voorstelling maken. Woorden worden nog wel - soms vaak en veel - overgenomen (het idioom van Van Kooten en De Bie bijvoorbeeld), maar uitspraak-eigenaardigheden - spraakklanken dus - maar zelden. Als de verbreiding van deze *r* tot stand kwam door of onder invloed

van de media, waarom zou die *r* dan elders (in Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, enzovoort) niet vaker opduiken, in dezelfde mate als in Amsterdam-Zuid en het Gooi? Doordat de retroflexe *r* een uitspraakvariant is die kenmerkend geacht wordt voor een bepaalde maatschappelijke status of kring waar men bij wil horen, wordt hij eerder overgenomen in het werkelijke taalen cultuurverkeer dan door de invloed van de ether of de kabel.

Misschien moet ik een uitzondering maken voor de cd (of plaat). De kinderen die zingen op de cd's van *Kinderen voor kinderen*, staan erom bekend dat ze de Gooise *r* praktiseren. Niet tot ieders genoegen overigens. In *Ouders Online* (www.ouders.nl) worden kinder-cd's gerecenseerd. Daarin wordt naar aanleiding van de zestiende uitgave van *Kinderen voor kinderen* (Varagram VCD 481093, 1995) opgemerkt dat de Gooise *r* er elk jaar harder klinkt. Maar deze platen worden wel overal in het land gekocht en nagezongen, vermoed ik, al is het buiten de Randstad tot nu toe zonder merkbare gevolgen voor de spraak.

De retroflexe of bekakte *r* wordt ook gebruikt door vrouwen die Poldernederlands spreken, maar hoort mijns inziens beslist niet tot het exclusieve repertoire van de onderhavige groep jongere vrouwen, en wel om verschillende redenen. Ten eerste komt hij ook voor bij oudere vrouwen, ik bedoel ouder dan veertig jaar, en verder ook, maar wel veel minder, bij mannen, radiomedewerkers en journalisten, onder andere van VPRO en NOS.⁸

Een ander verschilpunt tussen het spreken van *aai* en van de bekakte *r* is dat het eerste volstrekt onbewust gebeurt, terwijl de sprekers van de retroflexe *r* zich er vaak terdege van bewust zijn dat ze hem gebruiken; sommigen cultiveren hem zelfs. Ze kunnen ook goed aangeven, zo is mijn ervaring, waar en door wie hij wel en niet gesproken wordt.

Een aardig bewijs dat succes bij spraakklanken niet afhangt van de vraag of ze mooi zijn of zelfs mooi gevonden worden, levert een andere *r* die een soortgelijke carrière achter de rug heeft als de bekakte *r*, namelijk de velaire *r*, met 'een schraperig wrijvingsgeluid dat weinig of niets verschilt van de velaire /g/ en/ch/.' Ondanks zijn onaangename karakter was hij, aldus Damsteegt

(1969:11) toch 'dienstbaar (...) aan het streven naar distinktie', precies als de Gooise r dus, die ondanks zijn voor sommigen irritante karakter, toch gebruikt wordt om zich te onderscheiden.

Eindnoten:

- 7 Meegedeeld door mevrouw S. Leydesdorff, die vanaf de jaren vijftig in Amsterdam-Zuid gewoond heeft.
- 8 Bij de VPRO onder anderen Anton de Goede, bij de NOS Leonard Ornstein en Max van Weezel.

5

De verguisde *aai*

Nederlanders die nog spreekonderwijs gehad hebben of het genoeg mochten smaken dat hun onderwijzer af en toe een corrigerende opmerking maakte over hun uitspraak, hebben over sommige spraakklanken een uitgesproken mening. Die mening berust niet op feiten, maar is ze aangeleerd. Het is met andere woorden een kwestie van cultuur. Als ik zeg dat de *aai* een geminachte spraakklank geweest is en bij sommigen nog is, dan bedoel ik niet elke *aai*. Niemand, zelfs niet de meest puristisch ingestelde Nederlander zal iets aan te merken hebben op de *aai* in *waaien*, *draaien*, *kraai*. Die *aai* vinden we gewoon *fraai*. Maar zegt iemand, een wielrenner bijvoorbeeld, dat het *paain laaien* was, dan keuren diezelfde Nederlanders dat ten zeerste af, terwijl het toch precies hetzelfde geluid is.

Het kenmerk bij uitstek van het Poldernederlands is nu juist deze door ABN-sprekers sterk afgekeurde tweeklank *aai*. Deze *aai* komt ook in de Nederlandse dialecten volop voor. Hij is daar zelfs veel ouder dan in het Poldernederlands, zoals trouwens alle dialecten ook een veel langer verleden hebben dan het ABN. Een begin van geschreven ABN is ontstaan aan het eind van de zestiende eeuw. Het gesproken ABN, zoals wij dat nu kennen, is grotendeels pas een negentiende-eeuws verschijnsel. Beide zijn tot op zekere hoogte het resultaat van taalpolitiek en taalbeleid, terwijl onze dialecten een fase vormen in een continue evolutie, die al millennia aan de gang is (Daan 1989).

De *aai* is het voorlopige eindproduct van die lange evolutie, als onderdeel van het zich ontwikkelende Nederlands. Het Nederlands, in brede zin, is uit het West-Nederfrankisch ontstaan, dat

weer voortgekomen is uit het West-Germaans, dat uiteindelijk teruggaat op het Indo-Europees, dat alleen als een soort gereconstrueerde 'oertaal' bestaat. Vrijwel geen van de huidige klinkers in het Nederlands is in de genoemde voorstada diezelfde geweest als de tegenwoordige. Integendeel, de klinkers zijn voortdurend onderhevig geweest aan allerlei veranderingen. Maar ook nog in de geschiedenis van het Nederlands zelf, die omstreeks 1100 begint, is er aan de klinkers veel veranderd.

De oudst bekende voorloper van de *aai* in de geschiedenis van het Nederlands is de lange *i*. In het Middelnederlands, bijvoorbeeld in dertiende-eeuwse ridderromans, komen we vormen tegen als *bliven*, *wiin*, *riden*, woorden met een klinker die als een lange *i* geklonken moet hebben. Die lange *i* vinden we trouwens nog terug in de huidige spelling *ij*. De tweede letter, *de j*, werd namelijk eerst als een *i* geschreven. Latere schrijvers hebben hem voor de duidelijkheid een krulletje gegeven. In wezen is deze lange *ij* een verdubbelde *i*. Het is hetzelfde soort verdubbeling als bij andere klinkers gebruikt wordt om lengte aan te geven: *oo*, *ee*, *uu* en *aa*. Trouwens aanvankelijk heette deze *ii* ook 'dubbele ii', een naam die nog lang in zwang gebleven is (Hellinga 1938:164).

In *wijn* staan dus eigenlijk gewoon twee *i*'s. Onze spelling verraadt daarmee dat een woord als *wijn* oorspronkelijk als *wien* werd uitgesproken, met een monoftong dus. De huidige naam van de letter, 'lange ij', verwijst ook nog naar de oude lange klinker *ii*. Naast de lange was er een 'korte ie', die er nog is in bijvoorbeeld *niet*, *lied*, *wieden*, enzovoort.

Niet alleen in de spelling vinden we de oude *i* terug. In een groot aantal hedendaagse dialecten wordt hij namelijk nog gewoon gesproken. In heel oostelijk Nederland, Friesland, Groningen, Drente, Overijssel, Gelderland en Limburg, zegt men bijvoorbeeld *wien*. Daar wordt elke als *ij* gespelde klinker als *ie* uitgesproken. Dat geldt ook voor het grootste deel van Zeeland.

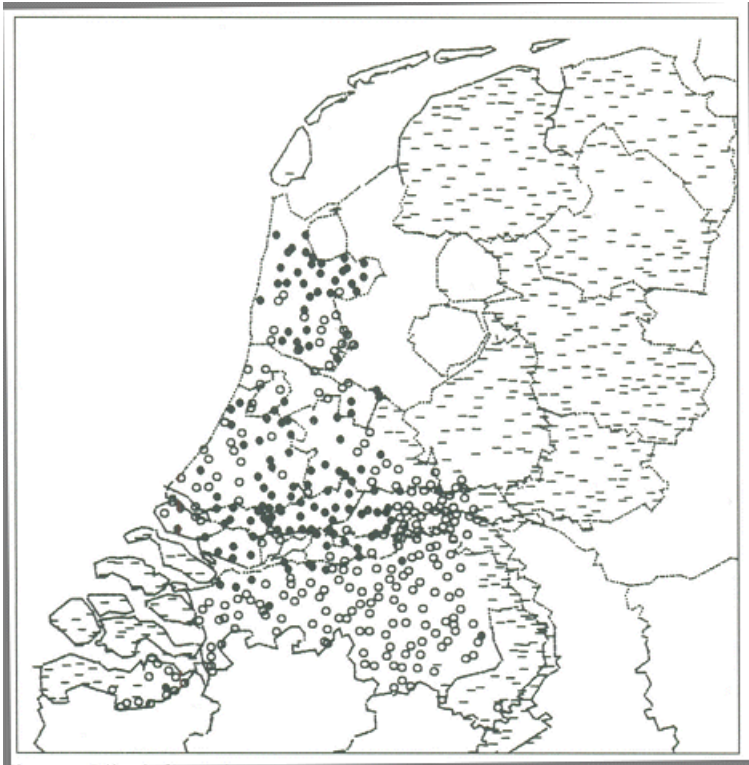
In het tussenliggende gebied, Midden- en Centraal-Nederland, is de *ii* (van *wiin*) in de loop van de tijd van uitspraak veranderd. Hij is er van monoftong (eenklank) veranderd in een diftong (tweeklank): de *ii* werd namelijk via enkele tussenstappen (*i*

+ j en ee + j) tot *ei*. Doordat de nieuwe diftong ook algauw begon aan een verlagingsproces, kwam hij in de buurt van de al bestaande *ei*. Dat is de *ei* in woorden als *klein*, *dreinen*, *weiland*, en in nog een paar woorden meer. Twee mogelijkheden zijn er dan: er ontstaat een druk op deze *ei*, waardoor die op zijn beurt omlaaggaat (een *push-chain*) of de twee diftongen worden identiek en vallen samen. We weten allemaal dat dat laatste gebeurd is, want de spelling mag dat dan verbergen, tegenwoordig rijmen *fijn* en *klein* op elkaar. Dat deden ze vroeger niet. Met andere woorden, die twee diftongen zijn één geworden.

Dat is niet de normale gang van zaken. Meestal worden twee van zulke klinkers toch uit elkaar gehouden, in een *push-chain* (of eventueel een *drag-chain*). Er waren ook grammatici in de zeventiende eeuw die daar juist voor pleitten en daarbij gebruik wilden maken van de in sommige dialecten al bestaande uitspraak *aai*, van de (korte) *ei* welteverstaan: *klaain*, *waailand*, enzovoort. Ze zeiden: laten we in de Algemene Landstaal tegen de korte *ei aai* zeggen en tegen de lange *ij ei* dus *fein*, *teid*, enzovoort. Ze hebben het pleit niet gewonnen en ik vermoed dat dat komt doordat er veel bezwaar bestond tegen die platte *aai*. Bovendien zijn er helemaal niet veel woorden met een korte *ei*, dus erg hinderlijk zou die samenval van de twee diftongen niet worden. De *ei* is in de meeste dialecten van Nederland betrekkelijk ongewijzigd de normale uitspraak gebleven voor beide *e*'s - *ei* en *ij*.

Maar in het westelijke deel van Nederland, de tegenwoordige provincies Noord- en Zuid-Holland en een deel van Utrecht, is de ontwikkeling verdergegaan en veranderde de *ei*-uitspraak (van beide *e*'s!) in *ai* of *aai*. Dat gebeurde al in de zestiende eeuw en het was een gevolg van een tendens om lange klinkers en diftongen te verlagen.

Op het eerste kaartje *rijp* (figuur 2) is te zien waar de verschillende uitspraakvarianten van de oorspronkelijke lange *ii* tegenwoordig in de dialecten voorkomen. Dat kaartje is gebaseerd op de uitspraak van het woord *rijp*, zoals die genoteerd is door de enquêteurs van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND). De enquêtes voor deze belangrijke serie dialectatlassen zijn ter plaat-

Figuur 2. Rijp (adjectief; ca. 1965) - riep; ◦ reip; • raaip

se door bevoegde taalkundigen genoteerd. Hoewel de gegevens bij andere woorden soms iets verschillen, kan de uitspraak van de klinker in *rijp* als de normale in alle woorden met dezelfde klinker beschouwd worden, dat wil zeggen in alle woorden met een van beide *e*'s, *ei* en *ij*. Behalve in de gebieden waar de lange *ij ie* gebleven is. Dat zijn de gebieden waar op het kaartje de horizontale streepjes staan.

In totaal staan er op het kaartje 944 symbolen. Het kaartje geeft een sterk vereenvoudigd beeld van het aantal uitspraakvarianten, want ik heb ze teruggebracht tot drie hoofdtypen. In plaatsen die met een streepje zijn aangegeven, wordt *riep* gezegd, met de oorspronkelijke klinker, dat wil zeggen de klinker die het woord al duizenden jaren heeft, namelijk van het begin af aan.

In plaatsen met een cirkeltje is de uitspraak *ei*, net als in het ABN, of een uitspraak die daarop lijkt. Deze variant is vanaf de vijftiende eeuw ontstaan. Waar een zwarte stip staat, is de uitspraak *ai/aai*. Die komt voor vanaf de zestiende eeuw.

Er zijn op het kaartje twee concentratiegebieden met deze *aai* te zien: Noord-Holland en het zuidelijke deel van Zuid-Holland met het westelijke deel van de provincie Utrecht. In het eerste gebied is de bewuste klinker fonetisch als [ai] genoteerd, met als eerste deel de *a* van *pad*. In het zuidelijke gebied is hij meestal als een wijdere diftong genoteerd: [ai], met de *aa* van *baat*. Uit beschrijvingen van grammatici uit omstreeks 1600 is af te leiden dat de situatie in die tijd niet veel anders was. Je kunt gerust zeggen dat er ook toen al in een groot deel van de Randstad *ai/aai* gezegd werd. Waarschijnlijk méér dan te zien is op dit kaartje, dat gebaseerd is op gegevens die verzameld zijn in de periode 1940-1965. Want in het *Dialecticon* van Johan Winkler uit 1874, komt die *aai* nog volop voor in plaatsen als Katwijk, Zandvoort, Wijk aan Zee, Scheveningen, Rotterdam, plaatsen die nu in de meeste woorden een *ei* hebben. In die plaatsen is de uitspraak dus in de afgelopen honderd jaar gewijzigd, ten gunste van het ABN, dat immers die *ei* heeft.

Ik noemde hiervoor de periode omstreeks 1600, omdat in deze zelfde tijd de roep om een Algemene Landstaal steeds sterker werd. Er werd zelfs al volop aan gewerkt. Dat is heel begrijpelijk voor wie zich realiseert dat het ook de tijd van de oorlog tegen Spanje is. Want politici met een nationalistische inslag beseffen terdege dat voor de politieke eenheid van een land een eenheidstaal enorm belangrijk is.

In de discussie rondom de Algemene Landstaal heeft de *ei* een grote rol gespeeld, of eigenlijk zijn Hollandse equivalent, de *aai*. De *aai* is de meest omstreden klinker van het Nederlands geweest, tegelijk verguisd en door sommigen gepropageerd. Dat deze tweeklank aan de orde kwam, is op zich niet zo vreemd. De Algemene Landstaal werd gebaseerd op de taal die in Holland gesproken werd. Voor het overgrote deel bevat die Landstaal, het latere ABN, dus elementen uit de Hollandse dialecten. Dat is geen

wonder, want het was het belangrijkste gebied, financieel, economisch en ook politiek en cultureel. Het spreekt vanzelf dat de Hollanders ook hun stempel wilden drukken op de Landstaal.

In de Hollandse dialecten was de *aai* de normale tweeklank. Daarom is het vreemd dat degenen die zich met de taalbouw bezighielden en die zelf voor het merendeel uit het Hollandse deel van de Republiek (in wording) kwamen, daar zo'n bezwaar tegen maakten. Waarom dat zo was, is niet na te gaan. Er zijn waarschijnlijk ook geen rationele argumenten voor aan te voeren. Maar dat er bezwaren waren, kunnen we bijvoorbeeld lezen in een boekje, *Nederduydsche spellinge*, uit Haarlem, van 1612: 'Dat nu zommige inde plaetze van ey, hey, key, ley, etc. stellen ende voor goed achten ay, hay, kay, lay, etc. mag kommen duer hare wijd-gapige uytspake, die wy in ons zoo niet en bevinden: achtende ook voor bequamer, datmen de zoetigheyd altijd boven de hardigheyd plaetze geve, inzonderheyd als 't niet en strijd tegen het meerderen-deel onzer Nederlandsche uytspake.' (Hellinga 1938:202-203)

In vertaling: 'Dat sommigen nu in plaats van ey, hey, key, ley, enzovoort ay, hay, kay, lay, enzovoort schrijven en goed vinden, komt mogelijk door hun wijde uitspraak, die wij bij onszelf zo niet hebben waargenomen. We vinden het ook beter dat het aangename hoger gesteld wordt dan het harde, vooral als dat niet in strijd is met het grootste deel van onze Nederlandse uitspraak.'

De uitspraak van de *aai* wordt hier dus 'wijdgapig' genoemd, een term die voor zichzelf spreekt; en *ei* tegenover *aai* is blijkbaar een kwestie van 'zoetheid' tegenover 'hardheid'. De schrijver verkiest altijd het eerste boven het tweede, tenminste als het niet in strijd is met de rest van de uitspraak. Dat hier een Haarlemmer aan het woord is, is zuiver toeval en heeft niets te maken met die latere hardnekkige mythe omtrent het 'perfecte' Haarlems.

De veroordeling van de *aai* als in het geciteerde fragment is natuurlijk volkomen irrationeel als men bedenkt dat er ook toen tegen de *aai* van *draaien* en *waaien* geen bezwaar bestond, terwijl die toch precies dezelfde tweeklank bevatten. *Draaien* rijmt in de Hollandse dialecten op *raaien* (= rijden).

Er zijn in de literatuur uit die dagen nog meer van dergelijke uitspraken over de *aai* te vinden. Ook bij Spiegel, die van een oudere generatie was. In zijn *Twespraack* (1584), die zo heet omdat het werk in dialoogvorm geschreven is, wordt over de uitspraak van de (korte) *ei* het volgende opgemerkt.

‘De ey hebby in gheyt, zeyd, reycken, screyen, rein, clein, welck gheluyd (...) als, ay meest uyt gesproken word; alzó dat hier het misbruyck is inde uyt spraack ende niet int schryven.’ (Hellinga 1938:202)

Spiegel zegt hier dus: je moet *ei* zeggen want dat staat er, en niet *aai*. Het gaat hier overigens natuurlijk om de uitspraak van de *ei* in bijvoorbeeld *klein*, die in die tijd bij velen nog verschilde van die van de *ij*, zij het dat het verschil niet groot geweest is. De andere spreker in de *Twespraack* reageert namelijk aldus: ‘Ick merck wel dat ghy ze zonderling [= verschillend] uytspreeckt, maar t'verschil is niet zeer gróót, dies niet te verwonderen dat menig gheen onderscheid daar in maackt.’

Die twee *e*'s lagen dus al heel dicht bij elkaar en waren hard op weg om volkomen identiek te worden. Dat had niet de goedkeuring van álle taalbouwers in die tijd. Sommigen hebben ervoor gepleit de twee tweeklanken uit elkaar te houden, desnoods door de *aai* als uitspraak voor de korte *ei* te accepteren en voor de *ij* de *ei*-uitspraak te reserveren.

Honderd jaar na Spiegel is de strijd nog steeds niet beslecht. Dat kunnen we opmaken uit de *Letterkonst* (1683) van W.A. Winschooten. In de strijd om de uitspraak - wel samenvallend van de twee *e*'s, of niet - koos hij voor separatie. Dat impliceerde dat hij de *aai* bestemde voor de korte *ei*, dus de klinker in woorden als *klein*. De *ei*-uitspraak was daar in zijn ogen minder goed; zijn kritiek op de *ei* zit opgesloten in het volgende citaat: ‘Ei (...) werd bemind van veele, en gebruikt voor de Ai, om dat het soo volmondig niet en behoefd voortgebracht te werden: en daarom hoord men en siet men deese tweeklank veel gebruiken van Vrouwen en andere, die een flaauwe spraak beminnen: en dit is de reeden waarom sy liever *Keiser* als *Kaiser*, *Kei* als *Kai*, gelijk in *Keisteen* gebruiken.’ (Van der Wal 1992:260)

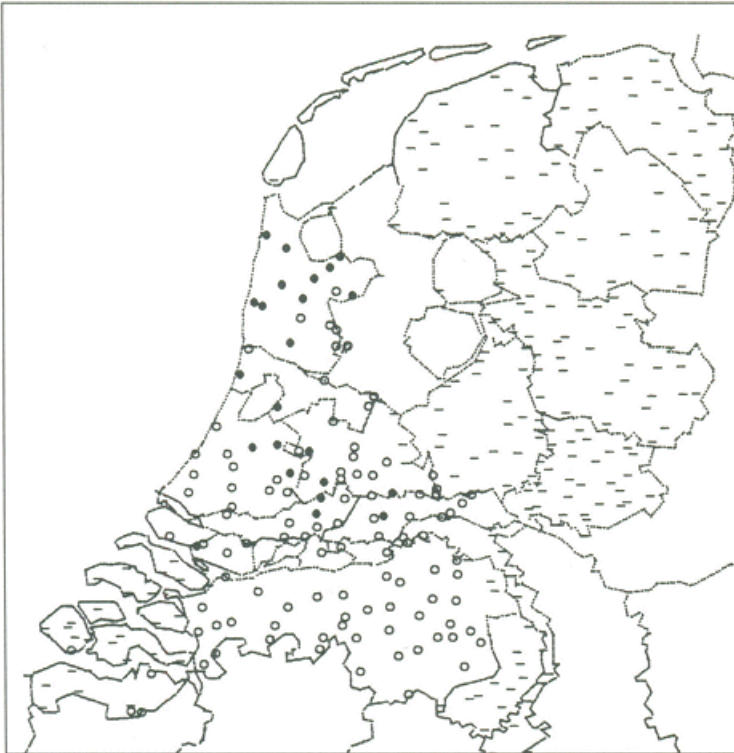
Winschooten zegt dus: 'De *ei* is geliefd bij velen en wordt gebruikt in plaats van de *aai*, omdat hij niet met zo'n wijde mond uitgesproken hoeft te worden. Daarom hoort en ziet men deze tweeklank veel gebruiken door vrouwen en anderen die een weke uitspraak prefereren. Dit is de reden waarom zij liever *keiser* dan *kaiser*, *kei* dan *kai*, net als in *Keisteen* gebruiken.'

Wat in dit citaat bijzonder opvalt is dat er onderscheid gemaakt wordt tussen de spraak van mannen enerzijds en vrouwen (en anderen die een weke uitspraak prefereren) anderzijds. Mannen verkozen de harde diftong *aai*, vrouwen de zachte *ei*.

Verschillen tussen mannen- en vrouwentaal zijn er altijd geweest, en niet alleen in de Nederlanden. Ook onder meer in Engeland, waar Peter Trudgill over deze kwestie onderzoek gedaan heeft in Norwich. Hij komt tot de volgende conclusie, die ook voor het Nederlands uit die periode, de jaren zeventig, geldt. 'De taal van de werkende klasse wordt - in onze samenleving - geassocieerd met mannelijkheid, aangezien die taal in verband gebracht wordt met het ruige en stoere dat typisch is voor het leven van de werkende klasse. Tot op zekere hoogte zijn ruigheid en stoerheid gewenste mannelijke eigenschappen. Bij vrouwen worden verfijning en gevoeligheid geprefereerd.' (Trudgill 1974:94-95)

Daarom is het zo verbazingwekkend dat uitgerekend de 'volmondige', wijde *aai*-uitspraak, die vanouds als 'hard' en stoer beschouwd is, tegenwoordig het opvallendste kenmerk is van de spreeksters van het Poldernederlands. Voor het eerst in de geschiedenis lijkt het erop dat vrouwen vooroplopen door een taalvariëteit te spreken die afwijkt van het ABN.

Hoewel de voortgaande diftongering van de tweede diftong, de *ui*, in Holland tot even extreme eindproducten leidde als bij de *ei* - de ontwikkelingen verliepen immers parallel - hebben die *oi*-uitspraken lang niet tot zo veel commotie geleid als bij de *aai*. De *oi* - in *hois*, *boiten*, *oit*, enzovoort - werd door de taalopbouwers wel uit de Algemene Landstaal geweerd, maar het ging er daarbij rustiger aan toe (Van der Wal 1992:261). Heel anders dan bij de *aai*, waartegen sommigen ongelooflijk fel tekeergingen. Misschien

Figuur 3. Rijp (*adjectief*; ca. 1985) - riep; ◦ reip; • raaip

heeft daar toch het wijdgapige karakter van de *aai* een rol bij gespeeld: je zág daar gewoon aan dat die onbeschaafd was. Bovendien was die *oi*-uitspraak lang niet zo verbreid als die van de *aai*. Tegenwoordig komt hij alleen nog voor in een zuidoostelijk hoekje van Zuid-Holland en in de Zaanstreek, maar zijn verspreidingsgebied zal in het verleden nauwelijks groter geweest zijn (Daan-Francken 1977: kaart 12, UIT).

De recente geschiedenis van de *aai* in de Zuid-Hollandse dialecten laat een belangrijk verschil zien met het Poldernederlands. Zoals hiervoor gebleken is, hebben nogal wat plaatsen in Zuid-Holland tussen 1874 en 1965 hun *aai* vervangen door een *ei*. Dat betrof onder andere enkele kustplaatsen, maar ook steden als Rotterdam en Leiden. Deze wisseling is niet het resultaat van een natuurlijke ontwikkeling, want die werkt juist andersom (*ei* >

aa) zoals we gezien hebben. Hij kan moeilijk anders verklaard worden dan als een gevolg van de langzaam toenemende invloed van het ABN, dat door de school gedoceerd en gestimuleerd werd, en dat minstens al vanaf 1900, toen de leerplicht alle kinderen naar school stuurde. Dat wil overigens niet zeggen dat die kinderen meteen onberispelijk ABN te horen kregen; veel hing af van de (geografische) herkomst en de kwaliteit van de onderwijzers. Dat de verbreiding van het ABN een langzaam proces geweest is, dat feitelijk nog steeds niet voltooid is, blijkt wel uit de vergelijking van dit tweede kaartje *rijp* met het eerste. De opmars van het ABN in de Zuid-Hollandse dialecten gaat namelijk ook in onze tijd nog door.

Op het tweede kaartje *rijp* (figuur 3) zijn de gegevens in beeld gebracht van de uitspraak van het woord *rijp* zoals die verzameld zijn in de periode 1979-1986, ongeveer twintig jaar na de enquête van het eerste kaartje *rijp* (figuur 2). Er zijn verschillende dingen die bij vergelijking van de twee kaartjes opvallen. In de eerste plaats dat het aantal gegevens op het laatste kaartje veel kleiner is dan op het eerste kaartje. Om precies te zijn 327 tegenover 944. Dat heeft te maken met het arbeidsintensieve karakter van dit soort mondelinge enquêtes. Er is tegenwoordig geen geld meer voor grootschalige enquêtes in het veld.

Nog opvallender is, dat het aantal opgaven met een *aa*-uitspraak - naar verhouding uiteraard - op het tweede kaartje veel kleiner is geworden. Weliswaar zijn ze er nu nog steeds, maar ze zijn op hun retour. In veel gebieden waar in 1965 nog volop *raaip* gezegd werd, wordt nu *reip* gebruikt. We kunnen de veranderingen nog wat gedetailleerder bekijken.

Er zijn 60 plaatsen die in beide enquêtes bezocht zijn. Van die 60 hadden er zowel in 1965 als in 1985 13 een *aa*; toestand onveranderd dus. Twee plaatsen hebben hun *ei* in de tussenliggende jaren vervangen door een *aa*. Dat is vreemd, want het staat haaks op wat in de overige plaatsen gebeurt. In 29 plaatsen is de oorspronkelijke toestand, die met *ei*, dezelfde gebleven. Daar zegt men dus nog steeds *ei*, wat niets bijzonders is, want waarom zouden sprekers van *ei* in, laten we zeggen, 1975 weer terugvallen op

de oude *aai*, die ze eerder hadden afgedankt? Zestien plaatsen hebben hun oorspronkelijke *aai* opgegeven en vervangen door *ei*. Dat hoeft niet te verbazen. Het is een tendens die we overal waarnemen. Overal dringt het ABN in meerdere of mindere mate door, dus ook hier, in Zuid-Holland nota bene, de streek die omstreeks 1600 bijna alle elementen van het ABN mocht leveren, behalve die vermaledijde *aai*.

Het is duidelijk dat de ontwikkeling in de Zuid-Hollandse dialecten precies andersom verloopt dan in het algemeen Nederlands, dat Poldernederlands wordt. In de dialecten neemt de *aai* af, in het Poldernederlands neemt hij juist toe. Dat maakt de kans dat het laatste uit een Hollands dialect is ontstaan een stuk kleiner, nog afgezien van het feit dat het onwaarschijnlijk is dat een plattelandsdialect zich zou opwerken tot een prestigetaal van veertigjarige vrouwelijke hoogleraren, politici en kunstenaars, die bovendien uit alle delen van Nederland komen.

Een gedachte die hier ook de wereld uit moet, is deze: dat het Poldernederlands een soort Amsterdams zou zijn. Ook Trijntje denkt dat (*Het Parool*, 9 mei 1998), ten onrechte, al ziet ze ook wel een niveauverschil op het punt van de woordenschat: 'Mijn woordenschat gaat verder dan: *krèg toch allemaol de kleruh*.' Trijntje realiseert zich niet dat ze in haar eigen Nederlands 'kraaig' zou zeggen!

Er is nauwelijks enige overeenkomst tussen het Plat-Amsterdams en het Poldernederlands. Juist wat het belangrijkste kenmerk van het Poldernederlands betreft, dat van de *aai*, is er een groot verschil met het Amsterdams. Het Plat-Amsterdams kent om te beginnen twee representanten van de *ei*, maar bovendien zijn dat alle twee eenklanken (monoftongen): *aas* (ijs), *kake* (kijken), *faan* (fijn); in Amsterdam-West ook wel lange *e* (klank van *serre*) (Daan 1949:19). In Schatz (1986:65) is *pijn paan* [pɑ:n] of *pèèn* [pɛ:n], terwijl de [a:i] van het Poldernederlands een lange, wijde tweeklank (diftong) is.

Een Amsterdammer als André Hazes *hep altèèd pèèn in s'n lèèf*, Johnnie Jordaan *zag de jongens en de mèèden dānsen gaon*, en tante Leen vroeg om *een liedje for mèèn allein*. Wie gesproken Am-

sterdams wil horen, moet eens luisteren naar het programma *De Groentevrouw* op Radio 1, waarin de groenteman wekelijks op woensdag wordt toegesproken door een Amsterdamse volkswrouw, verbaal gestalte gegeven door Marjan Luif.

Er zijn trouwens nog maar weinig sprekers van het Plat-Am-sterdams over in Amsterdam, de meeste wonen in Almere, Purmerend, Hoorn, enzovoort. En bovendien, de weinigen die er zijn, vormen geen model voor onze groep vrouwen, die een heel andere maatschappelijke positie en ontwikkeling hebben. Hoe zouden die ooit met zogenaamd rasechte Amsterdammers 'on speaking terms' geraken?

De spreeksters van Poldernederlands, al noem ik ze soms oneerbiedig 'Poldervrouwen', komen uit een heel ander milieu. Bovendien is geen enkele vrouw uit mijn spreekstersgroep in Amsterdam geboren of heeft ze er haar jeugd doorgebracht, behalve de jongste, Trijntje. De anderen komen uit Utrecht, Groningen, Heerlen, Zwolle, Den Bosch, enzovoort. De meesten zijn pas na hun middelbare school naar de Randstad gekomen.

Er wordt bij het Poldernederlands ook nog weleens gedacht aan invloed van het Engels. Ik geloof daar niet in. Een Nederlander gaat niet *blaaiven* zeggen omdat het Engels woorden heeft als *taaim*, *laaik*, enzovoort. Wel speelt misschien de vertrouwdheid met de Engelse klinkers bij veel jongeren nog wel een kleine rol. Het ABN kent weinig *aa's*, maar het Engels dat de jeugd bereikt bij monde van onder andere de Spaais Girls, Total Touch en bij gelegenheden als *haausparties*, des te meer. Die *aai* maar ook de *aau* krijgen daardoor voor de Engelsprekende en Engelshorende Nederlander iets gewoons.⁹

Eindnoten:

⁹ Harrie Scholtmeijer wees me op een reclamespreuk van zowat zes jaar geleden: 'Dit is de tijd / voor een Coca-Cola Light' (zie Scholtmeijer 1992:53).

6

De voorgeschiedenis

Als de voorspellingen van deskundigen van zo'n 65 jaar geleden waren uitgekomen, dan zouden we nu allemaal op bijna dezelfde manier ABN spreken. Van die voorspellingen is weinig uitgekomen. In Nederland worden tegenwoordig vele soorten Nederlands gesproken. Sommige soorten versta je niet, andere (of dezelfde) soorten irriteren, en vele zijn zonder meer verstaanbaar en aanvaardbaar. Ook in talig opzicht is Nederland dus veelsoortig geworden.

Vroeger, toen de meeste mensen nog uitsluitend dialect spraken, waren die verschillen veel groter, maar anders en bovendien wisten maar weinigen dat. Alleen wie zich een rondreis door Nederland kon permitteren, kwam nog weleens vluchtig in aanraking met Nederlanders die heel anders spraken. Het gros van de bevolking had daar geen weet van. Dat kende alleen de afwijkingen van het dialect van de naburige dorpen. De belangrijkste verschillen hadden te maken met de ruimtelijke ordening. Dialecten waren (en zijn) aan een bepaalde streek of plaats gebonden.

Op deze twee punten is de situatie tegenwoordig anders. Ten eerste hebben veel soorten Nederlands tegenwoordig een landelijke spreiding gekregen. Jongeren in Groningen en Zeeland praten niet zoveel anders. Hun woordgebruik is in elk geval vaak hetzelfde. Ander voorbeeld: Surinamers die Nederlands spreken, hebben vaak hetzelfde soort accent, ongeacht hun woonplaats. Ook het Poldernederlands klinkt in hoge mate eender, waar de spreeksters ook vandaan komen. Taalverschillen in het verleden lagen naast elkaar, ze hadden een geografische dimensie, ze waren plaatsgebonden. De taalverschillen van tegenwoordig zijn

vooral gebonden aan sociale groepen of factoren, ze hebben veel meer een sociale dimensie.

Dat alles heeft, tweede punt, gedeeltelijk te maken met de mobiliteit van de bevolking; men verhuist veel meer dan vroeger. Dan zijn er radio en tv, die dagelijks de indruk wekken dat geen twee Nederlanders nog op dezelfde manier praten.

Hoe konden die deskundigen, die voorspelden dat we in de tijd waarin we nu zo ongeveer zijn aanbeland allemaal hetzelfde Nederlands zouden spreken, er zo naast zitten? Sommige van hun uitspraken zijn nog geen 25 jaar oud. We hoeven het ze niet aan te rekenen, want in de taalkunde is voorspellen een riskante bezigheid. Maar die verkeerde gedachte komt wel ergens vandaan. Het is eigenlijk een vanzelfsprekende verwachting als je de ontwikkeling van het Nederlands in het verleden bekijkt.

Het Nederlands dat eeuwenlang gepropageerd en onderwezen is als onze nationale taal, het latere ABN, is ontstaan op het eind van de zestiende en in de eerste helft van de zeventiende eeuw. 'Ontstaan' is eigenlijk niet het juiste woord, want dat Nederlands - de Algemene Landstaal, zoals het eerst heette - is voor een groot gedeelte bewust gemaakt. Het is ook opmerkelijk hoeveel uiteenlopende mensen zich toen met die taal bezighielden. Het waren kooplui, geleerden op allerlei terreinen, drukkers, uitgevers, enzovoort. Het waren geen taalkundigen in de tegenwoordige betekenis, want dat vak bestond toen nog niet. Dat wil niet zeggen dat hun werk geen waarde had, integendeel. Veel van de geschriften die sinds het eind van de zestiende eeuw in druk verschenen, geven blijk van groot taalkundig inzicht. Wat die geschriften ook gemeen hebben, is de nadruk die erin gelegd wordt op de kwaliteiten van het Nederlands.

De vorming van een bovengewestelijke schrijftaal, want dat was waar die grammatici of 'spraakkunstenaren' zich in eerste instantie mee bezighielden, was geen eenvoudige zaak, vooral vanwege de grote taalverschillen. De aanvankelijke gedachte om uit alle dialecten maar wat te nemen en dat bij elkaar te voegen tot een soort mengtaal, bleek onzinning. Maar dat er geselecteerd moest worden, sprak vanzelf.

Hét taalmonument uit die periode (in 1637 verschenen) is de bijbelvertaling die op last van de Staten-Generaal vervaardigd is, de Statenbijbel. Die Statenbijbel is voor de geschiedenis van het Nederlands van grote betekenis doordat hij enerzijds zo veel invloed op het taalgebruik van vele generaties heeft gehad, en anderzijds het resultaat is van de werkwijze van taalkenners afkomstig uit verschillende gebieden. Die taalkenners vertegenwoordigden ieder in feite sprekers van diverse regionale varianten van het Nederlands. Uiteraard was de inbreng van het machtige gewest Holland het belangrijkste. Er werden vooral discussies gevoerd over de woordkeus als er synoniemen bestonden. Dit alles gebeurde met de bedoeling een Nederlands te vormen dat verstaanbaar en aanvaardbaar zou zijn in het hele gebied van de Republiek.

Een goed voorbeeld van dat bouwen en sturen van de taal hebben we in het karakter van de lange klinker *aa*, de wideste klinker die het ABN heeft. Er is voor die *aa* in heel Nederland geen 'bakermat' te vinden, dat wil zeggen een gebied of stad waar hij vanouds voorkwam. Met andere woorden, die *aa* bestond niet voordat de taalbouwers, Spiegel en zijn collega's, hem creëerden en propageerden (Hellinga 1938:287). Hoeveel invloed deze taalbouwers hadden, blijkt wel uit het feit dat we die *aa* nog steeds hebben.

Een aspect dat ook nog genoemd moet worden in deze uiterst beknopte ontstaansgeschiedenis van de Algemene Landstaal is de spelling. Van der Wal meent, net als Hellinga, dat de invloed van het schriftbeeld zeker ook in het spel is 'bij bijvoorbeeld de keuze van de *ei-* in plaats van de *aa-*uitspraak voor <ei>/<ij>, van de *ui-* in plaats van de *oi-*uitspraak voor <ui> en van de *ou-* in plaats van de *aa-*uitspraak voor <au>/<ou>; de spelling wijst immers, met uitzondering van de weinig frequente <au>, niet in de richting van de als dubieus beschouwde klanken', dat wil zeggen niet naar *aai* en *oi* (Van der Wal 1992:357). Feit is dat de zestiende- en zeventiende-eeuwse grammatici in hun betogen altijd de spelling betrekken als een belangrijk argument.

Overigens is de rol van de spelling bij de vorming of de stabili-

sering van de uitspraak per taal verschillend. Het Engels met zijn zeer behoudende spelling heeft juist veel klankveranderingen gekend. En ons Poldernederlands bewijst dat het met de remmende werking van de spelling op de uitspraak tegenwoordig in het algemeen wel meevalt, in tegenstelling tot vroeger, want de *ei* (spelling *ei* en *ij*) wordt nu toch als *aai* uitgesproken.

De discussie rond de Landstaal stond ook na de zeventiende eeuw niet stil. In de achttiende eeuw was vooral de bijdrage van de geleerde Lambert ten Kate van groot belang. Zijn omschrijving van de Algemene Landstaal (in 1723) zegt veel over de oorsprong van ons huidige ABN. Ten Kate gaf namelijk de voorkeur aan het Zuid-Hollands, het dialect in het zuidelijke deel van het tegenwoordige Zuid-Holland, als basis voor de algemene landstaal, die hij het 'Gemeen-Landsch Dialect' noemde. Maar de *aai* die in dat gebied werd gezegd, kon ook bij Ten Kate niet door de beugel.

De Algemene Landstaal functioneerde aanvankelijk als de taal van schrijvers, geleerden en politici en is nog lang de taal van die kleine elite gebleven. Dat werd voor een deel veroorzaakt door de scherpe sociale scheidslijnen en daardoor het ontbreken van contacten tussen de verschillende bevolkingsgroepen. De Republiek bood ook nog lang geen onderwijs overal en voor iedereen. Bovendien was de eenheid van taal voorlopig alleen nog maar bereikt in de *geschreven* taal.

Tot aan de twintigste eeuw is er van enige verbreiding van de *gesproken* algemene taal niet veel te merken (Daan 1989:69). Dat kon ook moeilijk anders, want wanneer kwam een onderwijzer uit Roodeschool of Den Helder of waar ook feitelijk in aanraking met de Landstaal, zodat hij kon weten hoe die moest klinken? Er bestond immers geen enkele manier om hem die te laten horen. De Algemene Landstaal moest langzamerhand in een vele decennia durend proces naar beneden doorsijpelen, via allerlei lagen van het onderwijs. En dan werden nog maar kleine aantallen kinderen bereikt. Zeker op het platteland gingen veel kinderen niet of maar heel kort naar school.

Ook in de stad waren er, zeker gedurende de eerste helft van de

negentiende eeuw, nog altijd maar weinig mensen die de Algemene Landstaal spraken. Er is een bekend verhaaltje van J.A. Alberdingk Thijm, *It spreukie van Knubbeluitezak* ('t sprookje van Knuppel-uit-de-zak), dat hij geschreven heeft in het 'Amsterdamsch der Deftige Burgers van 1825'. Het sprookje wordt verteld door een grootmoeder aan haar kleinkinderen. Ze gebruikt daarbij vormen als: *jeloi* (jelui), *foil* (vuil), *tois* (thuis), *zeuns* (zonen), *teuge* (tegen), *genoch* (genoeg), enzovoort. Thijm schreef zijn tekst overigens pas in 1877. Uit andere specimina van negentiende-eeuws Amsterdams uit de betere kringen blijkt hoe divers het Amsterdams toen nog was en hoe ver al die variëteiten afstonden van het latere ABN (Van Ginneken 1928:47-49). Men kan zich indenken hoe de situatie was in de volksbuurten van de steden en buiten die grote steden.

In het midden van de negentiende eeuw kwam er vrij abrupt een einde aan de oude standenmaatschappij. Allerlei revolutionaire bewegingen hebben daaraan bijgedragen. Vooral de industrialisatie was er de oorzaak van dat er een nieuwe tegenstelling ontstond, die van de arbeiders tegenover de burgers. Die tegenstelling werd verscherpt door de groei van de stedelijke bevolking, vooral als gevolg van de trek van het platteland naar de steden.

De opkomst van de burgerij vroeg om nieuwe voorzieningen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er juist in het midden van die eeuw een groot aantal hervormingen op het gebied van het onderwijs werd ingevoerd. Naast een heel nieuwe wetgeving trekt vooral de instelling door de regering-Thorbecke van een nieuw type middelbare school de aandacht: de hbs, de Hogere Burgerschool (1863), waarvan de naam niet duidelijker kon zijn. Hij was namelijk bedoeld voor leerlingen uit de burgerklasse.

Hoe spraken zij? Hun ouders, althans in Amsterdam, waarschijnlijk nog zoals de grootmoeder bij Alberdingk Thijm, maar door de kennismaking op school met het geschreven Nederlands deed zich de mogelijkheid voor zich te onderscheiden van de arme luiden die niet naar zo'n hogere school konden en ook niet konden lezen. Er ontstond een cultuur van spreken zoals het ge-

drukt staat: spreken naar de letter, een andere mogelijkheid was er niet als je niet langer je stedelijke dialect wilde spreken.¹⁰

In de geschiedenis van het Nederlands is het wel vaker voorgekomen dat het geschreven Nederlands richtsnoer voor de uitspraak werd. Halverwege de negentiende eeuw deed zich dat voor het eerst voor, toen de dialecten in stad en dorp in diskrediet raakten bij de ambitieuze burgers in de stad, die zich wilden onderscheiden van het lagere volk. Dan was de schrijftaal, voor mensen die het voorrecht hadden dat ze konden lezen, de leidraad bij het spreken. Maar ook op het platteland leefde het idee dat je moest praten zoals je schreef.

Zo werd het tenminste, al veel eerder, namelijk in 1828, gezien door Van der Feltz, burgemeester van Epe, die in een brief aan zijn onderwijzend personeel schreef dat hij van tijd tot tijd bij zijn schoolbezoeken had gemerkt dat de onderwijzers en de leerlingen geen zuiver Nederlands spraken maar dialect. Om een goede en zuivere taal te hebben is het - naar zijn mening - noodzakelijk dat die gesproken wordt 'zoo als dezelve geschreven wordt zonder te kunnen horen in welke Streek des Lands iemand thuis behoort'. De burgemeester dringt er verder op aan dat in het vervolg 'de plaatselijke uitspraak vermeden worde teneinde daar door mede te werken tot het invoeren van eene algemeene zuivere uitspraak bij de Ingezeten dezer Gemeente'. (Daan 1989:32)

Dat het spreken zeker voor de middenklasse, noodgedwongen, geijkt was op het schrijven, werd doorgaans niet als negatief ervaren. Ook een taalkundige als Johan Winkler beschouwt het als een compliment als er gesproken wordt zoals er geschreven staat. Zie bijvoorbeeld het onderstaande citaat, dat afkomstig is uit zijn *Dialecticon* van 1874. Dit tweedelige werk is een verzameling vertalingen in honderden Nederlandse dialecten van de bijbelse parabel van de Verloren Zoon.

Winkler leidt elke vertaling in met wat taalkundige beschouwingen. Over Haarlem zegt hij het volgende: 'De hedendaagsche tongval van de stad Haarlem staat ongetwijfeld van alle hollandsche en dus ook van alle nederlandsche tongvallen het naaste aan

de geijkte nederlandsche taal. De spreektaal nadert te Haarlem het meest tot de hedendaagsche schrijftaal. Bovendien wordt het echte haarlemsch, voor zoo verre dit nog bestaat, zeker slechts door de helft der inwoners van Haarlem gesproken; de andere helft, waaronder zeer veel vreemdelingen, spreekt modern hollandsch.' (Winkler 1874:77)

Het schijnt dat deze passage de bron is van de mythe dat in Haarlem het beste Nederlands gesproken wordt. Die mythe wordt doorverteld door mensen die kennelijk nog nooit in Haarlem geweest zijn of er in elk geval niet goed geluisterd hebben. Ik geef toe dat Winkler niet echt glashelder is, maar hij beweert beslist niet dat heden, in 1998, in Haarlem het beste Nederlands gesproken wordt. In elk geval is de kans groot dat het Haarlems in Winklers tijd heel anders geklonken heeft dan het tegenwoordige Haarlems.

Tegen het einde van de negentiende eeuw begint de schrijftaal zijn belangrijke positie te verliezen. Dan gaan de taalkundigen de nadruk leggen op het *spreken*. Blijkbaar is er nu toch een algemene opinie ontstaan over wat een taal in eerste instantie eigenlijk is, namelijk een akoestisch fenomeen. Misschien vindt deze omslag wel mede zijn verklaring in de grote vlucht die het onderzoek van de dialecten in deze tijd nam. Ook in Nederland werd in het laatste kwart van de negentiende eeuw op hoog niveau aan dialectonderzoek gedaan. Dialecten hebben meestal geen schrijftraditie, er wordt in principe niet in geschreven en toch bleek uit al dat onderzoek dat het volwaardige, uiterst interessante talen zijn. Daaruit volgt dan vanzelf de conclusie dat een geschreven vorm voor een taal niet zo belangrijk is en dat schrijven secundair is. Dat geldt dan vanzelfsprekend ook bij de landstaal.

Het voortouw bij de beweging die tot doel had het spreken voorop te plaatsen, werd genomen door taalkundigen die meewerkten aan het tijdschrift *Taal en Letteren*, dat in 1891 begon te verschijnen. Een van de doelstellingen was om het taalonderwijs op een heel andere manier in te richten, onder het motto 'schrijf zoals je spreekt' (en niet andersom). Dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan, doordat juist in het spreken de nodige unifor-

miteit ontbrak en doordat veel onderwijzers vasthielden aan hun methodiek die op de schrijftaal gebaseerd was.

Zelfs over de precieze betekenis van de nieuwe term 'Algemeen Beschaafd Nederlands' kon men het tot in het begin van deze eeuw niet eens worden. Die term, al gauw afgekort tot ABN, is aan het einde van de negentiende eeuw voor het eerst gebruikt, als benaming voor de gesproken taal. Waarschijnlijk is er een wederzijdse beïnvloeding tussen schrijftaal en spreektaal ontstaan, die er nu eigenlijk ook nog is. Maar hoe het spreken toen geklonken heeft, zullen we nooit weten. We moeten het nog steeds afleiden uit terloopse opmerkingen. Dat verandert pas als er geluidsopnames gemaakt worden, eerst op wasrollen, vervolgens op glasplaten, enzovoort.

Van enorme betekenis voor de verbreiding van het ABN is de invoering van de leerplicht geweest, precies in 1900. 'Door de leerplicht komt de gehele Nederlandse jeugd enige jaren in aanraking met de algemeen-beschaafde taal,' schrijft De Vooy, zelf een van de eerste en bekendste voorvechters van het ABN (De Vooy 1970:200). Dat zal gaandeweg zeker het geval geweest zijn, want in het verlengde van de leerplicht werden er ook aan de onderwijzers steeds hogere eisen gesteld. Hun opleiding verbeterde navenant.

De Vooy noemt verder het belang van het voortgezet onderwijs, onderwijs aan volwassenen, cursussen voor arbeidersontwikkeling, waardoor een groot deel van de bevolking min of meer met het ABN vertrouwd raakte. 'Het gevolg is een achteruitdringen en sterke beïnvloeding van de dialecten, en anderzijds een sterker overwicht van plaatselijk-gekleurde beschaafde omgangstaal.' De Vooy spreekt vervolgens de verwachting uit dat de norm voor wat als beschaafd geldt, weinig zal veranderen: 'De neiging om zich te richten naar het spreken van de voornaamsten en meest ontwikkelden heeft een behoudende werking.' (De Vooy 1970:200)

Het is in dit klimaat van steeds beter onderwijs voor iedereen en van een verbeterde communicatie, dat de gedachte kon postvatten dat iedereen uiteindelijk ABN zou spreken. In 1924 sprak

de belangrijke taalkundige Van Haeringen, in zijn bekende artikel 'Eenheid en nuance in beschaafd-nederlandse uitspraak', de verwachting uit dat op den duur iedereen beschaafd Nederlands zou willen en dus ook zou kunnen spreken, het ideaal van de toekomst. Hij noemde deze ontwikkeling 'onafwendbaar'. Het beschaafde Nederlands dat Van Haeringen bedoelt, is het Nederlands van iemand 'aan wie men niet horen kan, uit welk gewest hij afkomstig is'. Hij bedoelt niet een eenvormigheid die alle persoonlijke verschillen buitensluit, maar de variëteiten mogen niet zo zijn, dat je eraan kunt horen waar iemand vandaan komt. Van Haeringen vervolgt dan: 'Het ideaal van de toekomst, of laat ik me neutraler uitdrukken: het eindpunt, waar de ontwikkeling naar toe gaat is, dat die twee [bedoeld is: de eenheidstaal én het Nederlands, zoals het door beschaafden gesproken wordt] werkelijk identiek zijn, met andere woorden dat ieder die beschaafd spreken wil, er naar streven zal, welbewust al het dialectiese af te leren (...); men kan dit betreuren - het is eenmaal niet anders: beschaving is afschaving.' (Van Haeringen 1949:9-10)

Hoe ouder Nederlands, zelfs dat uit de tijd van Van Haeringen echt geklonken heeft, kunnen we overigens alleen maar vermoeden. In het Nederlands gezongen liedjes zijn vanaf rond 1910 bewaard gebleven. De opnames werden meestal in het buitenland gemaakt. Het gesproken woord komt er bekaaid af. Het oudste *gesproken* Nederlands dat nog te beluisteren is, staat op een opname uit 1929, rijkelijk laat dus, vooral als je bedenkt dat de eerste opnames van de menselijke stem al uit de vorige eeuw dateren en dat in die periode in Wenen het Keizerlijk Geluidsarchief werd opgericht.¹¹

De Nederlandse spreker uit 1929 is Louis de Visser, lijsttrekker van de Communistische Partij Holland. De Visser was voor zijn Verkiezingsrede helemaal naar Berlijn gereisd, omdat er in Nederland nog geen geluidsstudio's bestonden. Zijn toespraak duurde zeven minuten en werd op een grammofoonplaat gezet (De Kok 1998:8-9). Het was geen spontane spraak, maar een voorgelezen toespraak, zoals het geval was bij vrijwel alle toespraken van voor de oorlog. Zo'n opname is daarom alweer niet

erg geschikt om te vergelijken met spontane spraak van nu en nog minder om een idee te krijgen van hoe de mensen met elkaar praatten. De positie vóór een microfoon noopte nog heel lang tot een plechtstatige manier van spreken. Het verhaal gaat dat minister-president Colijn voor een radiotoespraak altijd zijn jacquet aandeed.

Was Van Haeringen nog een taalkundige die beschreef wat hij constateerde, tien jaar later vernemen we een heel ander geluid: dat van politieke daadkracht met betrekking tot onze taal. In de troonrede die koningin Wilhelmina op 17 september 1935 voorlas, was een passage opgenomen over de bevordering van de goede uitspraak van het Nederlands, die het waard is geciteerd te worden: 'Bijzondere aandacht zal worden gewijd aan de organisatorische en paedagogische vragen inzake het onderwijs, voor zoover deze op het terrein van de Overheid liggen. De juiste en diepere kennis en de zuivere uitspraak van onze Nederlandsche taal zal daarbij ook verder bevorderd worden.' (Van Raalte 1964:251-253)

In een rede van ongeveer 1250 woorden is deze passage geen onbelangrijk gedeelte. Alle andere onderwerpen die in deze troonrede werden aangesneden - het was tijdens het derde kabinet-Colijn - zouden in een moderne troonrede niet misstaan, maar juist zo'n passage over de zuivere uitspraak van het Nederlands zou vandaag de dag niet meer kunnen en zou als die ook nog uit de koker kwam van de huidige staatssecretaris van Onderwijs, heel onwaarachtig klinken.

Het bleef niet bij de fraaie woorden uit de troonrede, want drie jaar later, in 1938, werd door het hoofdbestuur van de Vereniging van Leraren in *Levende Talen* een commissie benoemd 'ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik en een goede uitspraak van de moedertaal op de scholen voor voortgezet onderwijs en bij de opleiding van leerkrachten'.¹² Voorzitter van deze commissie was G. Bolkestein, een van de leden was de bekende dialectoloog prof. dr. G.G. Kloeke.

Aanleiding voor de instelling van de commissie waren de klachten over 'onverzorgd' spreken. 'De Commissie is eenstem-

mig van mening, dat uitspraak en taalgebruik op onze scholen onvoldoende worden gecultiveerd, al ontveinst zij zich geenszins dat het moeilijk is, bepaalde voorschriften ter verbetering aan de hand te doen.' Hij¹³ vindt het ook niet juist om bepaalde normen op te stellen voor wat beschaafd en niet beschaafd is, en is bovendien huiverig voor de term 'beschaafd' omdat die een soort waardering uitdrukt (Rapport-Bolkestein 1939:85-86). Een vaste norm van 'het' beschaafde Nederlands is naar de mening van de commissie moeilijk te geven, maar anderzijds meent hij 'dat er onder beschaafden wel degelijk een communis opinio bestaat aangaande bepaalde taalverschijnselen die wél, en andere die niet door de beugel kunnen. Het behoort zonder twijfel tot de taak van den leraar, zijn leerlingen omtrent deze communis opinio in te lichten.' (Rapport-Bolkestein 1939:86) Dus enerzijds een afwijzing van de term 'beschaafd' maar anderzijds zonder bezwaar de klasse der beschaafden hanteren. Het is anno 1939.

Tot de uitspraakeigenaardigheden waartegen de beschaafden zich volgens de commissie verzetten, behoort ook de monoftongering van de *ei (ij)* en de *ui*. Die worden als gevolg daarvan dan respectievelijk *èè* en *öö*. Dat verzet komt voort uit de waarneming dat onbeschaafden dat nu juist doen. Die zeggen immers: *blèèf van me lèèf* (met de *è* van het Franse *fête*; recentelijk konden we de Hagenaars Jacobse en Van Es nog als voorbeeld nemen). Maar van dat andere interessante verschijnsel, te weten een te sterke diftongering van de *ei*, die leidt tot de ons bekende uitspraak *aai*, spreekt de commissie-Bolkestein opvallend genoeg niet. Die kwam kennelijk in de algemene omgangstaal niet voor, zelfs niet bij onbeschaafden.

Er zijn in het rapport formuleringen te vinden die ons verbazen en die nu ondenkbaar zouden zijn. Uitspraakeigenaardigheden 'waaraan beschaafden aanstoot nemen' (Rapport-Bolkestein 1939:93), om maar een voorbeeld te nemen. Anderzijds staan er ook conclusies in die nu nog even geldig zijn als ze toen waren. Het verschil is alleen dat ze tegenwoordig niemand meer interesseren. De voorzitter van de commissie, de heer G. Bolkestein, werd in datzelfde jaar 1939 minister van Onderwijs.

Een jaar nadat het rapport van de commissie verschenen was (in het aprilnummer 1939 van het tijdschrift *Levende Talen*), raakte Nederland betrokken in de Tweede Wereldoorlog. Taalzorg heeft dan geen hoge prioriteit meer, al wordt de liefde voor de eigen taal tijdens de bezetting haast vanzelfsprekend sterker. Het was niet te verwachten dat het Nederlands zelf tijdens de oorlog veel zou veranderen. De hele samenleving stond eigenlijk stil, de taal dus ook. Maar zelfs na de oorlog volgde de taalontwikkeling weer precies de trend die de hele samenleving kenmerkte, namelijk geen sprong voorwaarts, wat sommige idealisten hadden verwacht, maar herstel van wat er geweest was. Wie het officiële Nederlands van tussen 1945 en 1950 beluistert, waant zich nog in de periode-Colijn. En dat bleef nog zo tot in de jaren zestig.

Maar ook tijdens deze periode van opvallende maatschappelijke veranderingen veranderde er aan de positie van het ABN aanvankelijk weinig of niets. Dat de zorg voor het spreken bleef bestaan, blijkt uit het nog geregeld verschijnen van handleidingen (nieuw en herdrukt) voor de goede uitspraak van het Nederlands. Een voorbeeld: *De zuivere uitspraak van het Nederlands. Richtlijnen en oefeningen voor leerlingen van kweekscholen, voor radiosprekers* [enzovoort], van P. Linthorst en G. Leerkamp uit 1963. De negende druk verscheen in 1969.

In het anti-autoritaire klimaat dat in de jaren zestig en zeventig ontstond, werden heel wat traditionele vanzelfsprekendheden als zinloze ballast over boord gezet. Een in het oog lopend voorbeeld was het negeren van de officiële spellingregels. Ook de vanzelfsprekendheid van het spreken van het ABN werd ondermijnd.

Arie Kleijwegt brengt de omslag van het taalgebruik in deze periode bij de omroep aldus onder woorden: 'Als je vroeger bij de radio omroeper of reporter wilde worden, moest je beschikken over een "goede microfoonstem". Wat daarvoor de criteria waren lag niet in ijzeren wetten vast, maar een helder opgewekt geluid en een accentloze uitspraak van het algemeen beschaafd Nederlands, daar kwam het wel zo'n beetje op neer.'

In de vreselijke jaren zeventig, toen “alles moest kunnen”, is er met bovengenoemde elitaire uitgangspunten uiteraard behoorlijk de vloer aangeveegd. Vooral bij de radiosecties van de VPRO en de VARA, de echte linkse spitsafbijtertjes, telde je in die tijd pas goed mee, als je met een deprimerende nasale tongval en in een of ander plat grotestadsaccent je zegje deed.’ (Kleijwegt 1994:72-73)

Deze jaren zeventig zouden weleens van beslissende betekenis geweest kunnen zijn voor de toekomst van het ABN. Jongeren, in het bijzonder studenten, die door het anti-autoriteitsvirus werden aangetast, verzetten zich tegen alle vormen van gezag of gaven uiting aan hun protest door zich opzettelijk anders te gedragen, vooral anders dan hun ouders. Alles waar die ouders voor stonden, was taboe, zelfs hun manier van praten.

De totale democratisering die in deze jaren werd gerealiseerd, heeft geleid tot verkeerde verwachtingen met betrekking tot het ABN. Iedereen genoot goed onderwijs, onderwijzers waren moderner en dus beter (dachten we) opgeleid dan die van vroegere generaties, dus het zou niet lang meer duren of iedereen zou ABN spreken. Nog in 1974 waren er gerenommeerde taalkundigen die in de veronderstelling verkeerden dat door de informalisering van de samenleving ook de omgangstaal uniformer zou worden, met als eindresultaat wel zoiets als Van Haeringen vijftig jaar eerder had voorspeld. Maar dat blijkt nu een misvatting. Hun verwachtingen werden door de maatschappelijke ontwikkelingen achterhaald. Dan had Hellinga het in 1938 beter gezien. Hij constateerde juist dat ‘door de verdemocratisering van de maatschappij’ het verzet tegen uitspraken als *eiten*, *vreide*, *koupen*, *dous*, enzovoort afneemt. Geen van beide zaken - democratisering en diftongische uitspraken - begroette hij blijkbaar met groot enthousiasme (Hellinga 1938:134).

Wat Hellinga hier voor 1938 beschrijft, geldt in veel sterkere mate voor onze tijd. Het gaat nu ook niet langer om details. Het ideaal van een uniforme standaardtaal, anders gezegd het ABN, heeft afgedaan. De oorzaak van het verdwijnen van dat ideaal moeten we zoeken in wat er zich afspeelde in de maatschappij als geheel. Die is langzamerhand geworden tot een egalitaire samen-

leving. Niet in materieel opzicht, maar sociaal gesproken. We voelen ons doorgaans niet de mindere van anderen. We tutoyeren onze huisarts, die een trui draagt, we durven Kok op straat aan te spreken, zelfs de koningin publiekelijk te kussen, enzovoort. Allerlei sporten die vroeger alleen door de 'elite' gespeeld werden, als bridge, tennis en golf, zijn nu gemeengoed geworden, in de letterlijke betekenis dus 'bezit van iedereen'.

Het kenmerk van het civilisatieproces zoals zich dat nu in Europa voltrekt en zoals Norbert Elias dat beschreven heeft, is de informalisering. Die heeft volgens Elias twee aspecten: afnemende contrasten en tegelijk toenemende variaties. De contrasten worden verkleind doordat de uitersten in gedrag en emotie dichterbij elkaar komen. Er ontstaat zoiets als een middengebied van geaccepteerde variaties in gedrag, kleding, omgangsvormen, eetcultuur, enzovoort. Als gevolg daarvan worden de normen waarmee mensen elkaars gedrag beoordelen minder streng (Wouters 1990).

We zien de gevolgen van deze informalisering dagelijks aan de manier waarop mensen zich kleden. Vroeger bestond er zoiets als 'zondagse kleren'. Tegenwoordig dragen jonge mensen bij de meeste gelegenheden hetzelfde soort kleren, of ze nu thuis zijn, voor de klas staan, gaan winkelen, ongeacht de dag van de week. De spijkerbroek was aanvankelijk hét uniform van de informalisering.

Standverschillen, die ook vormen van uitersten of polaire tegenstellingen zijn, spelen steeds minder een rol, doordat er bijna niemand meer is die ze accepteert of er rekening mee houdt of weet wat het zijn. Bovendien missen wij in Nederland een uitgebreide aristocratie, waardoor wij van huis uit toch al minder standsgevoelig zijn. Ongelijkheid is altijd een kwestie van twee partijen. Een partij die zich de meerdere voelt en een partij die erin berust zich de mindere te voelen. In het verleden werd zo'n asymmetrische situatie vaak beëindigd met geweld of revolutie. In het informaliseringsproces gaat het anders toe: beide partijen bewegen zich naar elkaar toe. De een wordt wat minder chic, de ander wat minder grof.

In een samenleving waar iedereen zich vervolgens de gelijke voelt van een ander, of in elk geval niet zijn mindere, verandert ook de rol van de taal. In het verleden fungeerde taal ook als een middel om te discrimineren. In een egalitaire samenleving doet het er niet toe hoe iemand praat zolang je hem maar verstaat. Hoe gelijkjer de mensen zich voelen en zich opstellen, hoe diverser hun spraak ook zal blijven. Alle spraak is gelijk. Gelijkheid betekent namelijk dat de taal van de een niet minderwaardig is aan die van een ander. Waarom zou iemand dan moeite doen om een andere taalvariëteit aan te leren? Door de informalisering verdween dus ook de noodzaak om ABN te spreken en daarmee het ABN zelf.

De eerste tekenen dat welk taalgedrag dan ook geaccepteerd ging worden, hebben docenten, te beginnen in de jaren zeventig, ervaren, toen ze huiverig werden om kritische opmerkingen te maken over het spreken van hun leerlingen. Ze waren bang dat dat niet als stimulerend maar als beledigend ervaren zou worden. Tegenwoordig interesseert het jonge mensen niet meer als je wat van hun spreken zegt. Opmerkingen over iemands spraak worden trouwens zelden meer gemaakt, behalve nog steeds, is mijn persoonlijke ervaring, als er iets regionaals in iemands spraak doorklinkt. Maar het randstedelijke accent blijft meestal buiten schot.

Een indicatie dat spraak tegenwoordig laag op de lijst van prioriteiten staat, geeft de krant van zaterdag. In contactadvertenties, die volstaan van wensen met betrekking tot uiterlijk en innerlijk van de gezochte, komt het onderwerp 'spraak' zelden voor. Eén keer maar trof ik aan: ABN-sprekend, in *NRC Handelsblad*. Misschien betekent de afwezigheid van het trefwoord ABN in die advertenties dat iemands taalgebruik er helemaal niet meer toe doet. Als het taalgebruik inderdaad zelfs in een intiem tête-à-tête geen rol meer speelt en hoogstens als een klein gebrek gehoord wordt, waarover heen te stappen is, hoeft het niet te verbazen dat in Nederland anno 1998 in alle publieke omstandigheden alle soorten Nederlands geaccepteerd worden. Nederlands met regionale kenmerken, elementen uit stedelijke dialecten,

buitenlandse accenten, enzovoort - allemaal verschijnselen die vroeger zeker afgekeurd zouden worden en daarom geen schijn van kans hadden om door te zetten.

De ontwikkeling bracht met zich mee dat de naam 'ABN' steeds meer buiten gebruik raakte of zelfs werd afgezworen, althans door taalkundigen. Er waren tegen die benaming in het verleden al allerlei bezwaren ingebracht. De naam zou discriminerend zijn, want hij betekende eigenlijk de taal van de beschaafden en dat was stuitend voor de 'onbeschaafden'. De uitleg dat met het bijvoeglijk naamwoord 'beschaafd' alleen een bepaalde kwaliteit van het taalgebruik, niet van de spreker werd bedoeld, was ook niet verdedigbaar, want impliciet verwees het altijd weer naar de 'beschaafden'.

Ervoor in de plaats kwam de term 'Standaardnederlands'. Aanvankelijk was dat alleen maar de eufemistische naam voor ABN, maar gaandeweg is de term gedevalueerd en omvat hij alle soorten Nederlands die bij bepaalde groepen luisteraars door de beugel kunnen.

Een duidelijk teken was dat tien jaar geleden de werkgemeenschap Dialectologie van de Stichting Taalwetenschap het plan opvatte voor een breed georiënteerd onderzoek naar de normen die er bestaan voor de standaardtaal. De gedachte was, veel meer dan vroeger, dat een standaardtaal niet, zoals Jespersen en in zijn voetspoor Van Haeringen het hadden gedefinieerd, een taal moest zijn waaraan niet te horen is waar iemand vandaan komt. Men koos voor een *pragmatische* opstelling en wilde gaan inventariseren welke regionalismen en stilistische afwijkingen voor een gevarieerde groep beoordelaars nog acceptabel zijn en welke niet. Zo'n plan illustreert een belangrijk feit, namelijk dat een standaardtaal in de oude zin des woords (ABN dus) volgens deze taalkundigen een onhaalbare zaak is, sterker nog dat de tolerantie ten aanzien van wat afwijkt, zich blijkbaar zo sterk ontwikkeld heeft, dat de kansen op zo'n uniforme standaardtaal daarmee verkeken zijn (Stroop 1991:41-42).

In feite is er nu, na 350 jaar, een einde gekomen aan een taalbeleid dat erop gericht was uiteindelijk alle Nederlanders, zelfs alle

inwoners van Nederland, te helpen eenzelfde taal te spreken, zij het met nuances. Tegenwoordig is er op dit punt geen beleid meer, tenminste geen overheidsbeleid.

Bij het onderwijs van Nederlands aan allochtonen doet zich een interessant taalkundig probleem voor, dat wij overigens allemaal uit ervaring kennen. Iedereen maakt weleens mee dat hij in het Frans wordt aangesproken, door de campingbeheerder bijvoorbeeld, in een Frans dat hij aanvankelijk niet, gaandeweg een beetje en op den duur redelijk leert verstaan. Maar later bij de poelier, die waarschijnlijk toch ook Frans spreekt, lijkt die taal weer een andere taal, die pas na enige tijd verstaan wordt. Punt is dat het heel moeilijk is om in een vreemde taal te abstraheren van allerlei details en de essentie van de spraakklanken te herkennen.

Zelfs bij het Nederlands van autochtone Nederlanders kan het je overkomen dat je eerst tien minuten naar iemand moet hebben geluisterd voordat je hem verstaat. Dan zullen buitenlanders die Nederlands moeten leren veel extra problemen hebben als ze les krijgen van docenten die allemaal hun eigen variëteit van het Nederlands spreken. Hoe moeten ze weten wat goed is ('hoe moet het nu'), als ze iedere keer wat anders horen? Veelzeggend is de onzekerheid van een Kongolese vluchteling, die zich na een verblijf in achtereenvolgens (en onder andere) Vlissingen, het Westland, Heteren en Enschede, afvroeg: welk Nederlands moet ik leren?¹⁴ Een probleem dat vaak wordt onderschat en dat nog vaker niet wordt gezien.

Er is nog een gebied waar de verscheidenheid van het algemene Nederlands - het Algemeen Aanvaard Nederlands, heb ik het ooit genoemd - problemen zou kunnen opleveren, namelijk bij spraakherkenningsprogramma's. Er zijn tegenwoordig apparaten in de maak die gesproken commando's kunnen uitvoeren, mits ze die verstaan, dat spreekt vanzelf. Bij de persoonlijke computer zullen de moeilijkheden niet zo groot zijn, want die computer leert zijn eigenaar wel verstaan. Maar hoe zal het gaan bij computers die voor het publiek bedoeld zijn? Die zullen vanwege de diversiteit van de aangeboden spraak toch een veel complexere en omvangrijkere software nodig hebben dan wanneer

wij allemaal netjes ABN spraken. Dat gaat dus geld kosten.

Misschien zie ik het te somber, want er blijkt al een (Nederlandse) firma te zijn, MDT, die een werkzaam en betaalbaar programma gemaakt heeft, dat zelfs al in de handel is. Dat programma is in staat een fonetisch gezien breed aanbod van spraak te convergeren. Een omkering van waarden is dat ondertussen wel: vroeger convergeerde de taal en werd daardoor ABN. Nu divergeert de omgangstaal maar kunnen de apparaten die zo nodig convergeren.¹⁵

De door Van Haeringen indertijd onafwendbaar genoemde ontwikkeling naar een min of meer homogeen ABN, heeft niet alleen niet doorgezet, maar er is nu een ontwikkeling juist in *omgekeerde* richting gaande. Het Standaardnederlands contrasteert niet meer met de overige variëteiten van het Nederlands. Het past zich juist aan door van alles in zich op te nemen. Het resultaat is een omgangs-Nederlands dat steeds diverser wordt. Maar Standaardnederlands mag het dan eigenlijk niet meer heten. Want het is voor niemand nog model of standaard.

Daar is de stichting Let Op Uw Taal (LOUT) nog niet van overtuigd. Deze stichting reikt elke twee jaar de Groenman-taalprijs uit om het verzorgde Nederlands te propageren en te belonen, maar het lijkt toch een beetje op een vereniging die de windmolens gaat beschermen als er nog maar een paar van over zijn. Vroeger had je onderwijzers die zorgden dat alle kinderen ongeveer zo spraken als Paul Witteman, de Belgische Martine Tanghe of Frits Spits, die alle drie die prijs hebben gekregen. Zulke onderwijzers zijn er bijna niet meer en zo'n prijs is niet meer dan een curiosum en hij zal de positie van het ABN (of hier eventueel het Standaardnederlands) niet verbeteren. De rollen zijn immers omgekeerd: vroeger luisterden we naar de radio om te horen hoe het moest, tegenwoordig luisteren de presentatoren naar hun publiek om te horen hoe het toegesproken wil worden. En dat is heel anders dan het verzorgde spreken van deze drie gelauwerden.

Op het middengebied van de omgangstaal klinken vooral andere variëteiten van het Nederlands. Die variëteiten, zo dacht ik

aanvankelijk, zijn in feite gelijkwaardig zodat geen enkele zich nog zal hoeven of kunnen onderscheiden van andere. Geen enkele geniet dus voldoende prestige om overgenomen te worden door sprekers van een andere variëteit. Als het Nederlands van iedereen gelijkwaardig is, zo luidde mijn redenering zes jaar geleden, waarom zou iemand zich dan de taal van een ander aanmeten? Iedereen gelijk, dus ieders taal gelijk. Maar daar zat ik fout. Want ik had een bijzondere categorie Nederlanders over het hoofd gezien. Bij hen is een variëteit van het Nederlands ontstaan, die wel overgenomen wordt en zelfs door steeds grotere groepen sprekers: het Poldernederlands.

Eindnoten:

- 10 Het dwaze idee dat je moet praten zoals er geschreven staat, heeft nieuw voedsel gekregen door onze huidige aftandsen spelling. Ik hoor tegenwoordig werkelijk mensen zeggen *ruggengraat*, *pannenkoek*. Ongeveer zoals Swiebertjen indertijd sprak.
- 11 Meegedeeld door Fred de Kok van het Nederlands Audiovisueel Archief.
- 12 Dit staat naar mijn gevoel een lichtjaar af van de werkelijkheid in 1998. Bij de doelstellingen van deze commissie kan een moderne leraar zich niets meer voorstellen. Hij kan het ook niet helpen. Zij al helemaal niet.
- 13 Dat hier het pronomen *hij* staat, is overeenkomstig mijn uitdrukkelijke wens. Persoonlijk ken ik maar twee genera: woorden met het lidwoord *de* en woorden met *het*. Als bezittelijk voornaamwoord schrijft mijn Nederlands in beide gevallen *zijn* voor, en als persoonlijke voornaamwoorden respectievelijk *hij* en *het*. Wie *zij* en *haar*, zoals ik, reserveert voor vrouwelijke personen, maakt nooit grammaticale fouten en laadt niet de verdenking op zich van pretentieuze aanstellerij.
- 14 Mededeling van Ton Goeman.
- 15 Dat programma TalkKey is Nederlands. Het is gemaakt door MDT Information Division te Oisterwijk. Inlichtingen enzovoort: www.mdt.nl.

7

Hoe het Poldernederlands ontstaan is

Taalveranderingen hebben meestal meer dan één oorzaak, in elk geval minstens een oorzaak die in het taalsysteem zelf gevonden kan worden, én een sociale oorzaak, die buiten de taal zelf ligt. Het is vaak gemakkelijker die eerste te vinden dan de laatste. Sociale oorzaken hebben te maken met een of andere vorm van prestige, en prestige is moeilijk te definiëren of aan te tonen. Het kan verband houden met de status van een bepaalde groep sprekers. Maar dan moeten we status weer ruim definiëren, bijvoorbeeld een hoog inkomen genieten.

In het Engels van New York was de *r* in woorden als *guard*, *car*, *beer*, *beard*, *board* in de loop van de vorige eeuw verdwenen. In de jaren vijftig en zestig van deze eeuw begon hij weer langzaam terug te komen, het eerst in het Engels van de hogere klassen. Waardoor die *r* opeens weer terugkwam, is niet bekend. Maar uit het onderzoek van de Amerikaanse taalgeleerde William Labov bleek wel dat die *r* prestige kreeg door het feit dat de hogere klassen hem spraken, en dat hij overgenomen werd door de lagere klassen (Labov 1994:86-94). Zo'n taalverandering wordt 'bewust' genoemd; hij komt van 'boven'.

Een peergroup, dat wil zeggen een bepaalde sociaal bepaalde groep personen waar iemand bij wil horen, heeft voor zo iemand prestige. Dat kan betekenen dat hij (of zij) hun taalgebruik overneemt. Als je gaat studeren en op kamers wonen in je favoriete stad, ver van je geboortestreek, overkomt je soms iets dergelijks. In de regel hoort je familie thuis binnen een paar maanden al dat je anders bent gaan praten, zonder dat je dat zelf in de gaten had.

Soms kan een taalverandering doorzetten, doordat het verschijn-

sel op een zeker moment niet langer door de taalgemeenschap afgekeurd wordt. Zo'n verandering, bijvoorbeeld een vereenvoudigde uitspraak of vorm, is dan onderaan begonnen bij de lagere klasse. Op zeker moment begint hij te verschijnen bij de hogere klassen, maar voorlopig alleen nog in spontane spraak, het taalgebruik waarbij de aandacht voor het spreken zelf het geringst is. Op den duur komt hij dan voor in alle vormen van taalgebruik van hoog tot laag. De natuur (het gemak) heeft het dan gewonnen van de cultuur (de beheersing).

Als je met 'liefhebbers' van de taal praat over taalveranderingen, denken ze aan veranderingen van dit laatste type en spreken ze vaak in termen van 'taalverloedering'. (Dat is overigens een begrip dat een taalkundige niet hanteert. Maar dit terzijde.) Er worden dan meestal steeds dezelfde twee voorbeelden genoemd. Het eerste is het gebruik van *hun* als onderwerp: *hun komen ook*, het tweede het gebruik van *heb* in de derde persoon: *ze heb een kind gekregen*. Ik moet zeggen, dat je beide vormen inderdaad steeds vaker hoort. Dat is geen wonder.

In een ideale taal, zeggen taalkundigen, heb je voor één betekenis één woord of één vorm. Als je dat criterium aanlegt bij het Nederlands is onze taal verre van ideaal. Dat geldt trouwens evengoed voor welke andere taal ook, behalve dan voor de 'kunsttalen' - Esperanto en dergelijke - en computertalen.

Om de 'eerste persoon' in alle soorten zinnen uit te drukken hebben we in het Nederlands bijvoorbeeld twee vormen nodig: *ik* en *mij* (onbeklemtoond: *me*). Zakelijk bezien is dat nergens voor nodig. We zouden net zo goed kunnen zeggen *mij spit de tuin om*, zonder dat we daardoor niet begrepen zouden worden. In het televisieprogramma *Pipo de clown* speelde jaren geleden de indiaan Klukkluk mee. Die praatte zo, in een kinderprogramma nog wel, maar ik heb niet de indruk dat de kijkertjes van toen dat van hem hebben overgenomen. De Nederlandse taalgemeenschap staat dat blijkbaar niet toe.

Maar bij *hun komen ook* trekken veel Nederlanders zich blijkbaar niets aan van wat anderen denken. Hier is de natuur sterker dan de cultuur. Wat is namelijk het geval? Het woord *hun* vervult

in de oude grammatica al twee functies. Het wordt behalve als lijdend en meewerkend voorwerp ook nog eens gebruikt als bezittelijk voornaamwoord: *hun huis*. Dat *hun* staat dus sterk en het is nu bezig zijn gebied uit te breiden door ook nog eens onderwerpsvorm te worden. De ontwikkeling gaat dus in de richting van één vorm voor de derde persoon meervoud. Dan ontstaat eenzelfde situatie als in het Afrikaans: *ons lees geen Franse boeke*.

Ook bij het gebruik van *heb* is iets dergelijks aan de hand. De taalgebruiker is dan - zonder dat hij er erg bij nadenkt - bezig een vormverschil te elimineren: *ik heb, jij heb, hij (heeft >) heb*. Deze verandering staat sterk doordat het officiële *heeft* een afwijkende vorm is, en ten tweede doordat het betekenislement van de derde persoon al door het onderwerp (*hij*) wordt uitgedrukt. De vorm *heeft* heeft dus iets overbodigs en dat maakt zijn positie zwak.

Het is denkbaar dat in de toekomst zelfs het meervoud gelijk wordt aan het enkelvoud - *wij heb*, enzovoort - en wel bij alle werkwoorden, net als in het Afrikaans en bij een aantal werkwoorden in het Engels. Je kunt ter vergelijking eens kijken naar wat er met het enkelvoud van *kunnen* gebeurd is: *ik kan, je kan, hij kan*. Niemand die daar problemen mee heeft. Toch zou de vorm *je kan* vijftig jaar geleden scherp veroordeeld zijn; het moest *je kunt* zijn. En bij het schrijven waagt nog lang niet iedereen het *je kan* te gebruiken.

Ik durf te beweren dat de meeste Nederlanders *ze heb* zeggen, omdat ze niet anders kunnen of niet beter weten of omdat het ze niet interesseert. Anderen doen het onbewust. Die schamen zich er ook voor en zullen het nooit meer doen, maar toch...Het zegt trouwens veel over het natuurlijke karakter van deze 'fout' dat zo veel mensen hem per ongeluk maken. Officieel wordt *ze heb* tot nu toe beschouwd als niet-correct of substandaard, maar er hoeft niet veel te gebeuren of de laatste protestanten zwijgen. Dan raakt *ze heb* zijn negatieve imago kwijt en wordt het gewoon Standaardnederlands, net als *hun komen*. Het zijn alle twee veranderingen die van onderop komen en zich langzaam opwerken.

Echt prestige hebben die vormen niet, maar ze raken hun negatieve gevoelswaarde kwijt. En dat werkt ook. Veelzeggend is anderzijds dat zulke substandaardvormen in het Poldernederlands niet voorkomen. Ik zei het al, Poldernederlands is de taal van ontwikkelden.

Laten we nu eens kijken naar de taalkundige kant van het Poldernederlands en nagaan waardoor zijn opvallend afwijkende klinkers konden ontstaan. Eerder hebben we gezien dat de voornaamste factor die verantwoordelijk is voor die klinkers de verlaging van kaak en tong is. Nu komt de vraag aan de orde: waarom of waardoor gebeurt zo'n verlaging? Het antwoord is heel eenvoudig. Het is een gevolg van een natuurlijke neiging die alle sprekers van talen met elkaar gemeen hebben. Het is wat je zou kunnen noemen een universeel verschijnsel. Sprekers hebben de neiging om bestaande lange klinkers en tweeklanken (wat feitelijk ook lange klinkers zijn) met een lagere articulatiestand van de onderkaak uit te spreken.

Dat deze neiging zich niet alleen in het Nederlands voordoet maar een algemeen verschijnsel is, blijkt in de eerste plaats uit overeenkomstige feiten in andere talen. Onze buurtalen, het Engels en het Duits, hebben dezelfde klinkers als het Nederlands, in elk geval zijn het sterk verwante klinkers. Dat is niet vreemd, want alle drie de talen stammen af van hetzelfde voorstadium en ze hebben tot een zeker tijdstip in de geschiedenis een vergelijkbare ontwikkeling doorgemaakt.

Ook het Engels en het Duits hadden aanvankelijk namelijk een lange *i*, overgehouden uit hetzelfde voorstadium van het Germaans als het Nederlands. Ook in deze talen begon die *i* langzamerhand te veranderen in een tweeklank *ei*, ofte wel te diftongeren. Dat het Engels ook dat voorstadium van lange *i* gehad heeft, kunnen we nog zien aan de spelling. De Engelse spelling van het woord voor 'wijn' illustreert nog de eerste fase: *wine* (oorspronkelijke uitspraak *wiēne*), net als de Nederlandse, want de *ij* staat immers voor *ii*. De Duitse spelling herinnert nog aan de tweede fase: *wein*. Tot zover gaan de drie talen gelijk op, wel in dezelfde tijd, maar totaal onafhankelijk van elkaar.

In alle drie de talen heeft de verandering van *ii* in *ei* prestige gehad, anders was hij nooit in de officiële taal terechtgekomen. In Nederland is die verandering begonnen in de steden en dat is voor het prestige van een taalverandering van grote betekenis. De steden en de stedelingen genoten aanzien in het omringende platteland en daarom werden stedelijke taalveranderingen vaak overgenomen.

Vanaf het midden van de vijftiende eeuw ongeveer is het afgelopen met die parallelle ontwikkeling van de drie talen, voornamelijk doordat het Nederlands, dat wil zeggen de Algemene Landstaal in wording, niet meer meedoet. Het Duits en het Engels gaan verder met het verlagen van hun diftong en komen uit bij *aai*.

Engelsen en Duitsers zeggen dus *waain* voor 'wijn', terwijl het Nederlands van *wein* spreekt. Zij zeggen: *faain*, wij *fein* voor 'fijn'. Zij zeggen *raaid/raaiten*, wij *reiden* voor 'rijden'. En zo zijn er nog vele andere voorbeelden. Het heeft, zoals we al gezien hebben, niet veel gescheeld of in het Nederlands was het ook *aai* geworden. Maar dankzij de ingrepen en de stellingname van grammatici in de zestiende en zeventiende eeuw, met uitzondering van Winschooten dan, is de natuurlijke ontwikkeling van de *ei* tegengehouden, althans wat het ABN betreft (Van der Wal 1992:260-261).

Een aantal, vooral Hollandse, dialecten heeft die ontwikkeling van de diftongen voortgezet. Sommige hebben daarbij het stadium van het Engels en het Duits bereikt (*blaaiiven*, *kaaiken*, *maaisie*), andere zijn zelfs nog verdergegaan en hebben nu velare diftongen als *oi* (*bloiven*, *konkeltoid* (klets-tijd), *moissie*, *Andoik*). Die vormen worden gesproken in de West-Friese dialecten, ten noorden van de lijn Alkmaar-Hoorn, in Andijk bijvoorbeeld. Maar we vinden ze ook in die andere talen terug. Het is nog wel geen officieel Engels, bij mijn weten, maar je hoort op de BBC en ook op de commerciële zenders steeds vaker wat voor gevolgen die voortgang heeft: *oif lokt joe for eei long toim* ('I've liked you for a long time'). Deze variëteit van het Engels wordt gesproken in Londen en in het zuidelijke deel van Engeland. De sprekers en

de variëteit heten Cockney (Hughes and Trudgill 1979:36-43), maar het is natuurlijk gewoon Polderengels, veroorzaakt door dezelfde factoren als het Poldernederlands. Het Engels ligt fonologisch gezien op het Nederlands een ronde voor. Maar er is nog een verschil: Cockney is wel 'lower class'-Engels, terwijl het Poldernederlands in eerste instantie door de hoge middenklasse gesproken wordt.

De sterke overeenkomsten tussen de ontwikkelingen binnen de drie talen vormen een duidelijke aanwijzing dat verlaging van diftongen iets heel gewoons is. Het ABN is de uitzondering op de regel. Uit onderzoek van William Labov blijkt dat de ontwikkelingen van de diftongen in het Duits, Engels en Nederlands deel uitmaken van nog veel universeler optredende veranderingen. Labov onderscheidt in zijn boek *Principles of Linguistic Change* drie principes van klinkerverandering, die zogenaamde kettingveranderingen van klinkers bepalen. Met kettingveranderingen bedoelt hij veranderingen of verplaatsingen waarbij meer dan één klinker betrokken is en die (dus) verband houden met elkaar. Ik kan dat gemakkelijk illustreren, want het Poldernederlands is juist het resultaat van meerdere kettingveranderingen. Verandering van *ei* > *aa* leidt tot verandering van *ee* > *ei*, verandering van *ui* > *au* leidt tot verandering van *eu* > *ui*, verandering van *ou* > *aa* leidt tot verandering van *oo* > *ou*, dit alles precies zoals de pijltjes in de klinkerdriehoek van figuur 1 laten zien.

Kettingveranderingen hebben een universeel karakter doordat ze in alle talen verlopen volgens een van de drie principes die Labov noemt. Principe 2a luidt: in kettingveranderingen gaan de nuclei van diftongen omlaag (Labov 1994:116). De nucleus van een diftong is het luidste element van de diftong. Bij de besproken diftongen is dat het eerste element en dat is ook precies het gedeelte dat in het Poldernederlands verlaagd wordt.

Het boek van Labov, dat het eerste deel is van een set van twee, heeft als ondertitel *Internal factors*. Dat wil zeggen dat hij er de oorzaken van veranderingen in behandelt die in eerste instantie in het taalsysteem zelf te vinden zijn. Je zou ook kunnen zeggen: veranderingen die zich bij elk individu afzonderlijk kunnen

voordoen, zonder dat hij door anderen beïnvloed wordt.

Labovs ondertitel is in zekere zin misleidend, want we vinden er geen antwoord in op de kardinale vraag: hoe komt het dat diftongen verlaagd worden? Labov laat zich over het echte begin van de klankveranderingen niet uit en al helemaal niet over de oorzaak ervan. Zijn uiteenzetting begint als de verandering al in gang is en een kettingreactie teweegbrengt. Dat is ook wel het gevolg van interne factoren, maar deze factoren zijn secundair. Labov geeft ook niet aan bij welke schakel van de ketting de verandering begonnen is. Zijn kettingen lijken wel circulair. Pas als we kunnen aangeven waar de verandering begonnen is en wat daar de oorzaak van is, hebben we de vinger gelegd op een interne factor.

Dat is goed mogelijk als we de volgende feiten eens nauwkeuriger bekijken en met elkaar in verband proberen te brengen. Verlaging van een diftong is natuurlijker dan het tot een diftong maken van een monoftong, zoals hiervoor al is vastgesteld. Dat is een aanwijzing dat daar het veranderingsproces mee begonnen is. Daar komt nog iets bij: het verlagen van een diftong *ei* tot *aai* heeft voor de taalgebruiker grote voordelen.

In de eerste plaats wordt het eerste deel (de nucleus) van de diftong sterker als de *e* in *aa* verandert. Die *aa* heeft meer inherente intensiteit door de vorm die het mond-keelkanaal aanneemt, en hij is ook nog wat langer doordat de mond verder open moet. Door deze en nog enkele fonetische eigenschappen is de *aa* een luidere klinker dan de *e*. Dat geldt ook voor de *aa* die het eerste deel is van de diftongen *aai*, *au* en *aau*. Dit is allemaal in het belang van de luisteraar.

Maar ook de spreker zelf heeft voordeel van de verlaagde *aai*, *au* en *aau*. Een maximaal open klinker zoals het eerste deel van *aai*, *au* en *aau*, vereist weinig articulatorische precisie. Je doet je mond gewoon zo ver mogelijk open en je bent er al. De foneticus spreekt hier van articulatorisch besturingsgemak, dat bij de *aa* groter is dan bij de *e*.

We hebben nu twee fonetische argumenten om aan te nemen dat de verandering van *ei* > *aai* een natuurlijke ontwikkeling is.

Ten eerste heeft de *aai* meer volume, hij is luider dan de *ei*, en ten tweede is hij ook gemakkelijker uit te spreken doordat de articulatie niet zo nauwkeurig hoeft. Hetzelfde bij *au* en *aau*. Nog een interessante bijkomstigheid is dat de luidheidstoename door die verlaging bij vrouwenstemmen naar verhouding groter is dan bij mannen.¹⁶

De mooiste illustratie van de goede kwaliteit van *aai*, *au* en *aau* vinden we nu eens niet bij vrouwen, maar bij een bijzondere categorie mannen, namelijk de zangers van het Nederlandse lied. Niet de zangers van de smartlappen, die zingen meestal Amsterdams, maar die van het wat betere lied met pretenties. Zij zingen die wijde diftongen ongegeneerd, want het mag nu blijkbaar, in elk geval van hun producer.

De eerste bij wie ik het merkte was Paul de Leeuw (*Blaaif baai maai*). In zijn geval denk je aan zijn Rotterdamse afkomst. In het platte Rotterdams is de *aai* niet ongewoon. Maar later hoorde ik het ook bij Marco Borsato: '*Het spel begint en dat het aaindigt is gegeven maar daar blaaijt het baai*' (liedje 'De Bestemming', een ongeëvenaard succes ondertussen). Verder bij Acda en De Munnik: '*haai laaikt op maai...k heb jaau nooit getraauwd*' (liedje 'Niet of Nooit geweest', al wekenlang hoog in de Mega-Top-Tien). Ook bij Gordon: '*Kon ik maar even baai je zaain*'. Het zal niemand verbazen dat ook de meisjes van *Goede Tijden, Slechte Tijden* *aai*-zingertjes zijn: '*je kraaigt van maai een dikke tien*' (liedje 'Ademnood', ook een topper).

Het verschijnsel is na het bovenstaande goed te verklaren. Een lage en open klinker is veel luider dan een meer gesloten en hoge klinker. Dat is het duidelijkst te merken als een woord lang moeten worden aangehouden. Datzelfde geldt ook voor diftongen. Hoe lager en wijder de diftong hoe lekkerder dat zingt; dus liever *aai* dan *ei*, liever *aau* dan *ou*. De 'harde' diftong *aai* was niet mooi, vonden grammatici in de zeventiende eeuw, maar dat hij lekker makkelijk is, bewijzen de zojuist geciteerde zangers. En 'mooi' is maar een betrekkelijk begrip. De bewonderaars van Borsato zouden niet weten wat je bedoelde als je er een opmerking over maakte. Overigens bleek het zingen van *e*'s geen pro-

bleem te zijn voor bekende zangers uit de jaren vijftig, als Max van Praag (*Op de dertigste mei is ons land belastingvrij*) en Eddy Christiani. Vooral de eerste zingt alsof hij pas van de logopedist vandaan komt.

Minstens zo belangrijk voor het succes van een taalvariëteit als al deze taalkundige oorzaken is de manier waarop onze samenleving, de taalgebruikers, ertegenaan kijken en erop reageren. De externe factoren, met andere woorden. Heeft het Poldernederlands prestige? Waarschijnlijk wel. In elk geval wordt het niet openlijk afgekeurd en wordt het zelfs overgenomen. Mijn ervaring is dat de meeste mensen het niet eens opmerken, wat eigenlijk vreemd is bij een taalvariëteit die zo luidruchtig is en die zo vaak te horen is.

Maar aan de andere kant, als je vrouwen zegt dat ze Poldernederlands spreken, schrikken ze en willen ze er wat aan doen. Verschillende vrouwen herkenden het ook plotseling bij zichzelf of constateerden dat mijn verhaal 'ook op hen sloeg'. Er zit ook iets paradoxaals in hun houding. Over andermans taal willen ze niet oordelen, maar tegenover hun eigen taal zijn ze wel kritisch. Geen voorbeeld van onverschilligheid tegenover de uitspraak. Er zijn blijkbaar toch mensen die zorg aan hun taal zouden willen besteden, maar ze hebben niet de mogelijkheid gehad daar ervaring mee op te doen.

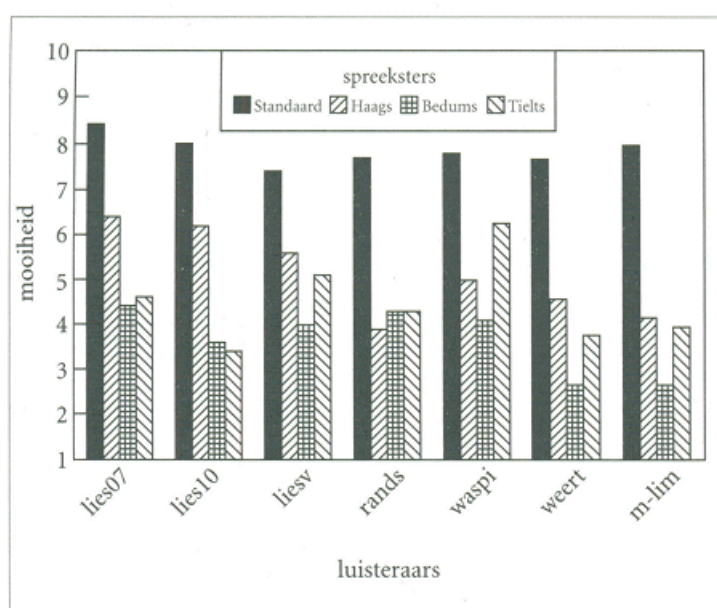
Hoe er over andermans Poldernederlands geoordeeld wordt, is dus nog moeilijk te zeggen. Daar gaan we onderzoek naar doen. Maar hoe er over andere variëteiten geoordeeld wordt, weten we wél, en dat is niet zonder betekenis voor de positie van het Poldernederlands. Want een van de variëteiten die in het onderzoek van Renée van Bezooijen meegedaan hebben, is het ABN, de concurrent van het Poldernederlands.

Van Bezooijen heeft voor haar onderzoek verschillende groepen beoordelaars gevormd uit verschillende regio's van Nederland. Die kregen een aantal fragmenten met verschillende soorten Nederlands te horen: Standaardnederlands, Plathaags, Bedums (Bedum ligt in Groningen) en Tielts (Tielt ligt in Oost-Vlaanderen). Voor elk van de vier variëteiten waren vier spreek-

sters aangezocht, die elk gedurende twintig seconden aan het woord waren. Deze spraakfragmenten werden ter beoordeling aangeboden aan zeven groepen luisteraars, van beide seksen, in totaal 87. De opdracht was de spreeksters te beoordelen op een tienpuntschaal met de uiteinden 'erg lelijk' en 'erg mooi'.

De resultaten van de beoordeling op mooiheid zijn afgebeeld in figuur 4. De zeven afgekorte namen onder de horizontale as staan voor Liessel (kinderen van 7 jaar), Liessel (kinderen van 10), Liessel (volwassenen), Randstad (volwassenen), Waspik (volwassenen), Weert (volwassenen), Midden-Limburg (jongeren).

Uit de figuur blijkt dat bij alle beoordelaars, waar ze ook vandaan kwamen, het Standaardnederlands (dat hier in mijn terminologie wel ABN mag heten) als het mooiste Nederlands uit de bus

Figuur 4. Gemiddelde mooiheidsscores van zeven luisteraarsgroepen voor de vier variëteiten (R. van Bezooijen)

kwam. Al eerder hebben we geconstateerd, bij de *aai* namelijk, dat 'mooi' bij het beoordelen van taal een buitengewoon subjectief en moeilijk te vatten begrip is. Zo ook hier, want bij een nauwkeurige analyse van de uitkomsten van aanvullend onderzoek blijkt dat de zogenaamde mooiheid van het ABN eigenlijk een positieve waardering is op grond van het aangeprate idee dat het ABN superieur is. Dat heet de opgelegde normhypothese. Met andere woorden het prestige van het ABN maakt dat iedereen die variëteit het mooist vond (Van Bezooijen 1998).

Een interessante aanvulling op het vorige onderzoek is dat van Muriel Houtermans. Het betreft een attitudeonderzoek waarin een groep Nederlandse en een groep Vlaamse studenten fragmenten van nieuwslezers uit Nederland en Vlaanderen moesten beoordelen. Het waren nieuwslezers van zowel de publieke als de commerciële omroepen. In het algemeen blijkt dat beide groepen studenten de nieuwslezers van de commerciële zenders minder kunnen waarderen dan die van de publieke omroepen. Dat betekent, zo concludeert de schrijfster, dat de commerciële zenders minder prestige genieten en dat hun taalgebruik als minder standaard ervaren wordt dan dat van de publieke omroepen.

In dit verband is het het vermelden waard dat de Nederlanders de uitspraak bij de commerciële omroep meer 'randstedelijk' vinden dan die van de publieke omroep, maar tegelijk ook minder standaard. Dit is een intrigerend gegeven, want het kan betekenen dat het model voor de standaarduitspraak niet in de Randstad te vinden is. Ook hier lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat het Standaardnederlands hoger gewaardeerd wordt. Van de Vlamingen blijkt dat die het BRT-Nederlands wel het mooist vinden, maar geen behoefte hebben het zelf te spreken. Hadden we van de Nederlandse jongeren ook maar een uitspraak over hun ambitie om een bepaald soort Nederlands wel of niet te spreken. Maar die ontbreekt helaas.¹⁷

We kunnen uit beide sociolinguïstische onderzoeken in elk geval wel concluderen dat het ABN (of eventueel het Standaardnederlands) het hoogst gewaardeerd wordt. Het blijkt in allerlei situaties als de geschiktste variëteit beschouwd te worden, en

bovendien als de mooiste. Maar dat resulteert niet in een toenemend aantal sprekers. Het ABN heeft dus zeker ook te weinig aantrekkingskracht om het Poldernederlands te kunnen tegenhouden.

Eindnoten:

- 16 Opschuiven van formant 1 richting 1000 Hz (doordat de klinker meer open wordt), en het samenklonteren van formant 1 en 2 versterken het geluid. Bij vrouwenstemmen heeft dit relatief meer effect dan bij mannen. Gevolg zou moeten zijn een grotere luidheidstoename bij vrouwenstemmen. Deze fonetische bijzonderheden zijn mij verstrekt door Vincent van Heuven.
- 17 De informatie uit de verhandeling van Houtermans dank ik aan haar begeleider Ludo Beheydt.

8

Waardoor vrouwen nu vooropgaan

Gezien het feit dat het Poldernederlands in negatieve zin afwijkt van het ABN, is het juist erg opvallend dat het bij mannen veel minder voorkomt dan bij vrouwen. Mannen nemen meestal het voortouw als het gaat om stoer doen of indruk maken. Het spreken van een platte of minder beschaafde variëteit van een taal, zoals het Poldernederlands toch vaak genoemd wordt, is ook een manier waarop die houding zich kan manifesteren, tenminste in bepaalde maatschappelijke klassen.

Sociolinguïsten hebben dat bij herhaling vastgesteld (Brouwer 1978:126).

Het verschijnsel 'stoer doen' is ook niet van vandaag of gisteren. Dat blijkt uit een artikel van H.J. Nassau uit 1843, getiteld 't Lageronderwijs'. Hij constateert dat maar weinigen zich iets aantrekken van de grofste fouten in uitspraak en de omgangstaal. Velen vinden er iets ferms in zich te laten horen in de platte tongval van hun gewest, zelfs met opzet overdreven om te laten zien hoezeer men gekant is tegen 'den beuzelgeest der nieuwicheden' (geciteerd in Daan 1989:32). Die nieuwicheden hebben betrekking op de Hollandse omgangstaal en het beschreven taalgedrag moet wel voornamelijk het door mannen vertoonde taalgedrag zijn. Belangstelling voor vrouwelijk gedrag was in de negentiende eeuw nog geen vanzelfsprekende zaak.

Het motief mag dan verschillen van dat van tegenwoordig, het resultaat is in beide gevallen hetzelfde: je niet storen aan uitspraakregels en je verzetten tegen wat school of autoriteiten op dit punt van je verlangen. In het algemeen hebben mannen vanouds, zo mogen we concluderen, meer de neiging om af te wijken van de standaardtaal, in ons geval het ABN, terwijl vrouwen zich

daar juist aan conformeren of conformeerden. Nu lijken de rollen omgedraaid.

Op 5 maart 1998 verscheen er in *NRC Handelsblad* een boeiend artikel van Stella Braam, getiteld 'Het sterkste geslacht (v)'. Hoewel de cijfers een somber beeld schetsen over de positie van de vrouw in de huidige maatschappij, is haar verwachting dat vrouwen in alle opzichten de man zullen gaan overtroeven, niet door tactiek, maar door kwaliteit. 'Je merkt het al aan de sfeer onder vrouwen die steeds triomfantelijker wordt: zij zijn de besten. Mannen zullen hun machtsposities moeten afstaan.'

Dit wijst op een opmerkelijke verandering ten opzichte van de situatie van ongeveer 25 jaar geleden. Toen stelde de sociolinguïst Peter Trudgill in verband met zijn onderzoek naar het taalgebruik in Norwich: 'Vrouwen zijn zich in onze maatschappij - in het algemeen gesproken - bewuster van status dan mannen. Daarom letten ze ook meer op de sociale betekenis van bepaalde taalvarianten. Misschien zijn vrouwen statusgevoeliger omdat hun sociale positie zwak is en meestal ondergeschikt aan die van de man. Daarom moeten vrouwen hun sociale status veiligstellen en kenbaar maken onder andere met talige middelen. Ze zijn zich ook bewust van het belang van dit soort signalen. Mannen worden beoordeeld op grond van hun beroep en salaris, kortom op grond van wat ze *doen*. Dit gaat in het algemeen minder op voor vrouwen; die worden veel meer ingeschat naar hoe ze zich *voordoet*.' (Trudgill 1974:94)

Trudgill voerde deze maatschappelijke situatie aan als verklaring voor het door hem geconstateerde verschil in mannelijk en vrouwelijk taalgebruik. Vrouwen bleken meer hun best te doen om standaardtaal te spreken dan mannen. Ze praatten netter. Vrouwen deden dat, aldus Trudgill, omdat ze status ontleenden aan taalvormen die maatschappelijk prestige hebben.

Brouwer komt in haar proefschrift over het Amsterdams tot vergelijkbare conclusies. Haar onderzoeksgroep bestond uit mannen en vrouwen uit de lage middenklasse: vaklui, administratief personeel, winkeliers. Sekse blijkt de grootste invloed te hebben en bepalend te zijn voor de taalverschillen tussen man-

nen en vrouwen, die neerkomen op het volgende: 'Vrouwen gebruiken vaker standaard Nederlands en mannen vaker Amsterdams.' (Brouwer 1989:127) Dat betekent onder andere dat in de klassen beneden die van de sprekers van het Poldernederlands mannen juist vaker een lage diftong spreken dan vrouwen.

Het is duidelijk dat de maatschappelijke positie van vrouwen zoals Trudgill die in 1974 formuleerde, in 1998 achterhaald is door de feiten. Vrouwen zijn op zijn minst bezig aan een inhaalslag op alle terreinen. Ook wat het veroveren van goede banen en posities betreft, blijken vrouwen steeds meer succes te hebben. Nog niet overal want de echte topposities in het bedrijfsleven worden in verreweg de meeste gevallen nog door mannen ingenomen. Hoewel: de 'vrouwelijke ondernemer is wereldwijd in opmars'. In Europa wordt een derde van de nieuwe bedrijven gestart door een vrouw (*de Volkskrant*, 25 juli 1998).

Nog belangrijker is, dat er vraag is naar vrouwelijke managers. 'Al mijn opdrachtgevers vragen mij altijd om in de eerste plaats op zoek te gaan naar een vrouwelijke manager (...). Ze zijn bijna altijd beter dan mannen,' aldus Egbert Vinke, headhunter van Boyden International (*NRC Handelsblad*, 14 augustus 1998).

Een ander opmerkelijk feit: het aandeel van vrouwen in het particuliere aandelenbezit in Nederland bedraagt 39 procent. Dat percentage zal de komende jaren aanzienlijk stijgen, 'onder invloed van het groeiend aantal jonge zelfstandige vrouwen met een goede opleiding, baan en een uitstekend inkomen. De gemiddelde leeftijd ligt momenteel rond de 40, maar zal in de toekomst dalen onder invloed van een aanwas onder jonge beleggers.' (Persbericht 30 juni 1998 van Q Select, adviesgroep voor marketing, communicatie & analyse) Ook hier is dus de kwalificatie 'inhaalslag' op zijn plaats.

Een uitzondering op de trendmatige ontwikkeling vormt de positie van de vrouw in de hogere academische kringen. Daar wil het met de carrières van vrouwen niet erg lukken. Eind 1995 bedroeg het percentage vrouwelijke hoogleraren aan de Universiteit van Amsterdam 5,5, eind 1996 was het 6,5 geworden. Een groeipercentage van 20. Zo kan het nog wel even duren voordat

de 50 procent bereikt is (*Bulletin* van het bureau bestuurlijke informatie van de Universiteit van Amsterdam).

Maar in andere sectoren van de samenleving nemen vrouwen steeds vaker steeds belangrijker posities in. Bijvoorbeeld op het terrein van radio- en tv-presentatie weegt het aantal vrouwen op tegen dat van mannen. Ik geloof dat dat nergens zo duidelijk het geval is. Elk actualiteitenprogramma op de radio wordt meestal gepresenteerd door een man en een vrouw. Er zijn evenveel vrouwelijke lezers van het *NOS-Radionieuws* als mannelijke. Het weerpraatje wordt om en om door een man en een vrouw geleverd. Het *Radio-1-Journaal* heeft veertien presentatoren; precies de helft is vrouw. Op tv lijkt het vrouwelijke aandeel in de presentatie, zeker als we de commerciële zenders meerekenen, zelfs nog iets groter dan het mannelijke.¹⁸

Ook in de politiek spelen vrouwen een steeds belangrijker rol, al is ook daar ondanks het recente kunst- en vliegwerk van evenwicht nog geen sprake. Dat is naar mijn indruk minstens weer wel het geval in de artistieke beroepen. Nemen we het schrijverschap als voorbeeld, dan moet de conclusie luiden dat hier zelfs een vrouwelijk overwicht bestaat.

Ook de participatie aan programma's over schrijven wijst in deze richting. Het programma *De Plantage* vormt van al deze ontwikkelingen een aardige afspiegeling. Het is een cultureel programma, dus er doen ongeveer evenveel mannen als vrouwen aan mee, zo zou je kunnen zeggen.

In de afgelopen decennia is het percentage vrouwen in het Concertgebouworkest gestegen van zeven naar dertig. Laten we de instrumenten die hoge fysieke eisen stellen buiten beschouwing, dan komen we aan een nog hoger percentage vrouwen. In het Gelders Orkest is het aandeel vrouwen vergelijkbaar, namelijk 35 procent.¹⁹ Trouwens, vrouwen bespelen ook steeds vaker instrumenten die vroeger des mans waren: klarinet, saxofoon, trombone, trompet.

De advertenties, vooral die in kranten en tijdschriften, vormen een aardige illustratie van de opmars van de vrouw.

Mij viel in de eerste maanden van dit jaar (1998) op dat veel ad-

vertenties van grote bedrijven en instellingen zich richtten op dezelfde nieuwe doelgroep, de yuffies (young urban females),²⁰ ambitieuze, jongere vrouwen, met een goed eigen inkomen. Die advertenties hadden betrekking op zaken die vroeger typisch alleen binnen de belangstellingssfeer van de man lagen of zouden hebben gelegen: mobiel telefoneren en auto's, soms zelfs in combinatie. Onder het portret van een vrouw aan het stuur staat: 'Veilig en comfortabel bellen met de handen aan het stuur.' Vrouwen hadden tot voor kort dit soort ambities niet.

Ook advertenties van grote bedrijven die hoger personeel nodig hadden, bleken ongeveer in dezelfde tijd uitsluitend aandacht voor vrouwen te hebben. Ook toon en inhoud waren opvallend: 'Omdat ze haar carrière graag zelf in de hand heeft, voelde Wilma Hageis zich vanaf de eerste dag thuis bij IBM.' (4 april 1998) Andere bedrijven, KPN bijvoorbeeld, sloegen dezelfde toon aan, speculerend op de vrouw die zelf wel uitmaakt wat ze doet: 'Ik wil ruimte voor mijn ideeën, en voor m'n loopbaan.' (*Rabobank*, 21 maart 1998)

Het duidelijkst blijkt de behoefte bij vrouwen om het gedrag van mannen na te volgen bij minder gezonde zaken. Recente cijfers van het roken, druggebruik en alcoholische drankconsumptie tonen aan dat vrouwen de achterstand die ze op mannen hebben, inlopen. 'De resultaten van trendanalyses laten zien dat het leefstijlpatroon van vrouwen, voor wat het roken en drinken betreft, de laatste jaren steeds meer op dat van de mannen is gaan lijken. Deze convergentie wordt deels veroorzaakt door een daling van het percentage mannen dat rookt en een stabiele situatie bij de vrouwen (...). Bij de vrouwen is het percentage drinkers in de jaren negentig toegenomen.' (Persbericht september 1998 van het CBS: *Emancipatie en gezondheid*) Het is interessant te zien dat het percentage mannen die roken, sinds de jaren zestig continu is afgenomen, terwijl dat van de vrouwen tussen 1960 en 1970 enorm stijgt en daarna geleidelijk weer afneemt (jaarverslag 1997 van de Stichting Volksgezondheid en Roken).

Sociologen spreken in dit verband van convergentie van het vrouwelijke gedrag. Vrouwen gaan zich steeds meer als mannen

gedragen, juist bij als negatief te bestempelen zaken als roken en drinken. Hier betekent emancipatie dus niet veel meer dan het imiteren van mannelijk gedrag.

Ook op het gebied van het taalgebruik hebben vrouwen een achterstand in te halen, namelijk waar het gaat om de mate waarin ze het 'wag'en van de norm af te wijken. Mannen deden dat vanouds meer dan vrouwen, hebben Labov en anderen aangetoond, net zoals mannen allerlei andere dingen deden die dertig jaar geleden voor vrouwen ongepast waren, maar die nu heel gewoon geworden zijn: roken, vooral roken op straat; bier drinken en nog veel ook.

Toen de noodzaak tot het spreken van ABN of Standaardnederlands niet langer bestond of niet langer erkend werd, begonnen ook vrouwen de normen van ABN en standaardtaal los te laten. Ook een vorm van emancipatie uiteindelijk.

Net zoals vrouwen in materieel opzicht bezig zijn hun leefstijl te convergeren aan die van mannen, doen ze dat ook in hun spraak. Sterker nog: hierin zijn ze de mannen al voorbij. Vrouwen hadden zich tot voor enkele decennia - onbewust - een strengere taalnorm opgelegd dan mannen en namen daardoor een extremere positie in. Toen dat niet meer hoefde of zelfs taboe werd, reageerden vrouwen daar ook 'extremer' op en begonnen ze de mannen voorbij te streven. Wie altijd al een beetje slonzig sprak (de man), kon dat blijven doen, maar wie eerst moeite had gedaan om correct, bijvoorbeeld ABN, te spreken en opeens vond daarmee te moeten ophouden, sloeg door naar de andere kant. Het was in de ware zin van het woord een re-actie. Vrouwen zijn zonder dat ze het beseften dus ook in hun taalgebruik begonnen aan een succesvolle inhaalslag, net zoals bijvoorbeeld bij roken. Opvallend is dat juist in de periode van 1960 tot 1970 het aantal rokende vrouwen zeer sterk is toegenomen.

Het is tekenend dat we de oudste spreeksters van het Poldernederlands vinden onder de vrouwen die het eerst en het meest van het gunstige, maatschappelijke en economische klimaat zijn gaan profiteren. Het zijn belangrijke vrouwen, vrouwen omstreeks veertig jaar, met succes als schrijfster, beeldend kunstena-

res, politica, wetenschapster, componiste en mediamedewerkster, enzovoort. Ze zijn doorgaans afkomstig uit de hoge middenklasse en van buiten de Randstad. Hun ouders spreken ABN en die hebben ongetwijfeld weleens kritische opmerkingen gemaakt over de spraak van hun dochters. Die trokken zich daar niets van aan of kozen voor het protest door nog 'platter' te gaan praten. Zoals ze nu praten doen ze het al twintig jaar. Het zijn vrouwen die hun eigen leven hebben gepland. Meestal zijn ze in de Randstad komen wonen.

Het is deze groep zelfbewuste vrouwen die het eerst en het meest durfde toe te geven aan natuurlijke uitspraak-tendensen. 'Durfde' is eigenlijk te sterk uitgedrukt, want er was in de jaren zeventig weinig moed voor nodig om geen ABN te spreken (zie Kleijwegt 1994). Sommige vrouwen zijn er zich ondertussen bewust van geworden dat ze zo praten: ze horen zich op de band, schrikken even, overwegen spraakles te nemen, maar besluiten ten slotte er niets aan te doen: zo praat ik, leuk of niet. Dezelfde houding als we eerder bij Trijntje Oosterhuis zijn tegengekomen. Een op zijn minst semi-bewuste positieve houding ten opzichte van het Poldernederlands blijkt ook uit het feit, dat vrouwen deze variëteit ook spreken als ze een tekst van papier voorlezen. Een leestekst is in de sociolinguïstiek altijd al een stijl geweest, waarbij de spreker geacht wordt extra zorg aan zijn taal te besteden. Wie dan Poldernederlands spreekt, is de schaamte voorbij.

Waarom noem ik dit Nederlands nu Poldernederlands? De belangrijkste reden is hierboven al te vinden. Ik meen het Poldernederlands te kunnen verbinden met bepaalde aspecten van de Nederlandse maatschappij, die zich verheugt in het economische succes dat wordt toegeschreven aan het befaamde 'poldermodel', het eindstation van de informalisering van de samenleving. Het kenmerk van het poldermodel is de consensus tussen werkgevers en werknemers. Vroeger waren ze elkaars tegenstrevers en tegenpolen. De informalisering van de maatschappij, die allerwegen voor depolarisering gezorgd heeft, heeft ook deze 'polen' dichter bij elkaar gebracht en nu bevinden ze zich beide in het midden-

gebied, waar geen tegenstellingen meer bestaan, zo lijkt het, en waar de standpunten van de een hoogstens een nuance van die van de ander verschillen.

Dit poldermodel, dat al lang bestond voordat het zo werd genoemd, heeft ons een welvarende maatschappij opgeleverd, waarvan vrouwen naar verhouding in materieel en maatschappelijk opzicht het meest blijken te profiteren of, neutraler, 'gebruik van maken'. Maar er is ook een historische relatie tussen het Poldernederlands en de maatschappelijke veranderingen die het poldermodel, ook toen het nog niet zo heette, met zich meegebracht heeft.

Eerst was er de informalisering, die een einde maakte aan het fenomeen van de absolute autoriteit, ook de autoriteit van het ABN. De erop volgende maatschappelijke en economische ontwikkelingen - het resultaat van het poldermodel - hebben vervolgens gaandeweg een nieuw soort mentaliteit doen ontstaan waarvan het individualisme ('moet kunnen') de belangrijkste component schijnt te zijn. De artikelenreeks in *de Volkskrant* (1998) over (het verdwijnen van) 'Normen en waarden' is illustratief in dit verband. Wie voor zichzelf wel uitmaakt wat goed is, vindt het natuurlijk ook niet nodig iets aan zijn spraak te doen, als er al een Nederlands bestond dat nog gezag genoot of gepropageerd werd. Het poldermodel dat verantwoordelijk is voor de huidige maatschappij heeft daarmee ook het succes van het Poldernederlands bevorderd.

De tweede reden voor de naam is, dat ik ermee wil aangeven dat het Poldernederlands zijn oorsprong in elk geval niet in een stadsdialect gevonden heeft, zeker niet in het Amsterdams, maar hooguit indirect in verband gebracht kan worden met (Hollandse) plattelandsdialecten. De *aai* in de dialecten is namelijk het resultaat van dezelfde verlagingstendens als die van het Poldernederlands. Recente ontwikkelingen van die dialecten maken de kans op een rechtstreeks verband overigens alleen maar kleiner (Goeman 1984:123-126). In de Zuid-Hollandse dialecten verdwijnt de *aai*, terwijl hij in het Poldernederlands juist toeneemt.

De derde reden waarom ik voor de naam Poldernederlands ge-

kozen heb, is dat het zich - fonetisch beschouwd - bevindt beneden het peil van het ABN, terwijl het bekakte Nederlands dat ik in het volgende hoofdstuk 'Bovennederlands' ga noemen, daar weer boven zit.

Eindnoten:

- 18 In de krant van 24 juli 1998 worden de plannen van omroep Veronica bekendgemaakt. Er vertrok iemand naar een andere omroep, maar Veronica kreeg daar twee 'brutale meiden' voor terug, Tatum Dagelet en Jennifer de Jong. Zij moeten in het nieuwe seizoen het motto 'The Young One' uitdragen, in hun eigen programma op het beste tijdstip van de week, op zaterdagavond om acht uur (19.55-20.30 uur, *Tatum en Jennifer*).
- 19 Meegedeeld door Saskia Boon, celliste in het Concertgebouworkest en Arjan Stroop, tubaïst van het Gelders Orkest.
- 20 De term ben ik voor het eerst tegengekomen in een artikel van Ruud van Haastrecht, in *Trouw*, 18 april 1998.

9

Het Bovennederlands

Er zijn mensen die het Poldernederlands plat noemen en er zich aan ergeren. Dat is natuurlijk heel subjectief, maar wel menselijk. Ik ken genoeg ouders die hun dochters in dit opzicht op het rechte pad proberen te houden, zonder succes overigens. Maar het bewijst in elk geval dat bijvoorbeeld de uitspraak *haai blaaï* (gehoord in een radiospot van Randstad Uitzendbureau), door ouderen en ouders niet mooi of beschaafd gevonden wordt. Dat was in de zeventiende eeuw al zo. Het berust op conventie, of anders gezegd, op beschaving. In de zeventiende eeuw en nog een hele tijd daarna was die *aai* daardoor onmogelijk. Tegenwoordig ligt dat wat anders.

Zolang er talen gesproken worden, bestaat er, vermoed ik, ook een indirecte manier om je ongenoegen met een bepaald soort spraak kenbaar te maken. Namelijk door heel anders te gaan praten, of door juist die dingen na te laten die in de verafschuwde spraak aanwezig zijn, of in de spraak van mensen bij wie men niet gerekend wilde worden. Het is ongetwijfeld een verschijnsel van alle tijden, maar het is in schriftelijk overgeleverde taal moeilijk terug te vinden.

In haar *Geschiedenis van het Nederlands* schrijft Van der Wal over de twintigste eeuw: 'De distinctiedrang bij de deftige burgers kan zelfs zo ver gaan dat ze zich als het ware door middel van een afwijking naar boven van de standaarduitspraak gaan distantiëren. Langs deze weg ontstaat de zogenaamde geaffecteerde uitspraak, ook wel "bekakt" genoemd en, minder juist, Haags of Leids: we vinden deze uitspraak ook buiten Den Haag en Leiden al kan de oorsprong heel goed in deze steden hebben gelegen.

Het geaffecteerde Nederlands kenmerkt zich onder meer door een nogal open uitspraak van de *e* en *o*: de uitspraak gaat dan enigszins in de richting van de *a*. Het grapje luidt: in Den Haag gaat men “tannissen” met “kannissen”. Die *a*-achtige uitspraak kan een reactie zijn op de “volkse” neiging om de *e* en de *o* juist nogal gesloten (*i*- of *oe*-achtig) uit te spreken. Geaffecteerd klinkt ook een nogal palatale uitspraak van de *aa* (ongeveer als *èè*): *Hèègs*.’ (Van der Wal 1992:359)

De nogal gesloten uitspraak van de *e* is in hoofdstuk 3 aan de orde geweest als kenmerk van het Poldernederlands: *opbillen*, *cinten*, enzovoort. Opvallend is dat de bekakte reactie zich ook afspeelt bij de *e* vóór een *n*. Van een *o* die *oe*-achtig wordt zijn mij geen voorbeelden bekend.

Tien jaar geleden stond er in *Onze Taal* een artikel dat toen niet de aandacht kreeg die het verdiende. Van taalkundige zijde is mij tenminste geen commentaar of instemming ter ore gekomen. Het was getiteld ‘Klinkers in de randstad’. Het was van J. van Donselaar. In dat artikel signaleerde de auteur een soort Nederlands dat hij beschouwde als een reactie op het platte praten. Van Donselaar ontdekte ook een zekere regelmaat in de afwijkingen die hij constateerde. De klinkers van het geaffecteerde Nederlands werden allemaal met een net iets andere articulatiepositie uitgesproken dan in het ABN gebruikelijk is, of beter, voor het ABN geëist wordt. Ze gaan een beetje lijken op een andere klinker die in de buurt ligt. Men zegt niet *trein*, ook niet *treen*, maar iets daartussenin.

Van Donselaar geeft als totale set van geaffecteerde afwijkingen die hij onder andere in zijn woonplaats Bilthoven heeft geconstateerd (een pijltje betekent: neigt naar): *ee* > *ie*, *ij/ei* > *ee*, *e* > *a*, *i* > *e*, *oo* > *oe*, *ou* > *oo*, *eu* > *uu*, *ui* > *eu*. Voorbeelden: *beet* > *biet*, *nijd* > *need*; *bed* > *bad*; *pit* > *pet*; *goot* > *goet*, *stout* > *stoot*, *keus* > *kuus* en *kuis* > *keus*.

Hij noemt deze afwijkingen ‘één grote hypercorrectie’ en een reactie op ‘de meest voorkomende uitspraak van het Nederlands in de steden van de randstad’. Dit is een interessante opmerking, want Van Donselaar heeft blijkbaar geconstateerd dat er over-

eenkomsten zijn in het Nederlands van de Randstad. Hij zal zeker niet bedoelen het Amsterdams, het Haags, het Rotterdams, want die stedelijke dialecten verschillen daarvoor onderling te veel.

De door Van Donselaar geconstateerde en geïnterpreteerde afwijkingen zijn allemaal van het type: lange klinkers en diftongen worden verhoogd, korte klinkers worden verlaagd. Ze zouden beschouwd kunnen worden als een reactie op al dan niet virtueel Poldernederlands. Omdat 'verhoging' het belangrijkste kenmerk van dit bekakte Nederlands is, is wellicht de naam 'Bovennederlands' bruikbaar.

Deze vorm van hypercorrect reageren hoeft mijns inziens niet eens te maken te hebben met een door een spreker bij anderen geconstateerde vorm van plat spreken, vandaar 'virtueel'. Het is goed voorstelbaar dat het bekakte spreken ook door interne factoren ontstaat. Zodra iemand bij zichzelf de natuurlijke neiging tot verlaging (bewust of onbewust) constateert, kan hij daar, eveneens bewust of onbewust, op reageren door te gaan verhogen. De neiging tot verlagen is immers niemand vreemd.

Het is waarschijnlijk dat het Bovennederlands als variëteit al lang geleden ontstaan is, want, zoals Van Donselaar ook opmerkt, er zijn hele families waar nooit anders gepraat is en waar de kinderen het van de ouders overnemen. Het moet eens begonnen zijn als een reactie op een spreekwijze die men afkeurde. Ik deel overigens niet de mening van Van der Wal dat geaffecteerd spreken een reactie is op de standaardtaal. Het is een reactie op iets 'daaronder'. Ook Kloeke ziet in het geaffecteerde spreken niet een reactie op het ABN, maar op de 'normale' Algemeen(-Onbeschaafd)-spreekende Hollanders (Kloeke 1951:48).

Het Bovennederlands is, onder verschillende benamingen, ook al veel eerder gesignaleerd. Van Haeringen gebruikt er in 1924 de kwalificatie 'geaffecteerd' voor en wees toen al op dezelfde verschijnselen die we nu nog steeds kunnen constateren: *praeten*, *ten* (tin), *mas* (mes) (Van Haeringen 1949:27).

Bijzonder curieus is het geval dat Kloeke, ook in 1924, beschrijft, van vriendinnen die als ze bij elkaar op theevisite gaan,

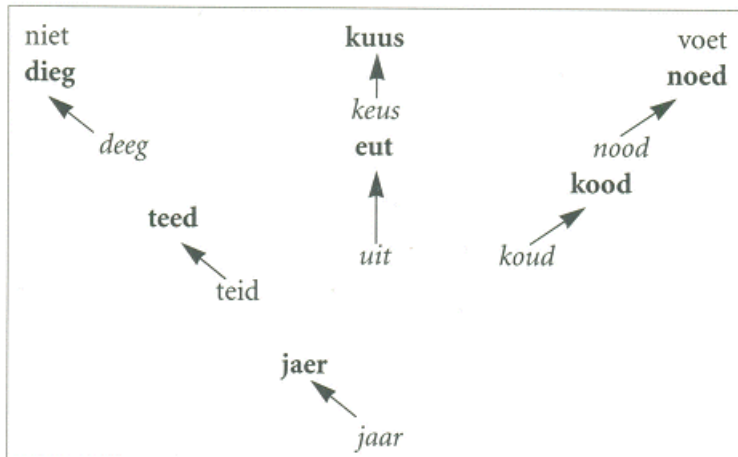
‘niet alleen een straffere houding en deftiger gebaren aannemen, maar die er zelfs een aparte visite-uitspraak op nahouden, die haar in haar gewone doen niet in die mate eigen is: zij gaan haar lange *e*'s en *o*'s met hoger, haar korte *e*'s en *u*'s met lager tongstand spreken, terwijl de lange *a*'s iets meer genasaleerd worden’ (geciteerd in Gerritsen 1978:64).

De term ‘bekakt’ is van iets later tijd, maar toch al van voor de oorlog.²¹ In de betekenis ‘arrogant’ komt het woord pas voor in de tiende druk van Van Dale (1976), maar dan niet op taal toegepast, maar op algemeen gedrag. Het is waarschijnlijk een woord uit de studententaal. Daarom is ook moeilijk vast te stellen wanneer en door wie het voor het eerst gebruikt is.

Ik geef hier nog een aantal min of meer fonetisch genoteerde voorbeelden van dat bekakte Bovennederlands. Eerst de korte klinkers die verlaagd zijn: *krengen* (kringen), *in economisch apzecht* (troonrede 1997), *opballen*, *tannes*, *ik zag neks* (ik zeg niks). Dan de lange klinkers die juist worden verhoogd: *sociael*, *jaeren*, *jaegen*, *stoet* (stoot), *kuus* (keus), *veur* (voor).

Goede sprekers van Bovennederlands zijn Hare Majesteit Koningin Beatrix, Frits Bolkestein, Gertjan Dröge (of anders zijn gasten wel) en Sjors Fröhlich (NCRV).

Om te laten zien dat het Bovennederlands het spiegelbeeld is van het Poldernederlands heb ik de posities van de klinkers van het Bovennederlands in twee klinkerdriehoeken weergegeven. We moeten daarbij de kanttekening van Van Donselaar indachtig zijn: de verplaatste klinkers bevinden zich *ongeveer* op de aangegeven plaats. In de eerste driehoek zijn de verplaatsingen van de posities van de lange klinkers en diftongen te zien. Alles gaat daar naar boven, kort gezegd, en dat is dus precies het omgekeerde van wat er in het Poldernederlands gebeurt, waar deze categorie klinkers juist verlaagd wordt.

Figuur 5. Veranderingen lange klinkers en diftongen van het Bovennederlands

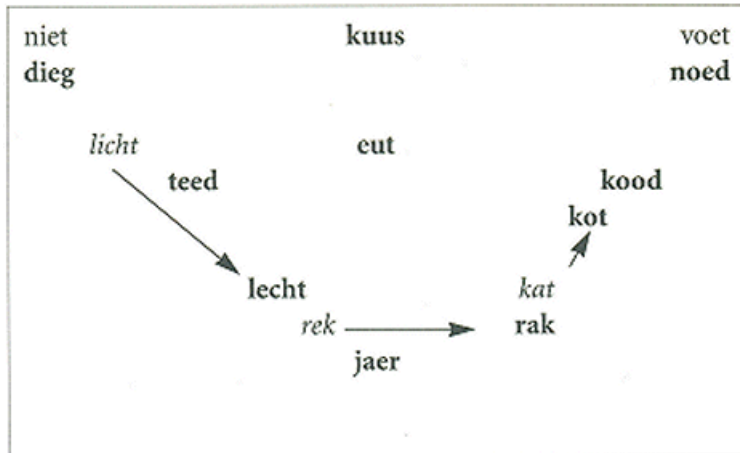
De gebruikte woorden in de driehoek zijn alleen een voorbeeld, het gaat telkens om de klinker in alle voorkomende gevallen.

Cursief = klinkers van het ABN die veranderen. Vet = hun representanten in het Bovennederlands. De pijlen geven de verandering van de positie aan. Het betreft dus steeds een verhoging.

In de tweede klinkerdriehoek heb ik de lange klinkers en diftongen al hun nieuwe plaats gegeven. Verder zijn de verplaatste posities van de korte klinkers aangegeven. Die verplaatsingen zijn nu steeds een beweging naar omlaag, ten opzichte van de klinkers van het ABN.

Bij wijze van illustratie geef ik hieronder de uitspraak van een aantal woorden in de drie variëteiten van het Nederlands:

ABN	Poldernederlands	Bovennederlands
teid	taaid	teed
uit	aut	eut
vrouw	vraauw	vroow
leuk	luik	luuk
boot	bout	boet
geven	geiven	gieven
opbellen	opbillen	opballen
tenten	tinten	tanten

Figuur 6. Veranderingen korte klinkers van het Bovennederlands

De gebruikte woorden in de driehoek zijn alleen een voorbeeld, het gaat telkens om de klinker in alle voorkomende gevallen.

Cursief = klinkers van het ABN die veranderen. Vet = hun representanten in het Bovennederlands. De pijlen geven de verandering van de positie aan. Het betreft steeds een beweging naar omlaag of naar achter.

In deze driehoek zijn de veranderde lange klinkers en diftongen uit de vorige driehoek ook opgenomen. Ze zijn vet gezet.

Het is opvallend dat alle twee de besproken soorten Nederlands zich blijken te verwijderen van het oude ideale ABN. Het Poldernederlands stoort zich niet meer aan vroegere uitspraaknormen door toe te geven aan een natuurlijke neiging tot verlaging van lange klinkers en diftongen. Het Bovennederlands kiest de omgekeerde richting door zich - onbewust - te verzetten tegen diezelfde natuurlijke neiging tot verlaging en verhoogt de lange klinkers en diftongen.

Ik denk trouwens dat er omgekeerd ook weer gereageerd wordt op het bekakte Bovennederlands en waag daarom deze stelling: door zich in haar taalgebruik zo duidelijk en op een hoogst persoonlijke manier te distantiëren van het Poldernederlands levert koningin Beatrix geen bijdrage aan de instandhouding van het Algemeen Beschaafd Nederlands, maar juist aan de zonnige toekomst van de tegenpool van het Bovennederlands, het Poldernederlands.

Eindnoten:

21 Mededeling Jo Daan.

10

De toekomst van het Poldernederlands

‘Het streven naar verzorgde taal hebben alle beschaafden gemeen omdat het een der wezenskenmerken is van cultuur.’ Dit was het motto dat Kloeke in 1951 meegaf aan zijn brochure *Gezag en norm bij het gebruik van Verzorgd Nederlands*. ‘Verzorgd Nederlands’ was de term die Kloeke gebruikte voor wat doorgaans ABN genoemd wordt. De term ‘verzorgd Nederlands’ heeft, aldus Kloeke, het voordeel dat bij ‘verzorgd’ het dynamisch karakter beter tot zijn recht komt, dan bij termen als ‘standaard’, ‘correct’, enzovoort. Bij ‘verzorgen’ wordt ook nog de gedachte gewekt aan een min of meer actieve en vooral voortgezette medewerking van het individu (Kloeke 1951:31).

Kloekes brochure is een soort nadere beargumentering van de standpunten die de al vaker genoemde commissie-Bolkestein vijftien jaar eerder had geformuleerd. Die commissie, waarvan Kloeke ook deel uitmaakte, was van mening ‘dat het cultiveren van een “verzorgde” uitspraak zonder training der leerlingen moeilijk denkbaar is’ (Kloeke 1951:94).

Voor een Nederlander die na 1970 de lagere school bezocht heeft, moet deze opmerking, gemaakt in 1939, grenzen aan het absurde. Het begrip ‘trainen’ in verband met uitspraak kan hij zich niet voorstellen, hoogstens misschien in het kader van sneldichten of rappen. Als er iets aan je uitspraak verbeterd moet worden, ga je naar de logopedist. Dat advies krijgen meisjes die stewardess willen worden, bij de KLM dan, en die een te sterk regionaal accent hebben.²² Ook als het Poldernederlands ter sprake komt, wordt algauw de opmerking gemaakt: dan moeten we of ze dus allemaal naar de logopedist. Alsof het spreken van een

andere variëteit dan het Standaardnederlands een ziekte of aandoening zou zijn. Het zegt veel over het taalinzicht van ontwikkelde mensen op dit punt.

De logopedie houdt zich bezig met spraakgebreken als stotteren en met gebreken die het gevolg zijn van bijvoorbeeld een gespleten gehemelte of andere fysieke oorzaken hebben. Dit ligt op het terrein van het ministerie van Volksgezondheid. Dat heeft mevrouw Borst goed gezien, blijkens haar aanwezigheid op het congres van de International Association of Logopedics and Phoniatrics in Amsterdam op 23 augustus 1998. En de commissie-Bolkestein in 1939 ook: 'Leerlingen met uitspraakdefecten moeten naar een specialist worden verwezen.' (Rapport-Bolkestein 1939:94) De klanten van logopedisten zijn patiënten.

Het verzorgd leren spreken, inclusief het afleren van dialectkenmerken, is een taak van het onderwijs en valt onder het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. Hoe paradoxaal het misschien klinkt: beslissend voor de toekomst van het Poldernederlands is de aandacht die op school besteed wordt aan ABN of standaardtaal. Poldernederlands ontstaat vanzelf, het is een natuurlijk fenomeen, dat opbloeit waar het ABN verwaarloosd wordt. Als het aan de overheid ligt, zal zorg voor het ABN in de toekomst toch vooral neerkomen op thuiszorg.

Tot die conclusie kom ik na lezing van het *Concept herziene kerndoelen basisonderwijs* (1996), dat in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen opgesteld is door het Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO). Dat SLO heeft voor het domein mondelinge taalvaardigheid van het leergebied Nederlandse taal de volgende kerndoelen opgesteld, die elk weer nader zijn onderverdeeld:

- 1 De leerlingen kunnen mondeling taalaanbod in informele en formele taalgebruikssituaties begrijpen.
- 2 De leerlingen kunnen deelnemen aan formele en informele gesprekssituaties.
- 3 De leerlingen beschikken over een woordenschat die hen in staat stelt deel te nemen aan het onderwijs, en aan formele en informele situaties in het dagelijks leven.

Tot zover de kerndoelen mondelinge taalvaardigheid uit het concept.

Wat in het concept opvalt, is dat de eis die bij Engelse taal nog wel gesteld wordt - namelijk het hanteren van een begrijpelijke uitspraak - bij het Nederlands geheel ontbreekt. Daar wordt zelfs met geen woord gerept over uitspraak. Of zou dat misschien overbodig geacht worden? Zie subkerndoel 2f: 'Ze kunnen hun mondelinge taalgebruik ondersteunen door gebruik te maken van hun houding, intonatie, beweging en mimiek.'

Nu had ik al langer het idee dat het die kant op gaat, maar het blijft toch vreemd dat een begrip als ABN of zelfs standaardtaal in zo'n belangrijk concept geheel ontbreekt, niet eens genoemd wordt.

Toen ik dat aan de verantwoordelijke beleidsmaker ten departemente schreef, was het antwoord dat voor alle kerndoelen Nederlands geldt dat het ABN het uitgangspunt vormt. Dus alleen voor de kerndoelen Nederlands. Ik vroeg hem toen wat dat was, een 'uitgangspunt', en wees hem erop dat als hij het ABN nog enig belang toekende, dat hij dan moest zorgen dat het in het hele onderwijsprogramma functioneerde.

Mijn adressant schreef me terug dat hij goede nota genomen heeft van mijn pleidooi. Dat aan het Expertisecentrum Nederlands ondertussen de opdracht verstrekt is om voorstellen te ontwikkelen voor tussendoelen en leerlijnen voor het leergebied Nederlandse taal. 'Tot die tijd blijven de reeds vastgestelde kerndoelen Nederlandse taal ongewijzigd. Dat geldt ook voor de situatie dat ABN - impliciet weliswaar - als referentiekader geldt voor alle kerndoelen in dit leergebied.' Met deze beleidsmaker wachten we het eindproduct van het Expertisecentrum af en ik denk ondertussen aan de commissie-Bolkestein, die daar heel anders over dacht en van mening was 'dat het goed hanteren der dagelijks bij het onderwijs gebruikte moedertaal een voorwerp van aanhoudende zorg van *alle* leraren dient te zijn. Steeds dient de hand te worden gehouden aan het verzorgd spreken der leerlingen (...). Dit moet in alle lessen gebeuren, niet enkel bij die in de moedertaal.' (Rapport-Bolkestein 1939:97-98)

Nog een verschilpunt tussen heden en verleden valt bij vergelijking op. Waar de troonrede van 1935 wat het onderwijs betrof, twee kerndoelen formuleerde, waarvan één aangaande de uitspraak van het Nederlands, telt dit nieuwe concept basisonderwijs voor de eenentwintigste eeuw negentig kerndoelen, maar de uitspraak van het Nederlands is daar niet bij. Kinderen die vandaag de dag naar de basisschool gaan, blijven praten zoals ze dat van huis uit doen. Jongeren die nu nog Standaardnederlands spreken, hebben het thuis van hun ouders geleerd. Van meer dan een van mijn informantensprekers heb ik gehoord dat er op hun scholen absoluut nooit iets van of over hun uitspraak gezegd werd. Vaak sprak de onderwijzer zelf al nauwelijks anders. De opkomst van de computer zal ook het zijne bijdragen aan de neergang van het gesproken Standaardnederlands, zeker als hij een prominente plaats krijgt in het studiehuis. Het wachten is op de ouder die de kosten van een logopedist door de gemeente vergoed wil hebben, omdat zijn kind op school geen goed Nederlands geleerd heeft.²³

Gegeven het natuurlijke karakter van het Poldernederlands is de afwezigheid van een essentiële bijsturing of correctie door het onderwijs de belangrijkste externe factor die verantwoordelijk is voor de opkomst van het Poldernederlands. En in een maatschappelijk klimaat waarin geen bepaald soort Nederlands meer het primaat heeft en allerlei variëteiten van het Nederlands in alle mogelijke situaties geaccepteerd worden, is het alleen een kwestie van tijd of dat lang weggedrukte Poldernederlands neemt de gelegenheid te baat om het meest gesproken Nederlands te worden.

Dat alles roept de vraag op of het Poldernederlands dan niet automatisch als voorbeeldtaal zal gaan functioneren en uiteindelijk tot standaardtaal of algemene omgangstaal wordt. Op die vraag is nog geen definitief antwoord mogelijk. Daarvoor is het Poldernederlands in fonetisch opzicht nog te weinig uitgekristalliseerd. Duidelijk is wel dat het voornaamste en essentiële kenmerk ervan een verwijdering van de ABN-norm is, door een algehele verlaging van de diftongen. Die verlaging heeft zich nog niet

gestabiliseerd tot een nieuwe norm. Er zijn allerlei gradaties hoorbaar, vaak zelfs bij één spreker. Van een 'target', een mikpunt, voor bijvoorbeeld de *aai*, zoals die er wel is in het Engels en het Duits, is in het Poldernederlands, voor zover ik kan nagaan, nog geen sprake.

Het Poldernederlands lijkt op dit ogenblik eerder het gevolg van de afwezigheid van de wil om een bepaald soort Nederlands (ABN) te spreken dan van de wil om een bepaald soort *ander* Nederlands te spreken. Met andere woorden, de *aai* is tot op heden meer het gevolg van natuur dan van cultuur.²⁴

Toch is het Poldernederlands tegelijk een variëteit van het Nederlands die van 'bovenaf' komt. Dat is tenminste het beeld dat ontstaat wanneer we onze observaties ordenen. Het aantal spreeksters van Poldernederlands neemt namelijk toe naarmate de leeftijdsgroep jonger is. Maar wat vooral belangrijk is, is dat het in de groep oudere jonge vrouwen, zo tussen 30 en 40 jaar, juist de categorie vrouwen is die aan tafel zit bij Groenteman, die Poldernederlands spreekt. Vrouwen uit de hoogste beroepsgroep (de *hmk*), werkzaam in kunst, wetenschap en politiek. Daar is het Poldernederlands begonnen. Maar wanneer?

Als we de sociolinguïstische vuistregel hanteren dat mensen hun spraak na hun twintigste maar weinig meer veranderen, dan komen we bij deze oudste groep spreeksters ongeveer uit in de door Arie Kleijwegt zo verfoeide jaren zeventig, toen het *bon ton* was om juist geen ABN te spreken. Deze vrouwen waren toen twintigers en ze studeerden. De ideale tijd om je spraak te moduleren en te differentiëren van die van je ouders. En ze zijn hun toen verworven spraak blijven spreken. Het is natuurlijk volstrekt uitgesloten dat die veertigers pas kortgeleden Poldernederlands zijn gaan spreken. Ze doen dat al jaren. En ondertussen praten hun dochters al net eender.

Het is intrigerend dat we hun bijzondere spraak nu pas zijn gaan opmerken. Waarschijnlijk omdat het net als alle taalverandering bij een kleine groep begonnen is en nu pas veel algemener aan het worden is. En het toeval speelt mee. Om de parallel met het poldermodel nog even door te trekken: dat poldermodel be-

stond ook al een hele tijd voordat iemand het zo noemde, waardoor het een begrip werd.

Bij jongere vrouwen komt het Poldernederlands veel algemener voor. Ik beluister het nu bij mijn studentes, de meisjes in de winkels, de tandartsassistente, aan de telefoon of op de radio, de omroepsters in het Centraal Station, in de trein en in de tram. Deze middengroep jonge vrouwen kom je ook opvallend veel tegen in reclamespots die met carrière, baan of geld te maken hebben. Daar wordt dan ook - een veelzeggend signaal - volop Poldernederlands gesproken, bijvoorbeeld in de 'jongeren'-versie van de spot van de Belastingdienst, of de radioreclame van Cap Gemini (*Heb je hbo of universiteit, bel dan...*) of Spaarbeleg (*Sparen op topsnelhaaid in vaaiif jaar*), of Randstad (*haai blaai!*, namelijk dat hij nog een baantje gevonden heeft). Blijkbaar vinden reclamemakers het ook normaal of waarschijnlijk zelfs wel wervend. Stemmenbureaus als Multi-Voice, die met zulke reclamemensen samenwerken, hebben ook de ervaring dat vlot, naturel en relaxed klinkende vrouwen, zelfs al op het randje van Poldernederlands, beter in de markt liggen dan de echte ABN-spreeksters.²⁵

In deze leeftijdscategorie, zo tussen 25 en 35 jaar ongeveer, komen nu ook regelmatig Poldernederlandssprekende mannen voor. In de oudste groep (die rondom veertig) is dat vrijwel niet het geval. Opvallend is ook dat ook jonge vrouwen uit gezinnen waar ABN gesproken wordt, Poldernederlands spreken.

De jongste groep meisjes, die vroeger tieners heetten, lijken wel allemaal te 'polderen', of het nu Nederlandse kinderen zijn of kinderen van buitenlandse ouders. In deze leeftijdsgroep is nauwelijks nog onderscheid tussen jongens en meisjes. Ze gaan gelijk op.

Het beeld van een toenemende veralgemening en acceptatie van het gebruik van het Poldernederlands wordt op een interessante manier aangevuld en versterkt door andere verschijnselen, die iedereen kan waarnemen. Bijvoorbeeld de volgende:

- 1 Jonge vrouwen die je erop wijst dat ze Poldernederlands, dus plat praten, vinden het helemaal niet erg (dochter van mijn collega-taalkundigen). Bij oudere jonge vrouwen veroor-

zaakt het nog weleens een schrikreactie.

- 2 Het Poldernederlands wordt gesproken in alle situaties en stijlvormen, dus ook als er een tekst wordt voorgelezen, de stijlsituatie waarin extra aandacht aan het spreken gegeven wordt en men het 'netjes' wil doen, zoals Trijntje op de Dam.
- 3 Zangers en zangeressen zingen Poldernederlands. Bedenk dat wat we op een cd horen het resultaat is van opnamesessies waarbij misschien wel twintig keer kritisch naar zo'n liedje geluisterd is voordat het in orde bevonden wordt.
- 4 Een bijzondere categorie spreeksters in dit verband vormen de dochters van allochtone ouders. Kortgeleden hoorde ik op Radio 1 een interview met leden van het Promotieteam Allochtone Jongeren, in Poldernederlands van het zuiverste water.²⁶ Het gesprek ging over hun ambities in het bedrijfsleven, die gigantisch waren, en over hun naar eigen zeggen bijzondere kwaliteiten om straks belangrijke functies in de politiek te bekleden. Precies het type vrouw dat het Poldernederlands hanteert: zelfbewust en ambitieus. Het verbazingwekkende was dat het Marokkaanse meisjes waren, uit Zwolle en Steenwijk. Ze hebben daar de school bezocht en hebben nooit in de Randstad gewoond. Hun ouders spreken van huis uit Arabisch. Met andere woorden, Bouchra en Houda, alle twee twintigers, hebben dat Nederlands geleerd van hun Nederlandse klasgenoten, die het waarschijnlijk zelf hebben ontwikkeld of overgenomen. Voor de meisjes van het Promotieteam Allochtone Jongeren is het Poldernederlands blijkbaar het Nederlands dat je moet spreken als je wat wilt bereiken. Dan is het Poldernederlands inderdaad model geworden.

Ook de opmerkingen naar aanleiding van het Poldernederlands, die ik aantrof in het blad *De Stem* (zomer 1998) zijn tekenend voor de nieuwe situatie.²⁷ De meeste radio- en tv-medewerkers die aan het woord kwamen, waren van mening dat een presentator of verslaggever zijn taal moet aanpassen aan die van de doelgroep, zeker als die uit jongeren bestaat. Dat staat dus volkomen

haaks op de oude opvatting dat radio en tv op taalgebied een voorbeeldrol moeten vervullen.

In de sociolinguïstiek worden deze verschijnselen beschouwd als typisch voor een taalvariëteit waar men positief of in elk geval niet negatief tegenover staat. Daaruit wordt dan meestal geconcludeerd dat zo'n variëteit bewust of semi-bewust wordt overgenomen. Ook het manipuleerbare karakter van het Poldernederlands, wijst in die richting (zie bijlage 2).

Op een zeker moment zal dat proces van overnemen ten einde komen en treedt er verzadiging en stabilisatie op. We zullen natuurlijk nooit allemaal eender gaan praten. Ik verwacht dat er over twintig, dertig jaar zelfs nog steeds mensen zullen zijn die het oude ABN spreken, cultiveren mag je dan wel zeggen. En zonder twijfel zullen er ook altijd sprekers van het bekakte Nederlands of Bovennederlands blijven.

Tot slot de balans. Het Poldernederlands is een taalvariëteit die voor spreker en luisteraar grote voordelen heeft en daarom als vanzelf wordt overgenomen, maar die tegelijk een breuk betekent met het traditionele Standaardnederlands. Ik heb geconstateerd dat er drie opinies over bestaan:

- 1 Sommigen vinden het een leuk soort Nederlands. Ze spreken het misschien zelf wel, of willen het gaan spreken.
- 2 Er is ook een neutrale houding denkbaar: gewoon accepteren net als elke andere variëteit van het Nederlands.
- 3 Er zijn ook mensen die het 'plat' en onbeschaafd vinden. Deze groep moet bedenken dat alleen actie het Poldernederlands nog kan tegenhouden. Als de school er niets tegen doet, gaat het door zijn aard gewoon door.

Waarschijnlijk is het trouwens al te laat: hoe zou je een situatie waarin moeders van veertig met hun kinderen Poldernederlands spreken, nog ooit kunnen veranderen?

Persoonlijk geloof ik ook niet dat de overheid of het onderwijs op dit punt iets zal ondernemen. Daarom is er geen twijfel mogelijk: het Poldernederlands gaat een glorieuze toekomst tegemoet en wordt het Algemeen Nederlands van de eenentwintigste eeuw.

Eindnoten:

- 22 Tijdens zijn retourvlucht uit Amerika (8 augustus 1998) constateerde collega Wim Klooster dat Poldernederlands bij stewardessen is toegestaan: 'Wilt u d'r melk baai?' Maar hij vloog Martinair.
- 23 Ik ken wel intellectuelen die uiterst tolerant zijn tegenover allerlei soorten Nederlands en het zien als een van de zegeningen van onze flexibele samenleving. Maar het is opvallend dat ze zelf ABN spreken en dat andersoortige Nederlands niet zouden willen spreken. Is dat geen schijntolerantie die je ontslaat van de plicht anderen de kans te geven om goed Nederlands te leren?
- 24 Hellinga stelt zich op blz. 193 de vraag 'of niet *ai* klankwettig is en *ei* [...] een cultuurverschijnsel?' (Hellinga 1938:193), die hij op blz. 203 met een gerust 'ja' beantwoordt.
- 25 De nummers 1 en 2 van de vrouwelijke top-veertig van de stemmen van Multi-Voice beheersen het Poldernederlands waar nodig. Mededeling van directeur Cees Manintveld.
- 26 Het was in het programma *Formule 1*, op 27 april 1998.
- 27 *De Stem* is een uitgave van Multi-Voice, internationaal stemmenbureau. Zie 'Bronnen van de spraakfragmenten'.

Bijlagen

Bijlage 1

Persbericht Radio-Noord, Groningen, 30 augustus 1993 betreft uitzending aha, zondag 5 september van 11.00-11.25 uur

Siemon Reker waagt zich in de komende uitzending van het Radio-Noordtaalprogramma AHA, zondagochtend van 11.00-11.25 uur, aan een voorspelling over een verandering van het Nederlands. Dat het Gronings aan snelle veranderingen onderhevig is, dat is de laatste jaren uitgebreid onderzocht. Maar dat ook het Standaardnederlands op het ogenblik duidelijk bezig is zich nieuwe klanken eigen te maken, is veel minder bekend.

Net op het moment dat Groningers hun kinderen ABN leren (omdat *vrijheid* zoveel 'netter' klinkt dan *vrijhaid*) juist dan blijken jongere sprekers van het Nederlands veeleer *vraihaid* te gaan zeggen.

De overgang van de Nederlandse *ij* en *ei* naar *ai* wordt geïllustreerd met stukjes uit interviews met jongere vrouwelijke vertegenwoordigers uit de wereld van kunst, wetenschap en politiek, afkomstig uit diverse regio's van het land. Dat zijn de trendsetters voor de toekomst.

Bijlage 2

Brief drs T.(taalkundige) van 22 januari 1998

Toen mijn dochter op het Amsterdams Lyceum zat (Zuid, geen echte allochtonenschool) was het me opgevallen dat ze vooral met haar vriendinnen heel 'plat' sprak. Ze gebruikte die variant ook in normale omstandigheden en mijn Groningse familie betitelde die als Amsterdams, wat het (uitgezonderd de palatale *a* voor een *n*) niet was. Met haar vriendinnen gebruikte ze bewust een plattere vorm. Mijn zoon gebruikt die variant niet of maar in beperkte mate; ook niet met zijn vrienden-bandleden. En ik heb daar eens een opmerking over gemaakt t.o.v. m'n dochter en toen moest ze lachen en zei dat ze soms wel

heel 'plat ging' in die gesprekken. Het was dus manipuleerbaar. De variant wordt vooral gekenmerkt door extreme verstemlozing van fricatieven en door extreme diftongering van (normaal ook 'monoftonge') vocalen. Toen ze naar de hbo ging dacht ik dat ze met de jaren wel een beetje in standaardrichting zou accommoderen. Maar ik moet vaststellen dat het zich in versterkte mate doorzet (nu examenjaar, na stagejaar op Curacao en bij de Academie voor Bouwkunst). Haar hbo-vriendinnen doen al net zo (die komen ook van buiten Amsterdam). Ze doet dat ook als ze op recepties is, of als ze (in het kader van architectuurprojectopdrachten) presentaties voor docenten of architecten moet geven, en niemand (behalve haar ouders) schijnt zich daaraan te storen.

Bijlage 3

Brief dr J. (taalkundige) van 22 mei 1998

Wat de dames betreft: ook mijn persoonlijke ervaringen ondersteunen je observatie. Van mijn drie kinderen spreekt de oudste (23), precies zoals jij beschreef. Naar mijn idee dus tamelijk plat. Maar zij zelf ziet dat volstrekt niet zo. De twee jongens (tweeling, 18 jaar) spreken bij wijze van grap geregeld het platste Leids dat beschikbaar is, maar in normale doen spreken zij het ABN zoals ik dat zelf hanteer. Ik heb mij al jaren daarover verbaasd, dat de dochter in feite platter spreekt dan de zonen.

Bibliografie

- Bezooijen, R. van, 'Aesthetic evaluation of Dutch language varieties', in: *Language and Communication*, 14 (1994), blz. 253-263.
- Bezooijen, R. van, 'Normen met betrekking tot het Standaardnederlands', te verschijnen in: *Taal en Tongval* 1998, themanummer 'Standaardisering'.
- Brouwer, D., 'Taalgebruik van vrouwen en mannen in de westerse maatschappij', in: D. Brouwer e.a., *Vrouwentaal en mannenpraat*, Amsterdam 1978, blz. 105-146.
- Brouwer, D., *Gender variation in Dutch. A sociolinguistic study of Amsterdam speech*, Dordrecht 1989.
- Concept herziene kerndoelen basisonderwijs*, Instituut voor Leerplanontwikkeling (SLO), Enschede 1996.
- Daan, J., *Hij zeit wat! Grepen uit de Amsterdamse volkstaal*, Amsterdam 1949.
- Daan, J., 'Als niet komt tot iet...Nederlands van hoog tot laag', in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 1989, blz. 1-79.
- Daan, J., en M. Francken, *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling (ANKO)*, afl. 2, Amsterdam 1977.
- Damsteegt, B.C., *Over relevante kenmerken van fonemen en de Nederlandse r*, Leiden 1969.
- Donselaar, J. van, 'Klinkers in de randstad', in: *Onze Taal*, 56 (1987), nr. 6.
- Elias, M., *Plat-haags*, Amsterdam 1977 (Instituut Algemene Taalwetenschap).
- Gerritsen, M., 'Het dialect van vrouwen, nu eens ouderwets dan weer modern', in: D. Brouwer e.a., *Vrouwentaal en mannenpraat*, Amsterdam 1978, blz. 40-68.
- Ginneken, J. van, *Handboek der Nederlandsche taal*, 2de druk, 's-Hertogenbosch 1928.
- Goeman, A.C.M., *Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer*, Amsterdam 1984 (P.J. Meertens Instituut).
- Goeman, A.C.M., 'Geen Great Vowel Shift in de Nederlandse dialecten', in: G.E. Booij en J. van Marle (red.), *Dialectfonologie*, Amsterdam 1994, blz. 20-59.
- Haeringen, C.B. van, 'Eenheid en nuance in beschaafd-Nederlandse uitspraak', in: id., *Neerlandica*, 's-Gravenhage 1949, blz. 9-30.

- Hellinga, W., 'De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands', herdrukt als: id. *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur*, Arnhem 1968.
- Houtermans, M., 'De standaarduitspraak: theorie en attitude', licentiaatsverhandeling Universit  Catholique de Louvain, 1996-1997.
- Hughes, A., en P. Trudgill, *English Accents and Dialects*, Londen 1979.
- Kleijwegt, A., *De dansorkesten van de BBC en andere herinneringen*, Amsterdam z.j. [1994].
- Kloeke, G.G., *Gezag en norm bij het gebruik van Verzorgd Nederlands*, Amsterdam 1951.
- Kok, F. de, 'Oud gesproken geluid', in: *NAAdruk* (informatieblad voor medewerkers van het NAA), 1998, aprilnummer, blz. 8-9.
- Labov, W., *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors*, Oxford 1994.
- Linthorst, P., en G. Leerkamp, m.m.v. G.E. Linthorst, *De zuivere uitspraak van het Nederlands*, Groningen 1963.
- Oostendorp, M. van, *Tongval. Hoe klinken Nederlanders?*, Amsterdam 1996.
- Raalte, E. van, *Troonredes, openingsredes, inhuldigingsredes 1814-1963*, 's-Gravenhage 1964.
- Rapport-Bolkestein, *Rapport der Commissie ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik (Levende Talen, april 1939, blz. 84-99)*.
- Rietveld, A.C.M., en V.J. van Heuven, *Algemene fonetiek*, Bussum 1997.
- Schatz, H., *Plat Amsterdams in its social context. A sociolinguistic study of the dialect of Amsterdam*, Amsterdam 1986.
- Scholtmeijer, H., *Het Nederlands van de IJsselmeerpolders*, Leiden 1992 (dissertatie).
- Serrée, C., 'Omroeper Coen Serrée: de tongpunt-r exit, in *VPRO-gids*, 1983, blz. 12-14.
- Stroop, J., 'Welk Nederlands na 1992?', in: *Het Nederlands na 1992*, (LVVN-jaarboek 1991), Amsterdam 1991, blz. 36-57.
- Toorn, M.C. van den, *De Tweede Wereldoorlog en het Nederlands van nu*, Nijmegen 1992 (Universitair Publicatiebureau, KUN).
- Trudgill, P., *The social differentiation of English in Norwich*, Cambridge 1974.
- Velde, H. van de, *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935-1993)*, Nijmegen 1996 (dissertatie).
- Vooyo, C.G.N. de, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*, Groningen 1970.
- Wal, M. van der, i.s.m. C. van Bree, *Geschiedenis van het Nederlands*, Utrecht 1992.
- Winkler, J., *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*, tweede deel, 's-Gravenhage 1874 (herdruk 1972).
- Wouters, C., *Van minnen en sterven. Informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*, Amsterdam 1990.

Verantwoording van de illustraties

Behalve figuur 4 zijn alle figuren getekend door de auteur.

Voor figuur 2 en 3 is gebruikt gemaakt van het computerprogramma CARTO van Jan van Bakel, Nijmegen (tel. 024-3221475; e-mail: janbakel@teletype.nl).

Figuur 1: klinkerdriehoek van het Poldernederlands. (p. 28)

Figuur 2: kaartje *rijp* (\pm 1965), materiaal Reeks Nederlands Dialectatlassen, verzameld in de periode 1940-1965. (p. 43)

Figuur 3: kaartje *rijp* (\pm 1985), materiaal project Goeman-Taeldeman (Meertens Instituut), verzameld in de periode 1979-1986. (p. 48)

Figuur 4: grafiek 'mooiheidsoordelen', overgenomen uit het artikel van R. van Bezooijen (1998). (p. 80)

Figuur 5: veranderingen lange klinkers en diftongen van het Bovennederlands. (p. 96)

Figuur 6: veranderingen korte klinkers van het Bovennederlands. (p. 97)

Bronnen van de spraakfragmenten

Televisie

Het Blauwe Licht, tv-programma over tv-programma's o.l.v. Anil Ramdas; VPRO, Nederland 3, woensdag om de twee weken, 19.55-20.25 uur.

De Plantage, cultureel tv-programma, presentatie Hanneke Groenteman; VPRO, Nederland 3, elke zondag, 17.00-18.00 uur.

Radio

Nos-Radionieuws, Radio 1, elke dag, elk heel uur en een aantal keren op het halve uur.

Verkeersinformatie, Radio 1, elke dag na het nieuws, verzorgd door de Politieverkeerscentrale te Driebergen; tegenwoordig door de anwb.

Radio-1-Journaal, NOS, Radio 1, elke dag, 7.07-9.00 uur, 12.07-14.00 uur en 17.07-19.00 uur.

Met het oog op morgen, NOS, Radio 1, elke dag, 23.07-24.00 uur.

Deze vier radioprogramma's zijn via Internet te horen (*Real Player*); maar ook alle uitzendingen van de voorbije week. Die kunnen ook afgeluisterd worden precies als met een cassette recorder.

Vroege Vogels, VARA, Radio 1, elke zondag, 8.10-10.00 uur

OVT (Onvoltooid Verleden Tijd), VPRO, Radio 1, elke zondag, 10.04-12.00 uur.

De Groentevrouw, VARA, Radio 1, woensdag 10.04-10.09 uur

Tros Nieuws Show, Tros, Radio 1, elke zaterdag, 8.30-11.00 uur

Websites

Acda en De Munnik: <http://huizen.dds.nl>

Marco Borsato: www.geocities.com

Gordon: www.multiweb.nl

Katja Schuurman: www.soapsterren.com

Deze websites geven de teksten. Met een geluidskaart en speler (*Real Player*) zijn daar ook (fragmenten van) de liedjes zelf te horen.

MDT Information Division te Oisterwijk; inlichtingen over spraakherkenning, enzovoort: www.mdt.nl

Multi-Voice internationaal stemmenbureau (met stemvoorbeelden): www.multi-voice.nl

Register

- a* 33, 44, 93
aa 25, 44, 54, 77, 93
aai passim
aau 21, 27, 51, 76-78
 Acda en De Munnik 78
 achterklinkers 30-31
 Afrikaans 73
ai 42, 44, 107, 111
 Algemene Landstaal 42, 44, 47, 53, 55-56, 75
 allochtone(n) 68, 104, 107
 Amsterdams 11, 50-51, 56, 78, 84-85, 94
 apparent time 12-13
 articulatie 25, 27-28, 35-36, 77
 attitudeonderzoek 81
au 26-27, 31, 33, 54, 76-78
- BBC 75
 Beatrix, koningin 95, 97
 bekakt(e) 38, 94-95, 97, 105
 Belastingdienst 103
 Bezooijen, Renée van 79
 Bilthoven 93
Blauwe Licht, Het 18
 Bolkestein, commissie- 11, 34, 61-62, 99-100, 109-110
 Bolkestein, F. 11, 95
 Bolkestein, G. 11, 61-62
Bonnefooi 17
 Borsato, Marco 78
 Borst, E. 99
 Boyden International 85
 Braam, Stella 84
 Broek, Hans van den 109
 Brouwer, Dedé 84
 BRT-Nederlands 81
- Cap Gemini 103
ch voor *g* 11, 34-35
 Christiani, Eddy 79
 Coca-Cola Light 110
 Cockney 76
 Colijn, H. 61, 63
 computer 101
 Concertgebouworkest 86, 110
- Dam, Marcel van 109
 Damsteegt, B.C. 38
 delabialisering 30-31
 dialecten, Hollandse 27, 44, 55, 75, 90
 dialecten, West-Friese 75

diftong(en) passim
diftongering 32, 47, 74, 108
Dingen die gebeuren 22
dissimileren 27
distinctie 35, 39, 92
Donselaar, J. van 93-95
drag-chain 30, 32, 42
drankconsumptie 87
driehoek *zie*: klinkerdriehoek
Dröge, Gertjan 95
dubbele *ii* 41
Duits 26, 74-75

e 32-33, 77, 93
 ee 30, 32-33, 93
 eenklank *zie*: monoftong
ei passim
 Elias, Norbert 65
 Engels 9, 26, 51, 73-76
eu 31, 33, 76, 93
 Expertisecentrum Nederlands 100

f voor *v* 11, 34-35
 Feltz, Van der 57
Forum 19
 fricatieven 34, 108
 Fröhlich, Sjors 95

geaffecteerd(e) 92-93
 Gelders Orkest 86, 110
 Gemeen-Landsch Dialect 55
 geschreven taal 55
 gesproken taal 55, 60
 Goede, Anton de 110
Goede Tijden, Slechte Tijden 78
 Gooise *r* 34, 36-39
 Gordon 78
 grammatici 42, 53
 Groenman-taalprijs 69
 Groenteman, Hanneke 14, 102, 109
Groentevrouw, De 51

Haarlem 45, 57-58
 Haeringen, C.B. van 60, 64, 67, 69, 94
 Hazes, André 50
 hbs 56
heb 72-73
 Hellinga, W. 54, 64, 111
hmk zie: hoge middenklasse
 Hofland, H.J.A. 33
 hoge middenklasse 17-21, 102
 hogere klasse 72
 Houtermans, Muriël 81
hun 72-73
i 26, 33, 41, 93
ie 43, 93
ii 26, 41, 74-75
ij 41-43, 46, 54, 74-75, 93, 107
 informalisering 65-66, 89-90
 Instituut voor leerplanontwikkeling 99
 International Phonetic Association 35

Jacobse en Van Es 62
 Jordaan, Johnnie 35, 50

Kate, Lambert ten 55
kerndoelen basisonderwijs 99-101
kettingveranderingen 29-30, 76
Kinderen voor kinderen 38
Kleijwegt, Arie 63, 102
klinker, hoge 30
klinker(s), korte 32
klinker(s), lange 74, 96-97
klinkerdriehoek 27-33, 95-97
KLM 98
Kloeke, G.G. 61, 94, 98
Kooten, Van en De Bie 37

/ 32-33, 35
labialisering 31
Labov, William 71, 76, 88
lage middenklasse 17-18, 20
lage(re) klasse 13, 17, 21, 72
lange *i* 41, 74
lange *ij* 41, 43
Langs de Lijn 20, 22
leerplicht 49, 59
Leeuw, Paul de 12, 78
Linthorst, P. en G. Leerkamp 63
lipronding *zie*: labialisering
Ik zie: lage klasse
Imk zie: lage middenklasse
logopedist(en) 79, 99, 101
Luif, Marjan 51

m 33

MDT Information Division 69, 110

Meteo consult 22

monoftong 32, 41, 77, 108

mooiheid 80-81

Multi-voice 103, 111

Music Factory, The 14, 22

n 32-33, 93

Nassau, H.J. 83

Nationaal Comité 4 en 5 mei 9-10

Nederland 1 21

Netelenbos, Tineke 109

Nieuwenhoven, Jeltje van 30

Noordzee 13-15*NOS-Journaal* 23, 35*NOS-Radionieuws* 23, 86*NOS* 38, 110*NRC Handelsblad* 66, 84

nucleus 76-77

o 93*oe* 93*oi* 27, 47-48, 54, 75

omgangs-Nederlands 69

omgangstaal 69, 83, 101

Omroepmuseum 12, 109

ontronding *zie*: delabialisering*Onvoltooid Verleden Tijd* 10, 18, 20*oo* 21, 30, 33, 76, 93

Oostendorp, Marc van 27

Oosterhuis, Trijntje 9-10, 14, 23, 50-51, 89, 104

Ornstein, Leonard 110

ou 21, 26, 31, 33, 54, 76, 93*OVT zie: Onvoltooid Verleden Tijd**Parool, Het* 23

peergroup 71

Plantage, De 14, 16, 18-19, 86

polarisering 33

polderen 23, 103, 109

poldermodel 89-90, 102

Praag, Max van 79

prestige 10, 36, 70-71, 79

Promotieteam Allochtone Jongeren 104

publieke omroep 81

push-chain 29, 32, 42

Q Select 85*r* 33-38, 71

Radio-1-Journaal 17, 19, 22, 86
Randstad 92, 103
Reeks Nederlandse Dialectatlassen 42
Reker, Siemon 13, 22, 107
resonantiefrequenties 32
retroflex(e) 35-38
rijp 42-43, 47
roken 87-88
ronding *zie*: labialisering
Rood gloeiend 22

s voor z 11, 34-35
schijnbare tijd *zie*: apparent time
Scholtmeijer, Harrie 13, 110
schrijftaal 59
Serrée, Coen 37
Siezen, Harmen 109
sociale oorzaak 71
Spaarbeleg 103
spelling 26, 41, 54-55, 74
Spiegel, Hendrik 46, 54
Spits, Frits 69, 109
spraak, spontane 16, 72
spraakherkenning 68
sprakkunstenaren *zie*: grammatici
spreektaal 59
spreken 58
Statenbijbel 54
status 71, 84
Stem, De 104, 111
Stoel, Henny 109
Swiebertjen 110

Taal en Letteren 58

taalnorm 88

Tanghe, Martine 69

tante Leen 50

Tatum en Jennifer 23, 110

Thijm, J.A. Alberdingk 56

Toorn, M.C. van den 36

Trijntje *zie*: Oosterhuis

troonrede 61, 101

Trudgill, Peter 47, 84-85

tweeklank *zie*: diftong

ui 26-27, 31, 33, 47, 54, 76, 93

uu 26, 93

Velde, Hans van de 12

verhoging 33, 94

verlaging 26-27, 29-32, 42, 74-75, 97, 101

verstemlozing 34, 108

Visser, Louis de 60

Volkskrant, de 90

voorklinkers 30-31

Vooy's, C.G.N. de 59

VPRO 20, 37-38

Vroege Vogels 20

Wal, M. van der 54, 92

Wezel, Max van 110

Wilhelmina, koningin 61

Winkler, Johan 44, 57

Winschooten, W.A. 46-47, 75

Witteman, Paul 69, 109

Wöltgens, Thijs 109

yuffies 87